

DRAGICA MALIĆ

ŠIBENSKA MOLITVA

(filološka monografija)

U V O D

Šibenska molitva jedan je od prvih poznatih latinicom pisanih hrvatskih jezičnih i književnih spomenika, a godinama je smatrana i najstarijim. Prvenstvo je, međutim, pripalo *Redu i zakonu* zadarskih sestara dominikanki iz 1345, što ga je 1916. pronašao, a 1928. objavio Vinko Premuda.¹ Iako nije datirana, *Šibenska molitva* sa sigurnošću se ubraja u spomenike 14. stoljeća, među kojima onih latinicom pisanih nema mnogo.

Šibenska molitva poznata je od 1911, kada su je u »Starinama« JAZU objavili Ivan Milčetić i Joso Milošević.² Još se i sada čuva u samostanskoj knjižnici franjevac konventualaca u Šibeniku, gdje ju je početkom stoljeća u jednom latinskom kodeksu 14. st. otkrio tadašnji gvardijan samostana opat Joso Milošević. On je upozorio na nju Ivana Milčetića, koji je tražio rukopise za svoju glagoljsku bibliografiju. U ono vrijeme nijedan stariji hrvatski latinički rukopis nije bio poznat. Milčetić je uočio njegovu važnost i objavio ga, ne bez pogrešaka, s kratkim prikazom grafije i jezika, a opat J. Milošević posredno je odredio vrijeme nastanka spomenika i pokušao mu pronaći izvor i odrediti mjesto u okvirima srednjovjekovne crkvene književnosti.

U novije vrijeme pojavila se *Šibenska molitva* u nekoliko antologijskih izdanja, ali ni u jednom u cijelosti, već onim svojim dijelom koji je svaki pojedini od sastavljača antologija držao dovoljno reprezentativnim da ga uvrsti među ostvarenja najstarije hrvatske poezije.³

¹ V. Premuda, *Najstariji datovani spomenik hrvatske gotice*, »Nastavni vjesnik«, knj. 36, Zagreb 1928, str. 81–97.

² I. Milčetić i o. J. Milošević, *Šibenska molitva (14. vijek.)*, »Starine« JAZU, knj. 33, Zagreb 1911, str. 572–592. (s fotokopijama).

³ Vidi: *Antologija hrvatske poezije od najstarijih zapisa do kraja XIX stoljeća*. Obradio i priredio: Ivan Slamnig, LYKOS, MCMLX, str. 29–31; *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 1. Priredio: Vjekoslav

Iako je prošlo 60 godina od objavljivanja prvog, kritičkog izdanja u »Starinama« JAZU, o *Šibenskoj molitvi* nije se došlo ni do kakvih novih konkretnih saznanja. O njoj ne znamo ništa više od onoga što su nam rekli prvi njeni izdavači, Milčetić i Milošević. I naziv joj potječe od njih, a dali su joj ga prema gradu u kojem je nađena. Međutim, spomenik niti je datiran, niti ima kakvih drugih sigurnih podataka koji bi bilo što govorili o mjestu i vremenu njegova nastanka. Znamo samo one posredne podatke što ih je dao J. Milošević.

Tekst *Šibenske molitve* zapisan je u jednom latinskom rukopisnom kodeksu duhovnog sadržaja, pisanom od više ruku, za koji opat Milošević tvrdi da nesumnjivo pripada 14. stoljeću. Pored toga kodeksa u knjižnici franjevačkog samostana u Šibeniku postoje još dva latinska kodeksa što su i svojim sadržajem i vanjskim izgledom toliko slični kodeksu u kojem je pronađen tekst hrvatske *Šibenske molitve* da opat Milošević govori kako ta tri kodeksa djeluju »kao tri blizanca iz iste dobe«. Milošević tvrdi da je kodekse uvezao isti čovjek, sakupivši u njima sastavke samostanaca franjevaca, a čak da su im i korice izrađene od istog komada drveta. On navodi da je stručno dokazano da papir i uvez kodeksa potječu iz 14. stoljeća. Prema tome su i svi njihovi sastavci iz toga doba. U jednom od tih triju kodeksa Milošević je naišao na datiranu bilješku iz 1387. g., iz koje saznajemo da je vlasnik kodeksa tada bio fra Paulus de Sibinico (Pavao Šibenčanac, kako ga on naziva), koji je kao kustos franjevačke jadranske provincije obilazio franjevačke samostane i imao kodeks (a možda i sva tri – pretpostavlja Milošević) uza se da mu služi u pripremanju propovijedi.

Milošević je usporedio paleografsku stranu fra Paulusove bilješke i teksta hrvatske molitve i došao do zaključka da bi oboje moglo potjecati od iste ruke, premda se u bilješci iz 1387. nalaze neke novije paleografske osobine. One ukazuju na dekadenciju latiničke grafije, koja je sve očitiya što se više približavamo kraju stoljeća, a posljedica je napuštanja strogosti u pisanju i uvođenja nekih novina što ih potiče sve veće širenje brzopisa i djelovanje privatnih skriptora, za razliku od strogih stručnih škola, koje i dalje njeguju krasopis. Na osnovi toga Milošević zaključuje da bi fra Paulus de Sibinico mogao biti i zapisivač hrvatskog teksta, ali da ga je u tom slučaju zapisao 30–40 godina prije spomenute bilješke, kada se, kao mlad svećenik, više držao strogih paleografskih pravila. Prema tome bi tekst *Šibenske molitve* sezao u polovinu 14. st., kojem vremenu svojim paleografskim osobinama u potpunosti odgovara.⁴

U novije vrijeme V. Štefanić izrazio je mišljenje da je rukopis nastao »vjerojatno u Bribiru (Dalmacija)«,⁵ koje nije ničim potkrijepio. Činje-

Štefanić i suradnici: Biserka Grabar, Anica Nazor, Marija Pamtelečić. Matica hrvatska – Zora, Zagreb 1969, str. 374–376; *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva od početaka do danas*. Sastavio Vlatko Pavletić. Nakladni zavod Matice hrvatske (drugo izdanje), Zagreb 1970, str. 8–9.

⁴ Vidi o tome u pogovoru uz tekst *Šibenske molitve* u »Starinama« 33, str. 586–589.

⁵ *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 1, str. 374.

nica je da u knjižnici franjevačkog samostana u Šibeniku ima velik broj knjiga iz bribirskog franjevačkog samostana, što su ih u Šibenik sa sobom donijeli bribirski fratri izbjeglice kada je Bribir 1523. pao u turske ruke. U 14. stoljeću u tom je samostanu, što su ga osnovali knezovi Šubići i bili njegovi zaštitnici i mecene, cvala pismenost i znanost, ali to još nije nikakav dokaz da tekst hrvatske latiničke molitve potječe upravo iz tog samostana. Još uvijek uvjerljivije djeluje Miloševićevo povezivanje toga spomenika sa šibenskim franjevcem Paulusom. O njemu je sačuvano samo nekoliko podataka: da je naučavao bogoslovlje i bio učitelj u Šibeniku 1364, a godine 1374. i 1387. franjevački kustos, što pokazuje da je bio ugledan i obrazovan čovjek. Neke osobine teksta, o kojima će kasnije biti govora, ne protive se povezivanju ovog hrvatskog zapisa s čovjekom takva profila kao što je bio fra Paulus.

Šibenska molitva je ne samo jedan od najstarijih hrvatskih latinicom pisanih jezičnih spomenika već ujedno i jedan od najstarijih spomenika hrvatskoga pjesništva. Iako nije sročena po pravilima stroge srednjovjekovne versifikacije, iako je i namjenom i oblikom prije molitva nego pjesmotvor, ona se svojim ritmiziranim, poetičnim tekstom, ispunjenim lirskom emotivnošću, s punim pravom ubraja među antologijska hrvatska poetska ostvarenja. Naslov joj je *Oracio pulcra et deuota ad beatam virginem Mariam*, što i znači »molitva« (*Molitva lijepa i odana blaženoj djevici Mariji*), a pokazuje da je već i njen zapisivač zapazio njenu poetsku ljepotu i uzvišenost i osjetio potrebu da je zapiše. Po obliku i sadržaju ide u red tzv. prelauretanskih Gospinih pohvala, kakvih je u srednjem vijeku bilo malo na narodnim jezicima. Opat Milošević, surađujući s najpoznatijim onovremenim evropskim stručnjacima na području crkvene, osobito marijinske poezije, nije uspio otkriti izvor ovoj našoj poetskoj molitvi u evropskom srednjovjekovnom duhovnom pjesništvu, niti je to ikome poslije njega uspjelo, pa se s pravom može pretpostavljati da je nastala, istina ugledanjem na poznate latinske Gospine pohvale, raširene u čitavom kršćanskom svijetu, u času iskrenog poetskog i vjerskog nadahnuća našeg domaćeg čovjeka, samostanca ili svjetovnog svećenika.

Jezik *Šibenske molitve* je srednjodalmatinski čakavski, kakav je u ono doba vjerojatno bio ne samo na području Šibenika nego i njegove bliže i dalje kopnene i otočke okolice. Ortografija je neustaljena, nesigurna, nedovoljno funkcionalna. Zapisivač, koji piše ispisanim latiničkim rukopisom i poznaje sve finese onovremene latinske grafije i ortografije, muči se, koleba i traži kako da tim grafijskim inventarom kojim raspolaze zapiše hrvatski tekst. Zadarski *Red i zakon* sestara dominikanki iz 1345, dakle otprilike iz istog vremena, ima već daleko ustaljeniju i izdiferenciraniju ortografiju, koja upućuje na to da bi iza tog teksta već mogla stajati neka hrvatska latinička pisarska tradicija, za koju zapisivač našeg teksta još nije znao. F. Francev to objašnjava time »da se u času kad je pisana, ili upravo prepisivana pomenuta molitva, u šibenskoj franjevačkoj sredini upotrebljavala valada još glagolica, a ne latinsko pismo«. ⁶

⁶ F. Francev, *Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenosllovenskoj književnosti hrvatske glagolske crkve*, »Djela« JAZU, knj. 31, Zagreb 1934, str. V.

Doista, u tekstu ima nekih indicija koje upućuju na to da bi mogao biti prepisan s glagoljskog predloška (npr. nedostatak grafema za *l* i *n*, neka nejasna mjesta, koja prepisivač možda nije znao dobro pročitati s predloška). To, međutim, može biti samo jedna od pretpostavaka o nastanku teksta. Sigurno je samo jedno: zapisivač (prepisivač?) molitve nije njen autor. Jer ma kako neustaljena bila ortografija kojom je trebalo zapisati hrvatski tekst, pa bio to i prvi pokušaj zapisivanja latini-
com, da je autor sam zapisivao svoje djelo, ne bi moglo nastati onoliko pogrešaka koliko ih ima u ovom tekstu. Tko je bio zapisivač molitve i kakve su bile pobude da je zapiše, možemo samo nagađati. Naslov *Ora-
cio pulcra* . . . pokazuje kako ga je taj umotvor toliko osvojio da je osje-
tio potrebu da ga zapiše, ne želeći ga prepustiti zaboravu. Možda ga je
htio imati uza se da nauči puk toj molitvi ili da je može zajedno s
pukom moliti. Već J. Milošević na osnovi interpunkcijskih znakova za-
ključuje da oni možda »kazuju način, kako se puk ovom molitvom
služio u našim crkvama«,⁷ a I. Slamnig u predgovoru svojoj antologiji
kaže: »Čini se, da se korski recitirala sa svećenikom kao ‚začinjavcem‘.«⁸

Ako je predložak i bio glagoljski, zapisivač je bio latinaš vješt latin-
skoj grafiji. Da li je znao nešto glagoljice ili mu je netko pomagao u
čitanju, ili je zapisivao samo ono što je čuo, ne može se reći. Pitanje je
i da li je dobro znao hrvatski jezik. Osim očitih pogrešaka u zapisivanju
i nejasnih mjesta, u posljednjem su dijelu teksta latinski umeci, koji
djelomično tumače hrvatski tekst, a djelomično ga dopunjuju. Da li su
to prijevodi i tumačenja koja su samom zapisivaču objašnjavala hrvatski
tekst, ili je latinski jezik obrazovanom latinašu u izricanju crkvenih dog-
matskih pojmova bio bliži od domaćeg pučkog hrvatskog, književno ne-
izgrađenog, pa je njime pokušao objasniti i popratiti pučke izričaje koji
nisu bili posve usklađeni s dogmatskima, ili je tek trebalo provjeriti da li
se s njima slažu? Konačno, da li je zapisivač hrvatskog teksta stvarno
bio franjevac Paulus de Šibinico, i da li je on bio Šibenčanin kao što
mu pridjevak govori? Sve su to pitanja koja svojim postojanjem postav-
lja tekst *Šibenske molitve* i na koja pouzdan odgovor zasad nije moguće
dati. Kako se nalazi usred kodeksa, može se pretpostaviti da je nastao
prije uvezivanja i da je zajedno s ostalim sastavnim dijelovima uvezan
u kodeks.

Uz prvo izdanje teksta u »Starinama« 33 priložene su i fotokopije,
na kojima se temelji i ova analiza teksta i jezika tog značajnog našeg
jezičnog i književnog spomenika. 1960. godine imala sam u franjevač-
kom samostanu u Šibeniku u rukama original *Šibenske molitve*, ali slabo
čitljiva mjesta s fotokopija nisu ni na njemu ništa jasnija, tako da mi
original nije mnogo pomogao u rješavanju nejasnoća.

⁷ Vidi: »Starine« 33, str. 586.

⁸ *Antologija hrvatske poezije* . . . , str. 19.

TEKST

Napomena. U transliteraciji teksta provedeni su ovi postupci: 1) Sve kratice su razriješene. Dijelovi riječi označeni bilo kojim od znakova kraćenja (titlom, okomitom crticom, točkom i sl.) stavljeni su u okrugle zagrade. Dijelovi riječi izostavljeni bez ikakvog znaka kraćenja stavljeni su u uglate zagrade. Milčetić je u svom izdanju teksta primijenio isti princip, samo što u njegovoj transliteraciji ima mnogo više uglatih zagrada, što znači da on mnoge znakove kraćenja nije zamijetio. Dijelovi teksta umetnuti iznad ili ispod retka stavljeni su u kose zagrade. Očite pisarske pogreške označene su uskličnikom u zagradi, a riječi koje se iz bilo kojeg razloga ne mogu s potpunom sigurnošću pročitati označene su upitnikom u zagradi. 2) Enklitike i proklitike odvajaju se od riječi s kojima su zajedno napisane. 3) Velika slova ostavljena su na mjestima gdje su i u originalu, osim možda pokojeg nesigurnog primjera u kojem se zbog sličnosti velikih i malih slova pravo ne razaznaje o kojemu se radi. 4) Od interpunkcijskih znakova točka se bilježi na onim mjestima na kojima je u originalu, bez obzira na to odjeljuje li riječi, dijelove rečenice ili rečenice. Ostavljena je i tamo gdje zajedno s početnim slovima neke riječi predstavlja kraticu. Osim točke kao interpunkcijski znak upotrebljavaju se i dvije uspravne, malo udesno ukošene crtice, koje također bilježim. Čest je znak i jedna uspravna crtica među pojedinim riječima, ali kako takvih crtica ima mnogo, a nisu uvijek ni dobro vidljive, ne označavam ih u svojoj transliteraciji da tekst ne bi bio opterećen suvišnim znakovima. 5) Nadredne znakove iznad pojedinih slova ne bilježim, jer ne vidim da bi za jezičnu analizu mogli biti relevantni. 6) Latinski umeci preuzeti su iz prvog izdanja teksta u »Starinama« 33 uz neke sitnije izmjene u razrješavanju kratica. 7) Slovo s u originalu se upotrebljava najčešće u izduženom minuskulnom obliku (ſ), nekoliko puta javlja se valovito s (ʃ), a svega dva puta na početku riječi oblo uncijalno S. Zbog veće pristupačnosti teksta ta se slova u transliteraciji prenose kao s (za ſ i ʃ), S. 8) Redovi su obilježeni brojevima radi označavanja potvrda u jezičnoj analizi. 9) Razlike u transliteraciji prema prvom izdanju I. Milčetića i J. Miloševića u »Starinama« 33 bit će naznačene pod oznakom M. U te razlike ne ulaze one riječi u kojima Milčetić izostavljene dijelove stavlja u uglate zagrade iako u originalu postoji znak kraćenja, niti oni dijelovi teksta u kojima je on izmijenio ili zamutio smisao interpunkcijom.

U transkripciji teksta primjenjuje se suvremena interpunkcija (koja se djelomično razlikuje od interpunkcije u dosadašnjim izdanjima teksta), velika slova pišu se po današnjim pravopisnim kriterijima, očite pisarske greške ispravljaju se prema smislu, nesigurna mjesta u čitanju označavaju se zvjezdicom, a riječi za koje se po smislu pretpostavlja da su izostavljene, stavljaju se u uglate zagrade. Tekst se donosi u fonološkom obliku, iako rukopis pokazuje određene, ali nedovoljno izgrađene tendencije fonetskog pisanja. Zadržan je etimološki oblik onih

riječi koje ga imaju i u rukopisu (npr. obsijanje, žalostnih). Uz *ɾ* i *ʃ* pišu se i u transkripciji njihovi popratni vokali, jer je vjerojatno da se radi i o fonetskoj a ne samo ortografskoj osobini. Time se ova transkripcija razlikuje od svih dosadašnjih, koje *ɾ* i *ʃ* uzimaju bez popratnih vokala. Fonemi *ʃ* i *ɳ* bilježe se grafemima uobičajenim u lingvističkim izdanjima Jugoslavenske akademije, kako bi se razlikovali od glasovnih

*
* * *

Oracio pulcra (et) deuota Ad b(ea)tam v(irginem) ma(r)ia(m)

1. O b[ɫ]asena O prislauna . O presuitla . Sharhu (!) fsih bla[se]nih
2. Bogom siuin¹ vsuisena . S fsmi² bosgimi dari uresena
3. O p(ri)slauna prige fsega uicca . Bogo(m) siuim sbrana
4. O humilena diuo ma(r)ie . Gospoye ti ssi blasenich pat(ri)arach ubrosa(n)ye (!)
5. Go(spoye) . ti ssi blasenih p(ro)rocof p(ro)rocastua ispulne(n)ge . G(ospoye) . ti si angel(s)co³ posdrafle(n)/ge/
6. Go(spoye) . ti si boga siuoga obsiga(n)ge y oc(ri)plenge . G(ospoye) . ti si suetoga dusha (!)
7. osuege(n)ge y oc(ri)plenge . G(ospoye) . ti si syna bosna⁴ mati i c semu⁵ sfitu /sas[n]a(n)ye/⁶ [i] p(ro)slafle(n)ye⁷
8. G(ospoye) . ti si fse uere carstganche cripco udarsange y oc(ri)plenyce
9. G(ospoye) . ti si neuere carstgan[s]che potarttanye . G(ospoye) . ti si fse mochy luciferoue /sc/u/senye/
10. G(ospoye) . ti si fseye (!) upada angel[s]choga napulne(n)ge . G(ospoye) . ti si blasenih va[n]geli[s]th
11. prauo nauce(n)ge . G(ospoye) . ti si blasenih Apostolof cisto y gisto shasa(n)ge (!)
12. G(ospoye) . ti si blasenich mucenicof mogh y fse pocriplenge y pomose(n)ge
13. G(ospoye) . ti si blasenich yspondnicof spaseno domislenye y fsaco /s[b]rano/⁸ nadahmutge
14. G(ospoye) . ti si blasenih pusti(n)nicof pycha i fsaco slatco nasigenge
15. G(ospoye) . ti si blasenih dif y mucenich cruna y fse uresenye
16. G(ospoye) . ti si fsega duora nebescoga cast . slaua i fse poctenge

¹ M. siuim.

² M. Fsmi. U originalu je ispred *f* još jedno *s* oblog, valovitog oblika (veliko slovo?), što je Milčetić pročitao kao *F*.

³ M. Angel[s]co. Riječ je napisana malim slovom, a titla što označuje izostavljanje *s* postoji, samo što je stavljena na pogrešno mjesto: ispred *l* umjesto na njega.

⁴ Milčetić ovaj oblik uzima kao pogrešan, što ne mora biti.

⁵ M. csemu (!). Milčetiću oblik nije jasan.

⁶ M. sasa(n)ye – u bilježici: saenanye?

⁷ M. p[r]oslafle(n)ye.

⁸ M. s[t]rano (?).

skupova *lj* i *nj*. U bilješkama se konstatiraju razlike prema dosadašnjim izdanjima, od kojih samo Milčetićevo obuhvaća čitav tekst. Te razlike ne obuhvaćaju način transkribiranja *r* i *l*, *f* < *v*, *l* i *n*, odnosno grupa *l + j* i *n + j*, interpunkciju i pisanje velikih slova. Ranija izdanja obilježavaju se kraticama: M. (Milčetić), P. (Pavletić), S. (Slamnig), Š. (Štefanić). Bilješke u transkripciji imaju svoje posebne brojeve.

*
* *
*

Oratio pulcra et devota ad beatam virginem Mariam

O blažena! O prislavna! O presvitla! Svarhu vsih blaženih bogom živim
 *uzvišena!¹ S vsimi² božjimi dari urešena!
 O prislavna prije vsega vika! Bogom živim zbrana!
 O umiljena³ divo Marije!
 Gospoje, ti si blaženih *patrijarah⁴ uprošanje.⁵
 Gospoje, ti si blaženih prorokov proročastva⁶ ispućenje.
 Gospoje, ti si anjelsko pozdravljenje.
 Gospoje, ti si boga živoga obsijanje i okripljenje.
 Gospoje, ti si svetoga duha osvećenje i okripljenje.
 Gospoje, ti si sina božna⁷ mati i k semu⁸ svitu saznanje [i]⁹ proslavljenje.
 Gospoje, ti si vse vere karstjanske kripko udaržanje i okripljenje.
 Gospoje, ti si nevere karstjanske potartanje.
 Gospoje, ti si vse moći Luciferove skušenje.¹⁰
 Gospoje, ti si vsega upada anjelskoga napućenje.
 Gospoje, ti si blaženih vanjelist pravo naučenje.
 Gospoje, ti si blaženih apostolov čisto i jisto skazanje.
 Gospoje, ti si blaženih mučenikov moć i vse pokripljenje i pomoženje.
 Gospoje, ti si blaženih ispovidnikov spaseno¹¹ domišljenje i vsako
 zbrano¹² nadahnutje.
 Gospoje, ti si blaženih *pustinnikov¹³ pića i vsako slatko nasićenje.
 Gospoje, ti si blaženih div i mučenic kruna i vse urešenje.
 Gospoje, ti si vsega dvora nebeskoga čast, slava i vse počenje.

¹ M. P. S. *vzvišena*.

² M. P. S. Š. *bez prijedloga s*.

³ S. *humiljena*.

⁴ M. P. S. Š. *patrijarah*.

⁵ M. P. S. Š. *ubrožanje*.

⁶ S. *proročanstva*.

⁷ M. P. S. Š. *božja*.

⁸ M. *femu*, P. S. Š. *vsemu* (bez *k*).

⁹ M. S. *nemaju saznanje i*.

¹⁰ P. S. *skršenje*.

¹¹ M. P. S. *spaseno*.

¹² M. P. S. Š. *strano*.

¹³ M. P. S. Š. *pustnikov*.

17. G(ospoye) . ti si vsne[se]na . Od sina tuoga . A boga moga s felichym pocte(n)ge(m)
18. i s ueselgem . Sa usem oblasteu va fse nebesco wladanye
19. G(ospoye) . Tebe poslusa fse bosge tuorenye . G(ospoye) . ti si fsega bosga tfore(n)ya /obnoflenye/
20. G(ospoye) . ti si naseye matere neuolnoye bolisniuoga
21. gimena p(ri)minenye . G(ospoye) . ti si ssih⁹ dari y milosti bosgih pottuerienye (?)¹⁰
22. G(ospoye) . ti si sidechigh u tamniĉhi p(r)osuitlenge¹¹ y obsigange salcenoue (?)¹²
23. G(ospoye) . ti si lesechigh v golbini paclenoy sdy p(ro)sgenye . i(d est) i(n) mu(n)do p(rese)nti
24. O blanena (!) // O p(ri)sfegena¹³ // O hu(m)ilena // O p(ri)cista diuo marie
25. mati syna bosgha (!)¹⁴ // O ccessariĉce nebesca // O cralice¹⁵ uisna
26. Gospoye Angel[s]cha // O suesdo mor[s]cha // O oduitnice carstya(n)[s]cha
27. Gospoye ti si mati neuolnih syroth . Go(spoye) . ti si utisenye¹⁶ salostnih /udouich/
28. Go(spoye) . ti si veselye dreselih musatiĉ . y udouich y diuiĉ
29. Go(spoye) . ti si scuplenge dolsnih . Go(spoye) ti si ysbaflenye vsnih y iatih¹⁷
30. Go(spoye) . ti si fse utochisge fsih uernih neuolnih y salostnih
31. Go(spoye) . ti si fse vffangange (!) fsih nas uernih carstya(n) grisnih :
32. Go(spoye) . ti si siuot i sc(ri)senge fsih uernih tuogigh i grisnih
33. Go(spoye) . ti si pomognica i cralica fsih uernih slabih i nemognih
34. Go(spoye) . ti si otuore(n)ge wrat ragnih fsih tuogih u(er)nis (?)¹⁸ i selegih i¹⁹ deuotih
35. Go(spoye) . ti si obraĉ y sarcalo fsih redofnicou i redofniĉ fsih uernih
36. Go(spoye) . ti si dru[s]benica tebe celegih y poctuagugih²⁰ fsih uernih

⁹ M. fsih.

¹⁰ Zbog mrlje vrlo teško čitljivo.

¹¹ M. p(r)yesuitlenge.

¹² Zbog mrlje je vrlo teško čitljivo, ali svakako je jedna riječ, a ne dvije, kao što uzimaju i Milčetić i Štefanić u svojim izdanjima.

¹³ M. p(re)sfegena.

¹⁴ M. bosga.

¹⁵ M. kralice.

¹⁶ M. utise(n)ye.

¹⁷ M. vsnih (!) y iatih (!). Milčetić očito nije razumio tekst.

¹⁸ M. u(er)nih (?). U tekstu zapravo piše *unif*, s valovitim *f* na kraju i nadrednim znakom u obliku otvorenog kuta iznad *u*, koji je uobičajeni srednjovjekovni znak kraćenja za *er*; po smislu ovdje najbolje odgovara *uernih*, pa bi *f* bilo pogrešno umjesto *h*.

¹⁹ M. y(?).

²⁰ U Milčetića s uskličnikom. Znači da mu oblik nije bio jasan.

Gospoje, ti si *uznesena¹⁴ od sina tvoga a boga moga s velikim počtenjem i s veseljem sa vsem oblastev va vse nebesko vladanje.
 Gospoje, tebe poslušaj vse božje tvorenje.
 Gospoje, ti si vsega božja tvorenja obnovljenje.
 Gospoje, ti si našeje matere nevoľnoje boliznivoga jimenja primienje.¹⁵
 Gospoje, ti si sih¹⁶ dari i milosti božjih *potverjenje.
 Gospoje, ti si sidećih u tamnici prosvitljenje i obsijanje salčenoje.¹⁷
 Gospoje, ti si ležećih *v golbini *paklenoj zdi¹⁸ prošćenje – id est in mundo presenti.

O blažena! O prisvećena!¹⁹ O umiľena!²⁰ O pričista divo Marije, mati sina božja!
 O cesarice nebeska! O kraljice višna!²¹
 Gospoje anjelska! O zvezda morska! O odvitnice karstjanska!
 Gospoje, ti si mati nevoľnih sirot.
 Gospoje, ti si utišenje žalostnih²² udovic.
 Gospoje, ti si veselje dreselih mužatic i udovic i divic.
 Gospoje, ti si skupljenje dolžnih.
 Gospoje, ti si izbavljenje uznih²³ i jatih.
 Gospoje, ti si vse utočišće vsih vernih, nevoľnih i žalostnih.²⁴
 Gospoje, ti si vse ufanje vsih nas vernih karstjan grišnih.
 Gospoje, ti si život i skrišenje²⁵ vsih vernih tvojih i²⁶ grišnih.
 Gospoje, ti si pomoćnica i kraljica vsih vernih, slabih i nemoćnih.
 Gospoje, ti si otvorenje vrat rajnih vsih tvojih vernih i želećih i devotih.
 Gospoje, ti si obraz i zarcalo vsih redovnikov i redovnic vsih vernih.
 Gospoje, ti si družbenica tebe želećih i počtovajućih vsih vernih.

¹⁴ M. S. *vznesena*.

¹⁵ P. Š. *prominjenje*.

¹⁶ M. *fsih*, P. S. Š. *vsih*.

¹⁷ M. S. nemaju te riječi; P. Š. *slučenoje*.

¹⁸ M. *zdi (?)*, P. Š. *sdi*.

¹⁹ M. *prisvećena* (u bilj. *presvećena?*), P. Š. *prosvjećena*.

²⁰ S. *humiljena*.

²¹ M. *višna*.

²² S. *žalostnih*.

²³ M. *vsih*.

²⁴ P. S. *žalostnih*.

²⁵ P. S. *skrušenje*.

²⁶ M. S. *bez i*.

37. Go(spoye) . Ti si strah y pogassan (!) fsih duhoh (!) necistih y fsih dgauual upadnih
38. O blasena . O p(ri)sfegena . O humilena . O p(ri)cista diuo marie
39. moli sa nas y vas pulc carstyan[s]chi sina hosna²¹ sina tuoga
40. Q(i) se p(ri)ge sega uica od boga oçca . i(d est) a p(at)re . Na nebesih bres matere
41. rodil . Od nega sse ni nigdar rasdilil W gedin(st)ffiti (!)²² sfetoga
42. duha s bogom oçcem uasda p(ri)biual . volou boga oçca [po] sfetom
43. dusi v tuoge blaseno tilo se ge fputihl . S onof blasenof pulteu
44. p(ri)suegemi (!) f teli f tom . Deuet miseci p(ri)biual . Bog uicni²³
45. Gisti²⁴ . clouich siui prau i wrime(n)ni²⁵ . Na conc i deuota bissecca (!)²⁶
46. Bog se y clouic se rodil . s onofge blaseno[v]ye pulteu p(ri)ciste b(ea)te m(ari)e v(irginis)
47. Osmi dan blasenu carf hoti p(ro)liti . W onoy blasenof carui
48. pulti p(ri)ga suarhu sebe blaseno carsge(n)ye²⁷ . Na(m) ge pusti y sapo/ui/di
49. W onoy blasenoy pulti bi Laçan . y saga(n) . I(d est) sic(ut) de samaritina p . . . (?)²⁸
50. W onoy blanco (!) pulti . Bil y gil . w onoy blanenof (!) pulti sud^{t/u/ dan (?)}²⁹
51. W onoy blasenof pulti bi . cuplen . y prodan p(ro) XXX/ta/ arge(n)teis³⁰
52. Werugu sinu bosgi da si hotil p(ri)suegemu (!) tuogu p(ro)dati pult³¹
53. A uernih tuogih scupiti blasenof carueu . Mucof y uolof
54. smartgu od nepryatela nasega hoti nas scupiti
55. Werugu sino (!) bosgi da si hotil blasenu pult tuogu osalostiti
56. A uernih tuogih slatchim darom milosti tuoye utisiti

²¹ Milčetić označuje usklikom – kao pogrešan oblik. Vidi i bilj. 4, koja se odnosi na isti oblik.

²² M. gedin(s)tffiti (!).

²³ M. uicni. Zapravo se ne vidi jasno da li je napisano c ili ç.

²⁴ M. gisti (cisti?).

²⁵ M. w rime(n)i.

²⁶ Pogrešno mjesto missecca. U M. bissecca (-tta?).

²⁷ M. casge(n)ye.

²⁸ Iza p nalazi se još kratica u obliku brojke 3, sa spuštenom petljom, koja se upotrebljava umjesto m ili n na kraju riječi.

²⁹ Milčetić iza pulti nije ništa dalje pročitao, ali i iz ovoga što se vidi, ništa se pouzdano ne može izvesti. Jedino je jasno ispisana zadnja riječ dan (da li je smisao: sudu dan, Zidovima u ruke dan – ili što drugo, ne može se reći).

³⁰ M. argent(ei)s.

³¹ M. pu(lt).

Gospoje, ti si strah i bojazan²⁷ vsih duhov nečistih i vsih djaval upadnih.

O blažena! O prisvećena!²⁸ O umiljena!²⁹ O pričista divo Marije³⁰ moli za nas i vas pulk karstjanski sina božna,³¹ sina tvoga, ki se prije sega vika od boga oca – id est a patre – na nebesih brez matere rodil, od néga se ni nigdar razdilil, v jedinstvi³² svetoga duha s³³ bogom ocem vazda pribival, voľov boga oca [po]³⁴ svetom dusi *v tvoje blaženo tilo se je vputil.³⁵ S³⁶ onov blaženov pultev [v]³⁷ *prisvećeni³⁸ v teli v tom devet miseci pribival bog vični, jisti, človik živi, pravi, *vrimenni.³⁹ Na konci deveta miseca⁴⁰ bog se i človik se rodil s onovje blaženo[v]je⁴¹ pultev pričiste beate Marije virginis. Osmi dan blaženu karv hoti proľiti.

V onoj blaženov⁴² karvi pulti prija svarhu sebe blaženo karšćenje,⁴³ nam je pusti i zapovidi.

V onoj blaženoj pulti bi lačan i žajan – id est sicut de samaritina p . . . /?/.

V onoj *blaženov⁴⁴ pulti bil i jil, v onoj blaženov pulti . . . /?/ dan.⁴⁵

V onoj blaženov⁴⁶ pulti bi kupľen i prodan⁴⁷ pro XXX-a argenteis.

Veruju, sinu božji, da si hotil *prisvećenu⁴⁸ tvoju prodati pult, a vernih tvojih skupiti blaženov karvev, mukov i voľov. Smartju od neprijateľa našega hoti nas skupiti.

Veruju, sinu božji, da si hotil blaženu pult tvoju ožalostiti, a vernih tvojih slatkim darom milosti tvoje utišiti.

²⁷ M. »pogašan« (u bilj. bojazan?).

²⁸ P. Š. *prosvjećena*.

²⁹ S. *humiljena*.

³⁰ Ovdje završava P. i Š. izdanje.

³¹ M. S. *božja*.

³² S. *jedinosti*.

³³ M. S. z.

³⁴ M. S. ne pretpostavljaju da tu treba stajati po.

³⁵ S. *sputil*.

³⁶ M. S. z.

³⁷ M. S. ne pretpostavljaju izostavljanje v.

³⁸ M. *prisvećeni (?)*, S. *prisvećeni*.

³⁹ M. S. v *vrimeni*.

⁴⁰ M. *devota »bissecca« (bissetta?)*.

⁴¹ M. S. *blaženoje*.

⁴² S. *blaženoj*.

⁴³ M. S. *čašćenje*.

⁴⁴ M. S. *blaženoj*.

⁴⁵ S. drugi dio rečenice uopće nema.

⁴⁶ S. *blaženoj*.

⁴⁷ Ovdje završava S. izdanje.

⁴⁸ M. *prisvećemu*. U bilješci: »pri- ili *presvećemu*. Možda pogriješka (*presvećemu?*)«.

57. Werugu sinu bosçhi (!) da si hotil sa fsom pultgu tuoyem³²
 58. sa lubah (!) siuota nasega umoriti (!) A uelicastinim³³ bostua tuoga
 59. paclena wrata rashiti // I suetih octaç (!)³⁴ . i(d est) s(an)c(t)os³⁵
 p(at)res
 60. sfitlim darom milosti tuoye p(ro)suitlitti . wrata ragna nim
 61. sa fsimi uernimi otuoriti Wernis (!) tuogih cupno
 62. s b[l]asenof pultgu tuoyef . hodi (!) treti dan od smarti na
 63. siuoth hoti scrisite (!) . P(ost) dies XLa ad celu(m) asce(n)de(ns)³⁶
 (et) p(romittens) sp(iritu)m s(an)c(tu)m³⁷ /mittere/

³² M. tuoyom.

³³ M. uelicastinim (!).

³⁴ M. otaç. Milčetić nije primijetio c ispred t, koje je očita pisarska greška.

³⁵ M. s(anc)tos.

³⁶ M. asce(n)d(ens).

³⁷ M. s(anc)t(u)m.

Veruju, sinu božji, da si hotel sa vsom pultju tvojem za ljubav
života našega umriti, a *veličastvimi⁴⁹ boštva tvoga *paklena
vrata razbiti i svetih otac – id est sanctos patres – svitlim darom
milosti tvoje prosvitliti, vrata rajna nim sa vsimi vernimi
otvoriti, vernih tvojih kupno s blaženov pultju tvojev hoti (!)
tretí dan od smarti na život hoti skrisiti. Post dies XLa ad
celum ascendens et promittens spiritum sanctum mittere.

⁴⁹ M. *veličastvom.*

GRAFIJA I ORTOGRAFIJA

1. *Povijesni okvir pojave grafije Šibenske molitve.* Najproširenije pismo evropske latiničke pismenosti 14. stoljeća, vremena u kojem je zapisan tekst *Šibenske molitve*, jest gotička minuskula ili gotica, pismo koje se neobičnom prodornošću početkom 13. st. počelo širiti evropskim skriptorijima i vrlo brzo zamijenilo do tada omiljelu karolinu i beneventanu na svim područjima latinske pismenosti. Zadržala se u upotrebi sve do polovine 15. st., ponegdje i dulje, sve do potpunog prevladavanja humanistike, jasno – uz supostojanje prijelaznih grafija u prijelaznom razdoblju (prehumanistike i poluhumanistike već od polovine 14. st.). Gotičkom minuskulom, i to njenim knjižnim tipom, zapisani su i najstariji poznati hrvatski latinički spomenici: *Red i zakon zadarskih sestara dominikanki iz 1345*, *Vatikanski hrvatski molitvenik* i dr.

Šibenska molitva zapisana je gotičkim kurzivom, pismom vrlo široke rasprostranjenosti, koji je, za razliku od ranijih kurziva, što su se upotrebljavali samo u privatne i poslovne svrhe, gdjekad služio i za pisanje knjiga. Taj gotički kurziv postao je nosilac dotad nevidenog razmaha pismenosti u evropskim zemljama. Njime se služio daleko veći broj ljudi nego što je to ikada ranije bilo. Velikim dijelom to su bili građani laici, koji nisu prošli stroge škole samostanskih skriptorija i koji su se njime služili u svom privatnom i javnom djelovanju. Neobično bujan razvoj evropske pismenosti, izazvan velikim društveno-ekonomskim i kulturno-znanstvenim promjenama u životu Evrope toga vremena, a poduprt otvaranjem čitavog niza novih laičkih skriptorija, koji su dotad bili isključivo u rukama klera, doveo je do toga da su se u pismu u pojedinim zemljama, oko velikih kulturnih središta ili poznatih skriptorija, razvile razlike koje su oblikovale posebne morfološke tipove unutar same gotice. Knjižna gotica se, bez obzira na morfološke razlike, odlikovala vrlo kompliciranom kaligrafijom, a kurziv, pismo svakodnevne privatne i poslovne upotrebe, i stoga izuzetne rasprostranjenosti, oblikovao se, uglavnom svugdje, u teško čitljivo pismo, opterećeno čitavim nizom kratica i grafijskih nepreciznosti, jer svrha mu je bila brzina, a ne ljepota i precizna kaligrafija. Takvo je pismo moralo izazvati negodovanje prvih uglednih humanista, koji su, upoznavši djela klasične starine (dobrim dijelom u izvanredno lijepim, čitkim i jednostavnim rukopisima karoline, koju su držali antičkim pismom), počeli goticu smatrati nečitkim i ružnim pismom, pa su tražili povratak pisma koje bi svojom jasnoćom, jednostavnošću i ljepotom odgovaralo ljepoti i značenju tih djela i latinskog jezika. Njihovim je nastojanjem i djelovanjem njihovih sljedbenika nakon jednog stoljeća gotovo u čitavoj Evropi potpuno prevladala humanistika.¹

Međutim, pored poslovnog svijeta, koji je u kurziv unosio površnost i nepreciznost, njime su se služili i učeni ljudi za svoje potrebe, prepisujući ili pišući njime često i knjige. Taj se knjižni kurziv odlikuje većom čitkošću, preciznošću i jednostavnošću nego poslovni kurziv. Takvim je

¹ Vidi o tome: V. Novak, *Latinska paleografija*, Beograd 1952, str. 231–280.

pismom zapisana i *Šibenska molitva*. Rukopis je uglavnom čitak i jednostavan, očito talijanskog tipa, s više zaobljenosti u duktusu slova, za razliku od oštrina koje karakteriziraju goticu ostalih evropskih zemalja, pod čijim je utjecajem i gotica sjevernih hrvatskih krajeva.

Već je spomenuto da je tekst molitve zapisan ispisanim rukopisom i da odaje dobra znalca latinske grafije, ortografije i jezika. I čitkost duktusa, i izostanak pretjeranog poslovnog kraćenja, a i sama tema odaju učena čovjeka, redovnika ili svećenika.

2. *Općenita grafijska obilježja*. Tekst molitve obuhvaća samo dvije strane rukopisa, skromnog vizualnog dojma. Na prvoj strani slova su sitnija, izduženija, mirnijih poteza. Na drugoj strani imaju izrazitije petlje, potez pera je deblji, pa su i slova nešto šira. Jedini su ukrasi uvećana slova, jednostavna podebljanja i izlomljeni potezi unutar pojedinih uvećanih slova. Javljaju se samo ponekad na početku redaka i na početku novih odjeljaka molitve.

Većina slova pokazuje tipične osobine gotičkog kurziva, ali upotreba pojedinih njihovih oblika nije ujednačena. Tako je, npr., za slovo *a* najčešće upotrijebljen tipičan minuskulni kurzivni oblik, ali pored njega javlja se i tzv. dvotrubušasto *a*, karakteristično za goticu 14. st. U ovom ga tekstu nalazimo obično na početku ili na kraju riječi, a i ono može biti različito modificirano, pogotovo kad je upotrijebljeno kao veliko slovo. Oba ta oblika slova *a* vuku svoje podrijetlo od uncijalnog *a*.

Pored tipičnog minuskulnog uspravnog *r* (kod kojega je u tekstu molitve desni potez najčešće izrazito udaljen od stabla slova, a čitavo slovo kao da stoji na maloj vodoravnoj crtici položenoj na osnovnoj liniji) u nekoliko je slučajeva upotrijebljeno i tzv. oblo *r*, što svojim oblikom donekle podsjeća na današnje *z* (vidi: *ubrosa(n)ye* 4², *bres* 40, *nigdar* 41). Ono u gotici od 13. st. dalje sve više potiskuje uspravno *r*, ali u ovom je tekstu zapravo rijetkost. Javlja se i ligatura *ar*: slovo *a* kojemu se na vrh naslanjaju ramena slova *r* (vidi: *carstya(n)[s]cha* 26, *carsge(n)ye* 48). To je ujedno i jedina ligatura u ovom tekstu.

Slova s uspravnim, visokim stablima *b*, *h*, *l* također se upotrebljavaju u dva osnovna oblika: sa stablom uspravnim i ravnim, bez ikakva završetka, ili s velikom petljom s desne strane stabla, koja može biti zaobljena ili imati oblik trokuta.

Za slovo *s* javlja se nekoliko oblika. Najčešće je to uspravno, izduženo *s* (1), s ravnim stablom, koje na vrhu završava zaobljenim potezom udesno, a pruža se od druge gornje do donje linije. Na početku i na kraju riječi može biti upotrijebljeno i valovito *s* (f), a dva puta na početku riječi, očito u funkciji velikog slova, dolazi i tzv. okruglo, uncijalno *s* (S), prvi put s potpuno zatvorenim lukovima, tako da nalikuju broji 8, a drugi put s gotovo zatvorenim lukovima (*Sharhu* (!) 1, *Sonof* 43). Posljednja dva oblika karakteristična su za kurziv 14. stoljeća.

² Brojka uz primjere u čitavom tekstu označuje redni broj retka u kojem se u rukopisu molitve primjer nalazi.

Gotičko kurzivno *d* također potječe iz uncijalnog oblika. Njegov glavni kosi potez koji put se s vrha spušta ulijevo tako da se spaja s donjim lukom, a koji put zakreće na desnu stranu i opet se može spojiti s donjim lukom, tako da to slovo dobiva dvotrbušasti lik (vidi npr. *dusha* (!) 6, *yspouidnicof* 13, *dan* 47 i d.). Uspravno *d* u ovom tekstu nije nijednom upotrijebljeno.

Slovo *t* je nisko, tj. najčešće dopire do prve gornje linije, osim kad dolazi uz *f* i kad se zapravo spaja s njegovim lukom. Ima horizontalnu crticu nešto ispod vrha s desne strane, a vrlo se rijetko dešava da ona presiječe stablo i prijeđe na lijevu stranu. Iako rijetko, upotrebljava se i oblik u kojem je stablo savinuto u obliku trokuta, nad kojim je duga valovita poprečna crta što se proteže s obje strane stabla (*Tebe* 19, *Tisi* 37). To je očito oblik za veliko slovo.

Spojnik lukovi u *m* i *n* dovoljno su izraziti, tako da se *n* dobro razlikuje od *u*, što u mnogim gotičkim kurzivnim rukopisima nije slučaj. Samo je jednom upotrijebljen oblik uncijalni oblik za *m* (*Mucof* 53).

Nad slovom *i* ne piše se točka, a dugo *i* (*I*-longa) upotrijebljeno je svega dvaput, i to uz slova s dugačkim stablima (*Ifse* 16, *Isuetih* 59).

Znak *ç* zapravo je grafem za *z*, poznat u tom obliku još iz beneventane.

Slovo *v* je oblo, dosta različito modificirano: najčešće ima izdužen lijevi krak, sa zaobljenim zavojem prema dolje, a desni je koji put gotovo spojen s lijevim, tako da nalikuje ulijevo nagnutom *b*.

Dvostruko *w* ima obično ispred takvog *v* još jedan kosi potez s lijeve strane, pa djeluje kao *lv* ili *lb*, a koji put i kao *vb* i tada ima i po tri petlje (vidi npr. *Wgedin(st)ffiti* (!) 41, *wrata* 59).

Ostala slova pišu se više-manje ujednačeno, u svom ustaljenom, uobičajenom obliku. Općenito se može reći da se grafijskim osobinama, tj. i osnovnim duktusom i većinom različitosti koje se javljaju u oblikovanju pojedinih slova, rukopis *Šibenske molitve* uključuje u tipične tekstove knjižnog gotičkog kurziva 14. stoljeća.³

3. *Kratice*. Osnovna je karakteristika kurziva 14. stoljeća velik broj kratica i ligatura, koje jednim dijelom potječu iz kurziva (i minuskula) prethodnih stoljeća, a neke čak još iz rimske epohe. U 14. stoljeću, posebno u poslovnom kurzivu, sve vrste kraćenja doživljuju dotad neviđen razmah i primjenu, čineći taj kurziv, pored njegovih morfoloških osobina, sve nečitkijim pismom, tim prije što su se u pojedinim znanostima i strukama počele razvijati specijalne kratice.

Već je spomenuto da su u tekstu *Šibenske molitve* ligature prava rijetkosti. U hrvatskom dijelu teksta samo je na dva mjesta upotrijebljena ligatura *ar*, a ni u latinskim umecima ligature nisu česte.

Odmah treba reći da je tih nekoliko latinskih umetaka ispisano s toliko kratica da ih može pročitati samo dobar znalac latinskog jezika i paleografije. U hrvatskom tekstu molitve kratica ima dosta, ali ipak neusporedivo manje nego u latinskim umecima, i one su uglavnom drugačijeg tipa. Tako, npr., tironijanskih kratica u njemu uopće nema, a od

³ Vidi o tome: V. Novak, o. c., str. 231-256.

ostalih preuzete su iz onovremene latinske grafije samo one koje su se mogle lako primijeniti u zapisivanju hrvatskog teksta latinskom grafijom i koje su bile toliko općepoznate da nisu otežavale njegovo čitanje. To su tipične srednjovjekovne kratice, označene uobičajenim znacima na uobičajenim mjestima.

Ako se izuzme kratica G. ili Go. (za četrdesetak puta upotrijebljen oblik *gospoje*), dakle samo prvo slovo (sigla) ili prva dva slova (suspensija) s točkom – umjesto određene riječi, najčešće se izostavlja samo po jedno, najviše dva slova u riječi (kontrakcija), a najobičniji znak kraćenja je titla. Title nisu uvijek jednake: mogu imati oblik vodoravne crtice, uspravne crtice, lako zaobljenog luka ili su izlomljene. Mogu biti kraće ili duže, pa se protežu ili samo nad jednim slovom ili zahvaćuju još i susjedna. Svaki put nisu postavljene na pravom mjestu, već su pomaknute ispred ili iza slova na kojem bi trebale stajati. Titla nad vokalom u sredini i na kraju riječi u obliku vodoravne crtice ili blago zaobljenog luka znači da je izostavljeno *m* ili *n* iza tog vokala, npr. *Bogô* (Bogom) 3, *ispulnêge* (ispulnenge = ispulnjenje) 5, *obsigâge* (obsigange = obsijanje) 6, *napulnêge* (napulnenge = napulnjenje) 10, *naucêge* (nauçenge = naučenje) 11, *pomosêge* (pomosenge = pomoženje) 12, *pustînikof* (pustinnikof = pustinnikov) 14, *poctêgê* (poctengem = počtenjem) 17, *huîlena* (humilena = umiljena) 24, *Nâge* (Namage = nam je) 48, *sagâ* (sagan = žajan) 49, i d. To je ujedno i najčešći oblik kraćenja u ovom tekstu.

Česta je i upotreba vodoravne title iznad *p* u značenju *pri*: *p̄slauna* (prislauuna = prislavna) 3, *p̄sfegena* (prisfegena = prisvećena) 24, 38, *p̄cista* (pricista = pričista) 24, 38, *p̄biual* (pribiual = pribival) 42, 44, *p̄suegemi* (prisuegemi! = prisvećeni) 44, *p̄ciste* (priciste = pričiste) 46, *p̄suegemu* (prisuegemu! = prisvećenu) 52.

Izostavljeno *ri* označuje i titla u obliku uspravne crtice iznad prve gornje linije, na mjestu izostavljenih slova: *pat̄arach* (patriarach = patriarah) 4, *oc̄plenge* (ocriplenge = okripljenje) 6, 7, *oc̄pleny* (ocripleny = okripljenje) 8, *sc̄senge* (scrisenge = skrišenje) 32, *p̄ge* (prige = prije) 40, *p̄ga* (priga = prija) 48. Jednom je takva titla upotrijebljena za izostavljeno *i*: *Q̄se* (Qise = ki se) 40.

Izlomljena vodoravna titla upotrebljava se za izostavljeno *r*: *m̄âe* (marie = Marije) 4, *p̄osuitlenge* (prosuitlenge = prosvitljenje) 22.

U jednom je slučaju za izostavljeno *er* upotrijebljen znak u obliku udesno otvorenog kuta: *ūnis* (uernis! = vernih) 39.

Za *pro* još je od rimskih vremena u upotrebi kratica u obliku slova *p* kojemu je stablo ispod osnovne linije presječeno petljom što se nastavlja iz luka slova (\wp). U ovom tekstu to je redovan znak kraćenja za *pro*: *p(ro)rocof*, *p(ro)rocastua* 5, *p(ro)slafle(n)ye* 7, *p(ro)sgenye* (= prošćenje) 23, *p(ro)liti* 47, *p(ro)dati* 52, *p(ro)suitliti* 60.

Samo je jednom upotrijebljen za *n* na kraju riječi znak kraćenja u obliku brojke 3, s petljom što se spušta ispod osnovne linije: *carstyaz* (= karstjan) 31. U latinskom tekstu upotrijebljen je jednom za *η*: *mariaz* (= Mariam) Nasl. i jednom u nepročitanom dijelu teksta (na kraju 50. retka).

Pored riječi označenih uobičajenim znacima kraćenja ima i takvih u kojima se pojedina slova izostavljaju bez ikakva znaka kraćenja i vjerojatno su posljedica pisarskih pogrešaka, npr. *b[l]asena*, *bla[se]nih* 1, *s[b]rano* 8, *va[n]geli[s]th* 10, *vsne[se]na* 17, *dru[s]benica* 36. U takve pisarske greške možda ne bi trebalo ubrojiti pridjevske oblike na *-ski* u kojima se često izostavlja *-s-* bez znaka kraćenja. Npr. *carstgan[s]che* 9, *angel[s]choga* 10, *Angel[s]cha*, *mor[s]cha*, *carstya(n)[s]cha* 26, i d. pored *carstgansche* 8, *nebescoga* 16, *nebesco* 18, *angel(s)cho* (s titlom) 5.

4. *Interpunkcijski i nadredni znaci*. Ni upotrebom ni izborom interpunkcijskih znakova tekst *Šibenske molitve* ne predstavlja nikakvu posebnost u okvirima latinske pismenosti svoga vremena, čija je osnovna karakteristika malobrojnost interpunkcijskih znakova i njihova upotreba neizdiferenciranost.

Osnovni i najčešći interpunkcijski znak u tekstu *Šibenske molitve* jest točka. Ona obično leži na osnovnoj liniji, a ponekad i nešto iznad nje. Upotrebljava se za odvajanje rečenica, rečeničnih dijelova, a koji put i za odvajanje pojedinih riječi. Dolazi i iza kratica kad se kratica sastoji od jednog ili dva početna slova riječi (G. ili Go. za Gospoye = gospoje, V. sg.). Umjesto točke, uglavnom iza uzvika, upotrebljavaju se i po dvije uspravne crtice, malo udesno nagnute. Među riječima dosta često dolazi i po jedna takva crtica, najčešće na mjestima gdje su riječi napisane suviše blizu jedna drugoj. Mogu se čak naći i unutar riječi, pa stvaraju dojam kao da su naknadno dodane. Sasvim izuzetno njima se odvajaju enklitike od riječi s kojima su zajedno napisane. Na početku redaka ispred uzvika i na početku novih odjeljaka nalaze se po dvije kose crtice, koje nalikuju današnjim navodnicima. Ako se kraj rečenice, odnosno kraj jedne misaone cjeline podudara s krajem retka, na kraju takvog retka može se naći znak u obliku kvačice. Na kraju prve strane nalaze se dvije točke jedna iznad druge. I to bi uglavnom bio sav repertoar interpunkcijskih znakova upotrijebljenih u *Šibenskoj molitvi*. Na osnovu njega i njegove upotrebe ne vjerujem da bi se dali izvesti bilo kakvi konkretni zaključci o načinu recitiranja ili možda čak pjevanja te molitve u doba njena zapisivanja, kao što se pokušavalo sugerirati,⁴ a ne pomaže nam u tome ni druga vrsta znakova što se u tekstu nalaze. To su nadredni znakovi u obliku današnjih dugih akcenata ili gotovo položenih tankih crtica, koji se bilježe nad vokalima, a od konsonanata samo iznad *r*. Njihova je upotreba potpuno neujednačena: u nekim riječima nalaze se iznad svih vokala, u nekima ni nad jednim. Općenito se može reći samo to da su na drugoj strani češći nego na prvoj, i to bi mogao biti dokaz da se radi samo o pisarskoj maniri, koja postoji u čitavoj latinskoj pismenosti od vremena kad se u latinskom jeziku izgubila razlika između dugih i kratkih vokala, pa se zaboravio prvotni smisao upotrebe znakova kojima su se obilježavali dugi vokali.

5. *Grafijski sustav*. Određivanje grafijskog sustava teksta *Šibenske molitve*, tj. utvrđivanje koji se grafemi upotrebljavaju za obilježavanje odre-

⁴ Vidi *Uvod*, str. 84. i bilj. 7 i 8.

denih glasovnih vrijednosti, odnosno kakav je grafijski izraz dobio fonološki sustav jezika molitve, nije nimalo jednostavan posao, a izvesti ga sa stopostotnom sigurnošću potpuno je nemoguće, toliko je grafija nesigurna, neujednačena i nedosljedna, i prema tome njen sustav neizgrađen i nedovoljno funkcionalan. Sam tekst ne pruža dovoljno čvrstih uporišta za zaključivanje, a istovremenih spomenika za usporedbu ima vrlo malo. Ipak, to je jedan od najvažnijih problema u vezi s tim spomenikom, jer nam jedino njegovo što potpunije rješavanje omogućava pravi pristup tekstu, njegovo pravilno čitanje, a time i otkrivanje osobina govora kojim je ta poetska molitva sročena.

Iz teksta se vidi da se njegov zapisivač slabo snalazio u pisanju hrvatskih riječi latiničkom grafijom i da nije imao ustaljenih pravila po kojima bi određene glasovne vrijednosti hrvatskog jezika izrazio pomoću latiničkih grafema. On je raspolagao onim fondom latiničkih slova koji je bio poznat u srednjovjekovnoj evropskoj pismenosti, ali taj fond još nije bio ušao ni u početnu fazu stvaranja takvog grafijskog sustava koji bi mogao grafijski predočiti i izraziti fonološki sustav hrvatskog jezika. To je problem koji se u hrvatskoj pismenosti i književnosti rješavao stoljećima, uz pronalaženja više ili manje uspješnih pojedinačnih ili općenitih rješenja,⁵ pa nije ni moguće u samim počecima očekivati zadovoljavajuće rezultate. Ipak, već zadarski *Red i zakon* sestara dominikanki iz 1345, daleke spomenik vjerojatno nešto stariji od *Šibenske molitve*, pokazuje više reda i sistema u svojim grafijskim rješenjima.⁶

Zapisivač *Šibenske molitve* poslužio se u svom poslu grafijskim inventarom od 23 slova, koja upotrebljava u različitim kombinacijama kako bi njima predočio foneme hrvatskog jezika. To su: a b c ç d e f g h i l m n o p q r s t u v w y. U tom popisu nisu uzete u obzir grafijske varijante pojedinih slova. Još se ne pojavljuje j, ne upotrebljava se k, x i z, a dosta je često slovo ç, koje se u srednjovjekovnim minuskulama razvilo modifikacijom z. Iz tog grafijskog inventara svega 6 slova služi kao grafem samo za jedan fonem: a, d, e, m, o, r. Ostala ili se upotrebljavaju za označavanje više različitih fonema, ili se pojavljuju u grafemskim skupovima, ili se pojedini fonemi obilježavaju na više različitih načina, tj. pomoću različitih znakova.

Priložene tabele pokazuju grafijska rješenja u predočavanju fonološkog sustava molitve – prva daje popis grafema uz pojedine foneme, a druga radi preglednosti polazi s obrnute pozicije i pokazuje upotrebu višeznačnih grafema.⁷

⁵ Vidi o tome: M. Moguš i J. Vončina, *Latinica u Hrvata*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, knj. 11, Zagreb 1969, str. 61–81. i A. Šojat, *Pravopis stare kajkavske književnosti*, »Filologija«, br. 6, JAZU, Zagreb 1970, str. 265–276.

⁶ Vidi: F. Fancev, *Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. ...*, »Djela« JAZU, knj. 31, Zagreb 1934, str. V–VI i V. Premuda, *Najstariji datovani spomenik hrvatske gotice*, »Nastavni vjesnik«, knj. 36, Zagreb 1928, str. 81–97. (fotokopije, transliteracija i transkripcija).

⁷ A. Mladenović je u svom radu *O grafiji i jeziku »Šibenske molitve«*, »Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu«, knj. XII/1, Novi Sad 1969, pokušao dati statistiku upotrebe pojedinih grafijskih znakova za foneme hrvatskog jezika, ali nam

Tabela I: Inventar fonema s njihovim grafijskim realizacijama

Fonemi	Grafemi
a	a
b	b (p)
c	ç cc çc ch çh
č	c ç
ć	ch çh g gh
d	d
e	e
f	f ff
g	g
h	h ch gh (sh)
i	i y
j	ø çh (çh) (gh)
k	c cc q
l	l hl
l̥	l
m	m
n	n
ñ	n
o	o
p	p (b)
r	r
s	s ss
š	s
t	t tt th
u	u v
v	u v w f ff
z	s ss ç
ž	s c

tom svojom statistikom nije mnogo pomogao, u prvom redu zato što je temelji na nedovoljno točno pročitanim tekstu, što je posljedica neulaženja u sve fine sred-njovjekovne latinske grafije, a drugo zato što ni on nije riješio slučajeve koji sadrže mogućnost dvostruke interpretacije (npr. asimilacijske pojave $s > š$, $s > z$ i sl.), pa takve slučajeve i ne navodi među primjerima koji ilustriraju statistički broj upotrebe nekog znaka. On u upotrebnu statistiku unosi i znakove koji su najvjerojatnije plod pisarske pogreške (*sh* za *h* u *dusha* = duha, 6; *gl*, *çh* za *j* u *bosgha* = božja, 25, *bosghy* = božji, 57), a isto tako i loše pročitana mjesta (npr. iznad *n* u *sina* 17 nije titla koja označava *nn*, kao što uzima Mladenović, jer su tittle u ovom rukopisu mnogo izrazitije, nego se radi o nadrednom znaku iznad *i*, koji se u obliku tanke crtice javlja nad velikom većinom vokala u tekstu; okruglo uncijalno *S* upotrebljava se u tekstu dvaput a ne jedanput, kao što uzima Mladenović, i sl.).

Tabela II: Pregled višeznačnih grafema

Grafemi	Fonemi
b	b (p)
c	c č k ž
ç	c č z
cc	c k
ch	c č é h k
çh	c č k (j)
g	ć g j
gh	ć h (j)
i	i j
y	i j
f	f v
ff	f v
u	u v
v	u v
p	p (b)
s	s z š ž
ss	s z

Znakovi koji se mogu tumačiti kao pisarske greške stavljeni su u zagrade: *gh*, *çh* za *j* u *bosgha* (= božja) 25, *bosçhy* (= božji) 57, *sh* za *h* u *dusha* (= duha) 6. Od tih se slučajeva djelomično izuzima grafem *p* upotrijebljen namjesto *b* i, obratno, *b* namjesto *p*: riječi *pogassan* (= bojazan) 37 i *ubrosa(n)ye* (= uprošanje) 4 u dosadašnjim su čitanjima *Šibenske molitve* uzimane kao pisarske greške, što ne mora biti isključeno, ali postoji i druga mogućnost. U srednjovjekovnom je latinitetu, naime, bila moguća ortografska zamjena *b* i *p*,⁸ pa ta pojava u našem tekstu možda samo upućuje na latinašku obrazovanost zapisivača teksta.

Ako tome dodamo da suglasnike *l* i *n* piše redovito s *l*, *n*, za što nije imao uzor u srednjovjekovnim latiničkim grafijama, možemo zaključiti još jedno: da je bio i poznavalac glagoljice (odnosno da je na neki način bio pod njenim utjecajem).

Osnovna je činjenica da u grafijskom predočavanju pojedinih fonema ovaj tekst pokazuje malo sustavnosti: pojedini se znakovi izmjenjuju u najrazličitijim položajima u riječi. Jedino se može reći da se unutar jedne riječi jedan znak rijetko upotrebljava za obilježavanje dvaju različitih fonema i da su neki grafemi u obilježavanju pojedinih fonema češći od drugih, a neki su sasvim rijetki. Tako je, npr., rijetka upotreba grafema *v* za *u*, i to samo na početku riječi (*vffangange!* 31, *vsnih* 29 i vjerojatno *vsuisena* 2, *vsne[se]na* 17), *i* za *j* (*pottuerienye* 21, *iatih* 29),

⁸ Vidi: V. Novak, o. c., str. 163, 177.

a sasvim izuzetna *cc* i *q* za *k* (*uicca* = vika, 3, *Q(i)se* = ki se, 40), *c* za *ž* (*celegih* = želećih, 36), *ç* za *z* (*obraç* 35), *hl* za *l* (*fputihl* 43); *th* za *t* dolazi samo na kraju riječi: *va[n]geli[s]th* 10, *syroth* 27, *siuoth* 63.

Upotreba geminata vrlo je rijetka (*cc*, *ff*, *ss*, *tt*) i ima samo grafijsku a ne i fonetsku vrijednost. Jedina prava suglasnička geminata vjerojatno je *nn*, ali ona se i ne obilježava udvojenim suglasnikom nego titlom: *pusti(n)nicof* 14 (= *pustinnikov* < *pustynbnikb*), *vtime(n)ni* 45 (= *vri-menni* < *vrêmenbnb*).

Kao što pokazuju tabele, u pisanju konsonanata *c*, *č*, *ć*, *g*, *h*, *j*, *k* smjenjuju se isti znakovi, i to bez nekog posebnog reda, pa ipak u njihovu čitanju nema poteškoća – sam tekst pruža prilično čvrsto uporište za njihovo ispravno čitanje. Problematičan je primjer *pat(ri)arach* 4, u kojem nije sigurno treba li krajnje *ch* čitati *h* ili *k*. Međutim, susjedno *blasenich*, kao i ostali slučajevi u kojima je *ch* u finalnoj poziciji najčešće upotrijebljeno za *h*, upućuju na izgovor *patrijarah*, koji potkrepljuje i latinsko podrijetlo riječi i njena upotreba u tekstu duhovnog sadržaja i namjene. Samo na prvi pogled sumnju izaziva primjer *mucenich* 17, također sa *ch* u finalnoj poziciji. Čitanje *mučenic* sugerira kontekst (ti si blaženih div i mučenic kruna i vse urešenje), tj. amplifikacija *div* i *mučenic*, koja je vrlo česta u kršćanskom pojmovnom svijetu. Isti oblik (genitiv plurala imenice na *-ica*) zabilježen je još dvaput istom grafijom, sa *ch* na kraju riječi: *udouich* 27, 28 (= *udovic*).

Slična je situacija s grupom fonema *s*, *z*, *š*, *ž*, koji se djelomice obilježavaju istim grafemima. Ali ako pretpostavimo da je zapisivač pokušao zapisati živi govor, ne ulazeći u suvišno etimologiziranje, da je zabilježio u jeziku nužno izvršene asimilacije i da je, prema tome, riječi kao *sdy* (= *zdi* < *sbdê*) 23, *uasda* (= *vazda* < *vbsbgda*) 42, *bostua* (= *boštva* < *božbstva*) 58 zapisao u njihovu izgovornom obliku, onda nam jedini otvoreni problem ostaje čitanje, tj. transkripcija, prijedloga *s* pred riječima što počinju zvučnim suglasnikom, dakle pitanje izvršene ili neizvršene asimilacije u sandhi pozicijama: *s bogom* 42, *s b[ll]asenof* 62.

U primjeru *spaseno* 13 u tri od četiri dosadašnje objave teksta (M. P. S.) drugo *s* čita se *š* (*spašeno*). Međutim, u prilog čitanju *spaseno* govori daleko veća upotrebnost čestota tog pridjeva (očito participskog podrijetla od glagola *spasti*) i glagola *spasti* u starijoj hrvatskoj književnosti, osobito čakavskoj, negoli glagola *spasiti* i njegova participa *spašen*.⁹

Najviše poteškoća u čitanju ovog spomenika predstavlja grupa fonema *v*, *f*, *u* jer tu grafija *s* jedne, a sadržaj teksta s druge strane pružaju najnesigurnije uporište. Kad govorimo o čitanju, tj. transkripciji suglasnika *v* (odnosno *f*), mislimo na to kakav se princip u pisanju krije iza neujednačene grafije ovog spomenika: fonetski ili fonološki, tj. da li je zapisivač pokušao zapisati ono što je čuo, to znači fiksirati glasovne, fonetske promjene što se u živom govoru javljaju, ili je polazio sa stajališta fonološkog, zapisujući one foneme za koje je znao da na određenome mjestu imaju stajati.

⁹ Potvrde vidi u ARj: 1. *spasen*, *spasiti*, *spasti*.

Odmah treba reći da su riječi sa suglasnikom *f* rijetke jer je to fonem koji se relativno kasno razvio u hrvatskom fonološkom sustavu. Takve su samo: *vffangange* (! = ufanje) 31 i riječ stranog podrijetla *luciferoue* (= Luciferove) 9. Situacija u kojima se *f* može javiti kao alofona varijanta prema suglasniku *v* ima dosta, i upravo one predstavljaju problem u čitanju, odnosno transkribiranju ovog spomenika. Tabele pokazuju da je u pisanju suglasnika *v* zapisivač upotrijebio 5 različitih znakova: *u, v, w, f, ff*, među kojima je *ff* izuzetak (*Wgedin(st)ffiti!* = *v* jedinstvi, 41). Ta grafijska šarolikost upućuje na to da je zapisivač pokušao predočiti fonetsku sliku govora, zapisati ono što je čuo, a da to nije nimalo lak posao, pokazuju suvremena fonetska istraživanja. Nesigurnost u grafiji sigurno je dobrim dijelom odraz nesigurnosti u ono što se zapravo čuje. Zato treba razgraničiti slučajeve u kojima se suglasnik *v* sigurno tako i izgovara od onih u kojima on može doživjeti određene fonetske promjene, uvjetovane djelovanjem njegove glasovne okoline, i oblikovati se ili kao alofon *f* ili kao neki prijelazni glas. Pri tome treba istaći da se *v* u intervokalnom položaju redovito, bez izuzetka, piše *s u*: *siuin* (! = živim) 2, *siuim* (= živim) 3, *diuo* (= divo) 4, 24, 38, *siuoga* (= živoga) 6, *neure* (= nevere) 9, *luciferoue* (= Luciferove) 9, *prauo* (= pravo) 11, *yspouidnicof* (= ispovidnikov) 13, *slaua* (= slava) 16, *neuolnoye* (= nevoľnoje) 20, *bolisniuoga* (= boliznivoga) 20, *neuolnih* (= nevoľnih) 27, 30, *udouich* (= udovic) 27, 28, *diuiç* (= divic) 28, *siuot* (= život) 32, *deutih* (= devotih) 34, *poctouagugih* (= počtovajućih) 36, *dgaual* (= djaval) 37, *p(ri)biual* (= pribival) 42, 44, *Deuet* (= devet) 44, *clouich siui prau* (= človik živi pravi) 45, *deuota* (! = deveta) 45, *clouic* (= človik) 46, *sapouidi* (= zapovidi) 48, *siuota* (= života) 58, *siuoth* (= život) 63.

Na početku riječi ispred vokala *v* se bilježi *s u, v, w*: *uicca* (= vika) 3, *uere* (= vere) 8, *va[n]geli[s]th* (= vanjelist) 10, *va* 18, *uisna* (= višna) 25, *uernih* (= vernih) 30, 31, 32, 33, 35, 36, 53, 56, *uica* (= vika) 40, *uasda* (= vazda) 42, *volou* (= voľov) 42, *uicni* (= vični) 44, *Werugu* (= veruju) 52, 55, 57, *uolof* (= voľov) 54, *uernimi* (= vernimi) 61, *Wernis* (! = vernih) 61.

Jedini je izuzetak *s felichym* 17 (uz prijedlog *s*, pa to zapravo i nije izuzetak, jer se stvara izgovorna grupa *sv*), ali odmah poslije toga *s uesēlgem* (= *s* veseljem) 18 u adekvatnoj situaciji. Primarno *v* na početku riječi u konsonantskom skupu piše se *s w* (primjeri su samo za *v* ispred likvida): *wladanye* 18, *wrat* 34, *wrime(n)ni* 45, *wrata* 59, 60.

U sredini riječi ispred likvida i sonanata (primjeri potvrđuju samo *v* ispred *l, l̥, j, n*) piše se uglavnom *f* a samo izuzetno *u*, iako ne bismo očekivali promjenu zvučnog suglasnika ispred likvida i sonanata (koji su i sami zvučni): *posdrafle(n)ge* 5, *p(ro)slafle(n)ye* 7, *obnoflenye* 19, *ysbaflenye* 29, *redofnicou*, *redofniç* 35, *onofge* (= onovje) 46, *prislaua* 1, 3.

U sredini riječi iza zvučnih suglasnika i iza *r* piše se *u*: *vsuisena* (= uzvišena) 2, *duora* 16, *suesdo* (= zvezdo) 26, *oduitnice* 26; *carui* (= karvi) 47, *carueu* (= karvev) 53.

Dosadašnji primjeri pokazuju da se u slučajevima gdje je *v* sigurno ostajao fonetski neizmijenjen pisao s *u*, *v*, *w* (s izuzetkom ispred *l*, *l̥*, *j*, *n*). Ostaju oni slučajevi gdje je *v* zbog svog položaja u riječi mogao doživjeti fonetsku promjenu i prijeći u svoju alofonu varijantu *f* i gdje je zapisivač tu promjenu nastojao registrirati. I u tome upravo ima najviše nedosljednosti. Takvo *v* on u analognim pozicijama piše i sa *f* i sa *u*, što pokazuje da nije bio siguran o kojemu se glasu radi.

Na kraju riječi: *p(ro)rocof* 5, *Apostolof* 11, *mucenicof* 12, *yspouidnicof* 13, *pusti(n)nicof* 14, *dif* 15, *onof* 43, *blasenof* 43, 47, 50, 51, 53, 62, *carf* 47, *Mucof i uolof* 53, *tuoyef* 62 pored *oblasteu* 18, *redofnicou* 35, *volou* 42, *pulteu* 43, 46, *carueu* 53.

Oblici zamjenice *vas* (vs- < vbs-) redovno se pišu sa *fs*:- *fsih* 1, 30, 31, 32, 33, 34, 35 (2 ×), 36, 37 (2 ×), s *fsimi* 2, 61, *fsega* 3, 16, 19, *fse* 8, 9, *fseya* (!) 10, sa *fsom* 57, *fsaco* 13, 14, s jedinim izuzetkom: *sa usem* 18.

U grupi *sv*- podjednako se piše i *u* i *f*: *suetoga* 6, *suetih* 59, *osuege(n)ge* (= osvećenje) 7, *p(ri)suegemi* (! = prisvećeni) 44, *p(ri)suegemu* (! = prisvećenu) 52, pored *sfetoga* 41, *sfetom* 42, *p(ri)sfegena* 24, 38; *suarhu* 48; *presuitla* 1, *p(ro)suitlenge* 22, *p(ro)suitliti* 60, pored *sfitu* 7, *sfitlim* 60.

Zamjenica *tvoj* piše se redovito, u čitavom nizu primjera, s *u*, a i inače je pisanje *f* u grupi *tv*- rijetkost: *p(ro)rocastua* 5, *pottuerienye* 21, *otuo-re(n)ge* 34, *bostua* 58, *otuatori* 61, *tuorenye* 19, pored *tfore(n)ya* 19, *Wgedin(st)ffiti* (! = v jedinstvi) 41.

Čitav ovaj prikaz pisanja suglasnika *v* upućuje na to da se zaista moglo raditi o pokušaju fonetskog pisanja, ali da je taj pokušaj ostao nedorađen, nesistematiziran, neujednačen, što nije čudno kad se imaju na umu teškoće pri zapisivanju onoga što se čuje, kad nam često nije jasno što zapravo čujemo i kad znamo da je to danas moguće tek uz pomoć suvremenih preciznih aparata. Ali za povijest našeg pravopisa zanimljivo je istaći da se isti način pisanja suglasnika *v* i suglasničkih grupa u kojima on najčešće dolazi, s istim kolebanjem i istom neujednačenošću, nalazi u naših dalmatinskih pisaca od *Reda i zakona* iz 1345. i *Šibenske molitve* preko latiničnih lekcionara 15. st. i najpoznatijih pisaca 16. st. sve do Bartola Kašića (1628).¹⁰ On je vjerojatno kasnije postao pravopisna manira o kojoj pisci više nisu mnogo razmišljali. Zato nam danas u transkripcijama tih tekstova ne preostaje drugo nego da primijenimo fonološko pisanje, odnosno naš današnji pravopis, tj. da pišemo *v* tamo gdje mu je po etimologiji mjesto, jer sigurno je jedno: nije se izgovaralo čas *svit* – čas *sfit*, čas *tvorenje* – čas *tforenje*, a veća ili manja kolebanja takve vrste javljaju se od prvih latiničkih spome-

¹⁰ Primjere vidi u: V. Premuda, *Najstariji datovani spomenik hrvatske gotice*, str. 85–87; M. Rešetar, *Primorski lekcionari 15. vijeka*, »Rad« JAZU, knj. 136, Zagreb 1898, str. 109–111; T. Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa*, »Djela« JAZU, knj. 9, Zagreb 1889, str. 1–90.

nika do 17. stoljeća.¹¹ U glagoljskim spomenicima taj se problem ne javlja, jer u njima višestoljetna pisarska tradicija čuva u takvim slučajevima etimološko pisanje.

U vezi sa suglasnikom *v* u čitanju ovog spomenika postoji još jedan problem: kako ga čitati u slučajevima kada je podrijetlom od *vž* (*vž*-/*vb*-)? Zapisan je na četiri različita načina, kao što se *v* i inače piše – pomoću *u*, *v*, *w* i *f* (izostaje samo *ff*): *ubrosa(n)ye* (! = uprošanje < *vъ*prošenъ) 4, *utochisge* (< *vъ*tok-) 30, *udouich* (< *vъ*dov-) 27, 28, *u_tamničhi* (< *vъ*) 22; *vsuisena* (< *vъ*zvysiti) 2, *vsne[se]na* (< *vъ*zne-
sti) 17, *v_golbini* 23, *v_tuoge* 43; *W_onoy* 47, 49, 50 (2×), 51, *W_ge-
din(st)ffiti* 41; *fputihl* (< *vъ*pqtiti) 43, *f_teli f_tom* 44.

Tamo gdje zapisivač piše *f* i *w* taj fonem *v* još sigurno nije postao *u*. Ali kad znamo da *u* piše gotovo redovito *s u* i da *s u* ne piše *v* ispred konsonanata, možemo pretpostaviti da je tamo gdje je u takvim slučajevima napisano *u* ono već postojalo, a to znači da se proces prelaženja *v* < *vž* u *u* počeo vršiti i da je u toku, ali da još nije završen. Ako i uzmemo da primjere *s u* treba i čitati *u*, a one *s f*, *v* i *w* kao *v*, još uvijek ne možemo sigurno reći što je s riječima *vsuisena*, *vsne[se]na*, jer iako je *v* za *u* rijetko, ipak ga nalazimo upravo u analognoj poziciji u riječi *vsnih* (= *uznih* < *uza* < *qza*) 29, gdje je *u* < *q*.¹²

6. *Ortografske osobine teksta*. Iz prethodnog se odjeljka vidi da je grafijski sustav ovog spomenika pretrpan obiljem nedovoljno diferenciranih, višeznačnih znakova i prema tome pravopisno nedovoljno funkcionalan. U osnovi pravopis ovog spomenika jest fonetski, a ne etimološki, ali neujednačena grafija dobrim dijelom zakriva namjere zapisivačeve u grafijskom predočavanju fonoloških, odnosno fonetskih osobina govora. Bilježenje suglasnika *v* upućuje, npr., da je pokušavao izraziti (iako vrlo nedosljedno, čak nespretno) fonetsku razliku između fonema *v* i njegovih alofona što se javljaju u različitim pozicijama u riječima i među riječima, a s druge strane nije sustav svojih znakova ni toliko razgraničio da bi se u njemu razlikovali fonemi *u* i *v*, pa je tako u njemu ostala zamagljena jedna važna pojava tadašnjeg živog govora: prelaženje *v* < *vž*, *vž*-, *vb*- u *u*, koja je u to doba u tom govoru očito bila u svom prijelaznom razvojnem toku.

Već je spomenuto da ne možemo govoriti o bilježenju asimilacijskih pojava u sandhi pozicijama, osobito kod prijedloga *s*. Unutar riječi, tamo gdje su asimilacije izvršena i jasna jezična pojava, odražene su i na pismu. Npr. *slatco* 14, *slatčhim* 53, *nigdar* 41, a tako vjerojatno i *scu-
senge* 9, *scuplengē* 29, *scupiti* 53 (*s* prefiksom *izž* > *iz* > *z* > *s*), *sc(ri)senge* 32, *scrisite* (!) 63 (*s* prefiksom *vžz* > *vz* > *z* > *s*) i već

¹¹ A. Mladenović (o. c., str. 166) ovu pojavu grafema *f* na mjestu fonema *v* konstatira kao karakterističnu osobinu »naših starih čakavskih spomenika iz Dalmacije«, držeći očito da se radi o fonološkoj promjeni *v* > *f* (u čemu nije osamljen), ali je ne analizira i ne objašnjava, a kako je uzima kao redovnu pojavu, dolazi u situaciju da izuzetaka ima gotovo isto toliko koliko ima primjera koji mu potvrđuju pravilo.

¹² O toj pojavi bit će više govora u poglavlju o fonetici i fonologiji.

spomenuti primjeri: *šdy* 23 (*sb.* > *s.* > *z.*), *uasda* 42 (*-sb.* > *-s.* > *-z.*). Ipak ima i tragova etimologiziranja, koji bi mogli odražavati utjecaj glagoljske grafije: *obsigange* 3, 22, *salostnih* 27, 30.

Kako vokalno *r* i *l* uvijek imaju uza se neki popratni vokal i kako su ti vokali različiti, može se zaključiti da se radi o glasovnoj pojavi u previranju, koju je zapisivač pokušao na neki način fiksirati, a ne o ortografskoj osobini, pa će taj problem biti obrađen u poglavlju o fonetici.

U riječi *humilena* (= umiljena) 4, 24, 38 *h* je bez sumnje samo ortografska osobina, jedna od onih koje svjedoče o latinaškoj obrazovanosti zapisivačevoj. U srednjovjekovnom je latinitetu, naime, bilo moguće dodavanje ili izostavljanje slova *h* ispred vokala i na početku riječi,¹³ pa na tu pojavu, pod utjecajem latinske ortografije, nailazimo i u našim latiničkim spomenicima. Osim toga, u ovom se slučaju očito radi i o ortografskoj kontaminaciji s latinskim pridjevom *humilis*, s kojim se naše *umiljen* djelomično podudara u značenju.¹⁴

Već je rečeno da se sistemom interpunkcije i kratica tekst *Šibenske molitve* ne razlikuje od tekstova srednjovjekovnog evropskog latiniteta. To bi se moglo reći i za pisanje velikih i malih slova i sastavljenog, odnosno rastavljenog pisanja riječi.

Velika slova upotrebljavaju se vrlo nedosljedno: obično se nalaze na početku uzvika, dosta često dolaze unutar rečenice – na početku novih govornih jedinica, pojedinih sintagmi, dijelova složenih rečenica, i zajedno s točkom (ili bez nje) označavaju predah u govoru. Mogu se naći i usred rečenice: *Apostolof* 11, *Angel[s]cha* 26. S druge strane, veliko slovo nije obavezno ni na početku rečenice. Vlastita imena, ono malo što ih ima, pišu se malim slovom: *ma(r)ia(m)* Nasl., *luciferoue* 9, *marie* 24, *m(ari)e* 46.

Enklitike i proklitike pišu se gotovo redovito zajedno s riječju na koju se naslanjaju, tj. s kojom čine jednu akcenatsku cjelinu. Ponekad ih razdvaja tanka, jedva primjetna, uspravna crtica.

JEZIČNE CRTE

I. FONETIKA I FONOLOGIJA

Već je u poglavlju o grafiji i ortografiji istaknuto kako je zbog nezgrađenosti i nedosljednosti grafijskog sustava teško, koji put i nemoguće, sa sigurnošću govoriti o glasovnim vrijednostima pojedinih grafijskih rješenja u tekstu, tj. u jeziku molitve, o fonetskim realizacijama u određenim situacijama, o glasovnim pojavama u previranju. S druge strane, latinica kao netradicionalno hrvatsko pismo, koje se u zapisivanju

¹³ Vidi o tome: V. Novak, o. c., str. 163, 177.

¹⁴ Vidi ARJ s. v. *umiliti* i poglavlje o leksiku u ovom radu, s. v. *umiljen*.

cjelovitih hrvatskih tekstova javlja tek u 14. stoljeću, kad je hrvatski fonološki sustav, prebrodivši razne dohistorijske faze razvojnog procesa, formiran više-manje već u svom definitivnom osnovnom obliku, ima i svojih prednosti. Neopterećena tradicionalizmom grafijskog sustava kao glagoljica, koja predočuje nekoliko stoljeća staro glasovno stanje i u koju se osobine živog govora sporadično i s mukom probijaju, latinica nastoji naći grafijski izraz za onaj živi fonološki inventar na koji nailazi. Stoga se iza njenih grafijskih rješenja kriju žive govorne osobine, a ne starija jezična stanja. Upravo su zato u takvim tekstovima problem one glasovne pojave koje su u previranju u to doba ili fonetske realizacije u određenim situacijama koje imaju podjednak grafijski izraz, a ne uspostava osnovnog fonološkog sustava.

Rečeno je već da je *Šibenska molitva* čakavski tekst. Analiza treba da pokaže kakav je razvojni stupanj dostigao fonološki sustav molitve i kako se on odnosi prema naslijeđenom sustavu iz praslavenske epohe i dohistorijske faze ravoja hrvatskog jezika i prema suponiranom općem čakavskom sustavu.

Iako se iz teksta može s relativnom sigurnošću izdvojiti čitav fonološki sustav jezika molitve, da bismo se približili rješenju pojedinih pojava i slučajeva, trebat će pratiti njihov razvojni tok i njihove realizacije, odnosno mogućnosti tih realizacija u jezičnom sustavu molitve.

A. V o k a l i z a m

1. Vokalni fonološki sustav

Tekst *Šibenske molitve*, kao i ostali spomenici 14. stoljeća, pokazuje da su se do tog vremena u hrvatskom fonološkom sustavu u potpunosti izvršile one promjene koje su vodile sve većoj rasterećenosti tog sustava i koje su naslijeđeni starohrvatski vokalni sustav od 11 vokala (+ 2) svele na svega 5 vokala: prednjojezične *i* i *e*, srednji *a* i stražnjojezične *o* i *u* (prema mjestu izgovora), koje predočuje shema

i	u
e	o
a	

Fonološka i fonetska uvjetovanost tih promjena i njihov razvojni tok prikazani su u knjizi Milana Mogaša *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*, MH, Zagreb 1971). Naši spomenici (čakavski i štokavski) 14. stoljeća svjedočanstvo su rezultata tog procesa, tj. formiranosti peterovokalnog sustava, s time da je vokalno *ɹ*, *ʎ* (odnosno rezultat njihova razvoja) poseban problem, koji treba proučavati kompleksnije nego što se obično činilo, uzimajući pri tome u obzir i njihove realizacije u drugim slaven-skim jezicima i u ostalim našim dijalektima, imajući na umu i to da nam upravo latinička grafija u tome može biti od pomoći mnogo više nego što se dosad mislilo.

Činjenica da se u grafiji *r* i *l* javljaju upravo one realizacije koje su moguće ili u današnjim živim govorima, ili u drugim slavenskim jezicima, upućuje na njihovu govornu, artikulacijsku, a ne ortografsku kvalitetu. Tako se, npr., za *r* najčešće piše *ar*, *er*, rjeđe *ir*, *ri*, *ra*, pri čemu se *ar* i *er* i danas čuje u mnogim čakavskim govorima, *ri* se govori na Lastovu, a možda bi se našlo potvrda i za ostala dva refleksa. U ostalim slavenskim jezicima od ovih naših refleksa *ar* i *ir* ('ir' > ierz) javlja se u poljskom, *er* u ruskom, *ri* je dijalektalno češko. Kao refleksi *l* u našim spomenicima javljaju se skupovi *al*, *el*, *ol*, *ul*, *lu* i *uo* (ovaj posljednji od 15. st.), s tim da su se prva tri još krajem prošlog stoljeća mogla čuti na Kvarnerskim otocima, da se *ul* (pored *u* u istim riječima) javlja još u pisaca 16. st., koji očito nisu poznavali historijsku gramatiku da bi znali da je na mjestu njima suvremenog *u* nekad bio neki *l*, glas koji bi trebalo posebno označavati, već je ta starija realizacija još morala u jeziku supostojati uz noviju; *lu* se najbolje održalo u osnovi *glub-*, koja se u tom obliku javlja još kod pisaca 17–18. st. (uglavnom čakavskih), a sačuvala se u toponimima *Glubočica*, *Gluboko*, *Gluboki potok* (v. ARj). Refleksa *l* potvrđene u našim spomenicima nalazimo i u ostalim slavenskim jezicima: *ol*, osim u kajkavskom dijalektu, u slovenskom, ruskom i poljskom jeziku, *lu* u poljskom i češkom, *el* u poljskom i ruskom.¹

Na osnovi svega toga pretpostavljam da vokali *u*, *l* u *Šibenskoj molitvi* predstavljaju fonetske realizacije i da je, prema tome, za njen jezik karakterističan sustav od pet vokala (bez *r*, *l*).

Pojave i procesi relevantni za sam spomenik i njegovo doba bit će obrađeni u posebnim odjeljcima. O procesima završenim u prethodnim fazama jezičnog razvitka i promjenama koje su zajednička karakteristika većine čakavskih (i štokavskih) govora neće se raspravljati. One će biti obuhvaćene u vokalnom inventaru i njegovoj distribuciji. Pri tome treba naglasiti da materijala u tekstu molitve nema toliko da bi se mogao pokazati raspored primarnih fonema i onih nastalih historijskim procesima u posve analognim pozicijama, ali ga ima dovoljno da pokaže njihovu fonemsku izjednačenost i distribuciju.

1. *i*, *i* (< *i*, *ê*, *y*). Primarno *i*, *i* < *ê* i *i* < *y* potvrđeni su u različitim pozicijama u riječima (osnovama i morfološkim tvorbama), koje pokazuju da se oni ničim ne razlikuju. Npr. *s vsimi božjimi dari* (< *všêmî božbjîmî dary*) 2, *prije* (< **prêd'e*) 3, *divo Marije* (< *dêvo Marije*) 4, 24, 38, *čisto i jsto* (< *čisto i isto*) 11, *domišljenje* (< *domyšlenbje*) 13, *boliznivoga jmena* (< *bolêznivaago imene*) 20–21, *milosti* (< *milosti*) 21, *v golbini* (< *vъ glъbinê*) 23, *divic* (< *dêvicъ*) 28, *grišnih* (< *grêšnyihъ*) 31, 32, *vsih tvojih vernih i želećih* (< *všêhъ tvojihъ vêrnyihъ i *želeť'iihъ*) 34, *moli* (< *moli*) 39, *sina* (< *syna*) 39, *svetom dusi* (< *svêtomъ dusê*) 42–43, *vični* (< *vêčnyî*) 44, *na konci* (< *na koncê*)

¹ Podaci prema: S. Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*. Priredili Josip Vrana i Radoslav Katičić, Zagreb 1970, str. 107–109; I. Milčetić, *Čakavština Kvarnerskih otoka*, »Rad« JAZU, Zagreb 1895, knj. 121, str. 104–108; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb 1880– (kratica ARj), s. v. *dubina*, *dubok*, *dug*, *dužan*, *glubina*, *Glubočica*, *glubok*, *Gluboko*, *Gluboki potok* i sl., zatim *puk*, *pun*, *put* i dr.

45, *miseca* (< mēseca) 45, *čovik* (< člověkъ) 45, 46, *prija* (< priję) 48, *bi* (< bê) 49, 51, *bil* (< bylъ) 50, *jil* (< êlъ) 50, *hoti* (< hotê) 52, 54, 63, *hotil* (< hotêlъ) 52, 55, 57, *slatkim* (< sladъkyimъ) 56, *svitlim* (< svêtlyimъ) 60 itd.

Inicijalno primarno *i* (osim veznika *i* i prefiksa *iz-*: *ispulnjenje* 5, *isповidnikov* 13, *izbavljenje* 29) i *i* < *ê* dobivaju protetsko *j*: *jisto* 11, *jimena* 21, *jisti* 45; *jil* 50. U inicijalnoj poziciji *i* < *y* ne dolazi, jer *y* nije mogao stajati na početku riječi.

1. 2. *e* (< *e*, *ę*, *ê*, *ř*). U inicijalnoj poziciji vokal *e* u ovom tekstu nije potvrđen (jedini primjer u kojem se mogao naći jest riječ stranog podrijetla *vanjelist* 10, u kojoj je otpao). Primarno *e* i *e* < *ę* potvrđeno je u nizu leksičkih, tvorbenih i gramatičkih morfema, a *e* < *ê* samo u nekoliko osnova (u kategoriji nastavaka *ê* redovito daje *i*), a njihovu poistovjećenost najbolje pokazuju primjeri u kojima se našlo *e* različitog podrijetla. Npr. *urešena* (< urešena) 2, *osvećenje* (< *osveťjenbje) 7, *vere* (< vêre) 8, *nevere* (< nevêre) 9, *Luciferove* (< Luciferove) 9, *urešenje* (< urešembje) 15, *našeje* (< našeje) 20, *ležećih* (< *ležeť'iihъ) 23, *želećih* (< *želeť'iihъ) 34, 36, *prisvećena* 24, 38, *prisvećeni* 44, *prisvećenu* 52 (< *prêsvetjenъ), *dreselih* (< dreselъ) 28, *devet* (< devetъ) 44, *beate* (lat. beata). Jednom se *e* pojavljuje kao popratni vokal uz *ř*: *potvrjenje* 21.

1. 3. *a* (< *a*, *b*, *ę*, *ř*, *l*). Primarno *a* (u domaćim i stranim riječima) potvrđeno je u najrazličitijim položajima u riječi, u osnovama i nastavcima. Npr. *anjelska* 25, *beate* 46, *blažena* 1, 24, 38, *boga* 6, 17, 40, *bojazan* 37, *boliznivoga* 20, *boštva* 58, *božja* 7, 25, *dari* 2, 21, *cesarice nebeska* 25, *da* 52, 55, 57, *djaval* 37, *družbenica* 36, *svetoga duha* 6, 41–42, *dvora* 16, *izbavljenje* 29, *krafiće višna* 25, *kruna* 15, *mati* 7, 25, 27, *matere* 20, 40, *moga* 17, *morska* 26, *mužatic* 28 itd. Na vrlo mnogo mjesta potvrđeno je i *a* od poluglasa u jakom položaju. Ono ne dolazi na početku riječi, a na kraju samo u prijedloga. Npr. *čast* 16, *dan* 47, 62, *ljubav* 58, *otac* 59, *paklena* 59, *paklenoj* 23, *tamnici* 22, *sa* 57, 61, *va* 18, *vas* 39 i d.

Pored primarnog *a* i *a* < *b* nalazimo i primjere sekundarnog *a*: *bojazan* 37, *patrijarah* 4, zatim *a* < *ę* iza palatala: *jatih* 29, *prija* 48, *žajan* 49, i *a* kao popratni vokal uz *ř* i *l* (samo jednom): *karstjan* 30, *karstjanski* 39, *karstjanska* 26, *karstjanske* 8, 9, *karv*, *karvi* 47, *smartju* 54, *smarti* 62, *zarcalo* 35 i d.; *salčenoje* 22.

Evo nekoliko primjera gdje se u istoj riječi nalazi *a* različitog podrijetla, što potvrđuju njihovu istovjetnost: *bojazan* (< bojaznъ) 37, *djaval* (< *dъjavъlъ, grč. διάβολος, lat. diabolus) 37, *patrijarah* (< patrijarh, G. pl. od patrijarha < lat. patriarcha) 4, *nadahnutje* 13 (< nadъhnъtъbje), *vazda* (< vbъbgda) 42, *lačan* (< lačnъ) 49, *žajan* (< *žedъnъ) 49, *karstjan* (< krъstъjanъ, G. pl.) 31, *karstjanska* (< krъstъjansъska) 26 i d.

1. 4. *o* (< *o*, *l*). Pored primarnog *o* (koje se u hrvatskom fonološkom sustavu razvilo još u njegovoj prethistorijskoj fazi, tj. prije pisanih spomenika) u tekstu *Šibenske molitve* dolazi *o* i kao popratni vokal uz *l*: *dolžnih* 29, *v golbini* 23.

Primarno o može se naći u svim položajima u riječi (u leksičkim i gramatičkim morfemima). Od mnogobrojnih primjera evo samo nekih: *bog* 44, 46, *bogom* 2, 3, 42, *boliznivoga* 20, *boštva tvoga* 58, *božji* 52, 55, 57, *čisto i jisto* 11, *človik* 45, 46, *darom* 56, 60, *devotih* 34, *divo* 4, 24, 38, *dvora* 16, *gospoje* 4, 5, 6, 7 i d., *hoti* 47, 54, 63, *ispovidnikov* 13, *kripko* 8, *kupno* 61, *moć* 12, *moga* 17, *moli* 39, *nevoľnih* 27, 30, *o zvezdo morska* 26, *o blažena*, *o prislavna*, *o presvitla* 1, *o odvitnice* 26, *oblastev* 18, *obnovljenje* 19, *obraz* 35, *od* 17, 40, 41, 54, 62, *okripljenje* 6, 8, *s onov* 43, *v onoj* 47, 49, 50, 51, *obsijanje* 6, 22, *osmi* 47, *osvećenje* 7, *otac* 59, *otvoriti* 61, *ožalostiti* 55, *paklenoj* 33, *pozdravljenje* 5, *pravo* 11, *prodati* 52, *prorokov* 5, *redovnikov* 35, *rodil* 41, 46, *sirot* 27, *spaseno* 13, *tilo* 43, *tvoga* 17, 39, 58, *tvorenje* 19, *voľov* 42, 53, *zarcalo* 35, *žalostnih* 27, 30, *život* 63 i dr.

1. 5. u (< u, q, v̄b, v̄b-/v̄b-, l̄). Primarno u najčešće je potvrđeno u osnovama i prefiksima. Npr. *družbenica* 36, *duha* 6, 42, *duhov* 37, *kupno* 61, *kupljen* 51, *ľubav* 58, *naučenje* 11, *pustinnikov* 14, *pusti* 48, *skupiti* 53, 54, *skupljenje* 29, *skušenje* 9, *udaržanje* 8, *umiľena* 4, 24, 38, *umriti* 58, *upada* 10, *upadnih* 37, *urešena* 2, *urešenje* 15, *utišenje* 27, *utišiti* 56, *utočišće* 30 i dr.

Za nastavke ima malo potvrda: *sinu* (V. sg. m.) 52, (55!), 57, *svitu* (D. sg.) 7.

U < q dolazi u osnovama i nastavcima: *mučnikov* (< m̄očenik̄b) 12, *mučenic* (< m̄očenica) 15, *mukov* (< m̄oķa) 53, *nadahnutje* (< d̄b̄h̄n̄q-) 13, *mužatic* (< m̄oķ-) 28, *uznih* (< qza) 29, *vputil* (< v̄b̄p̄otiti) 43; *veruju* (< v̄eruj̄q - 1. l. sg. prez.) 52, 55, 57, *tvuju* 52, 55, *blaženu* 47, 55, *prisvećenu* 52 (< -q - A. sg. f.), *smartju* 54, *pultju* 57, 62 (< -b̄j̄q - I. sg. f.).

Proces prelaženja *v̄b* (*v̄b*-/*vb*-) u *u* očito je u toku, i to *u* < *v̄b* jednako je primarnom: *uprošanje* (< v̄b̄prositi) 4, *utočišće* (< v̄b̄tok-) 30, *udovic* (< v̄bdov-) 27, 28, *u tamnici* (< v̄b) 22. U se javlja i kao popratni vokal uz *ľ*: *ispulńenje* 5, *napulńenje* 10, *pult* 52, 55, *pulti* 48, 49, 50 (2 ×), *pultju* 57, 62, *pultev* 43, 46.

Malo je primjera u kojima se nalazi *u* različita podrijetla: *veruju* (< v̄eruj̄q) 52, 55, 57, *pultju* (< p̄ľ̄b̄b̄j̄q) 57, 62.

Svi ti primjeri dokazuju početnu pretpostavku o postojanju peterovokalnog sustava zastupljenog u tekstu molitve, kao rezultata procesa što su vodili pojednostavljivanju naslijeđenog starohrvatskog vokalnog sustava. Taj je rezultat zajednički čakavskim i štokavskim govorima, s time da u mnogima od njih još u to doba i dalje egzistiraju *ř*, *ľ* (kasnije samo *ř*). Posebno će biti obrađene samo one vokalne pojave i njihovi razvojni tokovi koje su relevantne za sam spomenik, za vrijeme i mjesto njegova postanka.

2. Razvojni tok i rezultat vokalnih promjena

2. 1. Refleks poluglasa. Kako je već spomenuto, hrvatski su latinički tekstovi neopterećeni pisarskom tradicijom. Jedan od osnovnih problema glagoljske grafije: pisanje poluglasa zbog čuvanja tradicije, odnosno njegova zamjena vokalom *a* pod utjecajem živog narodnog govora, i s time u vezi nesigurnost da li se u određenom spomeniku zaista razvio refleks *a* na mjestu svakog poluglasa u jakom položaju ili sekundarnog poluglasa, nije problem hrvatskih latiničkih tekstova. Proces zamjene poluglasa u jakom položaju i sekundarnog poluglasa vokalom *a*, započeo u 13. stoljeću, u 14. je stoljeću, kad se javljaju prvi naši latinički spomenici, već u svojoj završnoj fazi. Potvrde za refleks poluglasa u tim su tekstovima konkretne, one ne stvaraju nedoumicu o pojedinim primjerima i pokazuju da se refleks poluglasa fonetski i fonološki izjednačio s primarnim *a*, a to je jedan od bitnih procesa što su vodili rastećivanju našeg naslijeđenog vokalnog fonološkog sustava.

Potvrda za refleks poluglasa u *Šibenskoj molitvi* zbog kratkoće teksta nema mnogo, ali kako se taj refleks ostvaruje u svim očekivanim situacijama, možemo zaključiti da je to u tom govoru već završen proces. Te su potvrde: 1) u osnovama: *nadahnutje*² (< nadъhnотъje) 13, *čast* (< čbstъ) 16, *tamnici* (< tьmbnica) 22, *paklenoj* 23 i *paklena* 59 (< pьklenъ), *djaval* (< *dъjavъlъ – G. pl., < διάβολος, dijabolus) 37, *vas* (< vьsbъ) 39, *vazda* (< vьsbgda) 42, *dan* (< dьnb) 47, 62, *otac* (< otcbъ – G. pl.) 59; 2) u sufiksima: *jubav* (< jubъvbъ) 58, *laćan*, *žajan* (< -ьnъ) 49; 3) u prijedlozima (u svim primjerima ispred konsonantske grupe *vs*): *sa vsem* 18, *sa vsom* 57, *sa vsimi* 61, *va vse* 18 pored *s vsimi* 2, *s velikim* 17, *s veseljem* 18, *s bogom* 42, *s onov* 43, *s blaženov* 62, *v golbini* 23, *v tvoje* 43, *v teli v tom* 44, *v onoj* 47, 49, 50, 51 bez vokalizacije poluglasa.

Vokal *a* na mjestu poluglasa u slabom položaju nalazimo u imenica s nastavkom *-stvo* < *-bstvo*: *proročastva* 5, *veličastvimi* 58 pored *boštva* 58 u analognom položaju. Imenice toga tipa razvijale su se u dva pravca: s gubljenjem poluglasa u slabom položaju i izvršivanjem onih asimilacijskih promjena koje su njegova nužna posljedica ili s pojavom vokala *a* na mjestu slabog poluglasa. Pored fonetskih razloga (javljanje konsonantske skupine nezgodne za izgovor nakon ispadanja poluglasa u slabom položaju) vjerojatno su i akcenat i traženje izražajne ekspresivnosti pogodovali javljanju vokala *a* u tom položaju. Ali zanimljivo je da te imenice u istom tekstu, dakle i u govoru, mogu i ne moraju imati takvo *a*,³ i to ga u nekim izvorima imaju jedne imenice, a u drugima druge.⁴

² Svi primjeri u daljem tekstu donose se u transkribiranom obliku, s time da su zvjezdicom obilježeni oni primjeri kojima transkripcija nije sigurna, a nesigurnost se odnosi na onu pojavu (fonološku ili morfološku) za koju se primjer donosi.

³ Usporedi istu pojavu u starohrvatskim duhovnim pjesmama iz 14. st. u: D. Malić, *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, Zagreb 1972, str. 95–96. (*člověčbstvo* s vokaliziranim izgovorom poluglasa, što ga traži broj slogova u stihu, pored *božbstvo*, *božstvo*, *gospodbstvo*, *množbstvo*, *ubožbstvi*).

⁴ Vidi npr. imenice *boštvo*, *čovječastvo*, *proroštvo* i druge toga tipa u ARJ.

Sekundarno *a* u finalnoj konsonantskoj grupi potvrđeno je u primjerima: *patrijarah* (G. pl.) 4, *bojazan* (< bojaznъ) 37.

2. 2. Refleks jata. Poznato je da su južnodalmatinski i srednodalmatinski čakavski govori ikavski, sa sporadičnim ekavizmima, da u sjevernodalmatinskim govorima također prevladava ikavizam, ali već s većim brojem ekavizama, koji se što dalje prema sjeveru sve više šire, te u Istri i dijelu Hrvatskog primorja gotovo potpuno prevladavaju, uz tek izuzetne ikavizme. Poznata je i činjenica da se stanje u suvremenim govorima uglavnom podudara s onim u najstarijim spomenicima s pojedinih područja, i ona pobija mišljenja nekih starijih istraživača koji su držali da je ekavizam starija fonetska realizacija jata.⁵ Zbog toga su za prostorno određivanje nekog spomenika refleksi jata jedan od glavnih indikatora. O problemu ikavskog i ekavskog refleksa jata u čakavskim govorima, njihovu postanku i razvoju raspravljali su mnogi jezični stručnjaci od 19. st. naovamo, ali do pravog rješenja nisu došli (Jagić, Leskien, Kušar, Strohal, Milčetić, Rešetar, Belić, Ružičić i dr.).⁶ Prihvatljivo i uvjerljivo rješenje dali su tek L. Jakubinski 1925. i K. H. Meyer 1926, a vrlo je sustavno taj problem za naše čakavske govore općenito, a posebno za sjevernodalmatinske otoke iznijela V. Jakić-Cestarić.⁷

U bilježenju refleksa jata u latiničkim spomenicima, kao i u bilježenju poluglasa, nema nejasnoća osim u primjerima ispisanim kraticom, a takvih je u *Šibenskoj molitvi* za primjere s jatom malo. Prema tome neće biti potrebna posredna određivanja kao u glagoljskim spomenicima, jer tekst daje gotove podatke, jasne primjere koji pokazuju ikavsko-ekavski refleks, s očitom prevagom ikavizama. Treba samo vidjeti koji su to primjeri i kako se međusobno odnose, i prema onome što dosad znamo o našim starijim čakavskim spomenicima i suvremenim govorima pokušati odrediti područje nastanka ovog spomenika.

Ikavski refleks jata u osnovama riječi nalazi se u ovim primjerima (redom njihova pojavljivanja u tekstu): *presvitla* 1, *vika* 3, 40, *divo* 4, 24, 38, *obsijanje* 6, 22, *svitu* 7, *kripko* 8, *pokripljenje* 12, *ispovidnikov* 13, *div* 15, *boliznivoga* 20, *primišenje* 21, *sidećih* 22, *prosvitljenje* 22, *odvitnice* 27, *utišenje* 27, *divic* 28, *grišnih* 31, 32, *razdilil* 41, *miseci* 44, *vični* 44, *človik* 45, 46, *vrimenni* 45, *miseca* (graf. bisseccal) 45, *zapovidi* 48, *žil* 50, *utišiti* 56, *umriti* 58, *svitlim* 60, *prosviliti* 60, *skrisiti* 62. Jedini primjeri u kojima se osnova s jatom nalazi u kratici jesu: *ok(ri)pljenje* 6, 7, 8 i *skr(ri)šenje* 32. Da se i tu radi o refleksu *i* pored primjera *kripko* 8 i *skrisiti* 62 potvrđuje i sam znak kraćenja u obliku apostrofa,

⁵ Vidi npr. M. Hraste, *Crtice o Marulićevoj čakavštini*, Zbornik Marka Marulića, »Djela« JAZU, knj. 40, Zagreb 1955, str. 245–277; J. Vrana, *Hrvatski glagoljski blagdanar*, »Rad« JAZU, knj. 285, Zagreb 1951, str. 111–125; V. Jakić-Cestarić, *Refleks jata na sjevernodalmatinskim otocima*, »Radovi Instituta JAZU u Zadru«, sv. 3, Zagreb 1957, str. 407–420; J. Ivšić, »*u senjskom govoru*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 10, Beograd 1931, str. 171–178.

⁶ Vidi: M. Rešetar, *Primorski lekcionari 15. vijeka*, »Rad« JAZU, knj. 134, str. 121–123; G. Ružičić, *Jeziik Petra Zoranića*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 9, Beograd 1930, str. 66. i d.; V. Jakić-Cestarić, o. c., str. 407–408.

⁷ V. Jakić-Cestarić, o. c.

odnosno male okomite crtice iznad prve gornje linije slova, koji uvijek označuje izostavljanje skupa *ri*. Prema tome, ikavski refleksi imaju ove osnove i korijeni: *bolêzn-*, *čovêk-*, *dêl-*, *dêv-*, *grêh-*, (*j*)*êd-*, *krêp-*, *krês-*, *mên-*, *mêsec-*, *mrêt-*, *sêd-*, *sêj-*, *svêt-*, *têh-*, *vêd-*, *vêk-*, *vêt-*, *vrêm-*.

Osim u osnovama riječi refleksi *i* redovna je pojava u gramatičkim morfemima na čitavom mješovitom ikavsko-ekavskom (odnosno ekavsko-ikavskom) području od najstarijih vremena. J. Vrana,⁸ analizirajući jezične crte novljanskog blagdanara iz 1506. godine, napominje da svi ti slučajevi potvrđuju pravilo Jakubinskog, a izuzeci se mogu protumačiti analogijom prema drugim oblicima iste riječi ili osnove, odnosno raznim drugim izvanjskim utjecajima. Naime, u gramatičkim morfemima u kojima se pojavljuje, jat uglavnom ne dolazi u onim pozicijama u kojima po pravilu Jakubinskog daje *e* (*ê + d, t, z, s, n, l, r + a, o, u, y, ѣ > e*), a oni rijetki u kojima dolazi upravo u takvu poziciju (particip aktivni, particip pasivni) lako se djelovanjem analogije izjednačuje s brojnijim morfološkim oblicima iste riječi u kojima po pravilu dolazi *i*.

Refleksi jata (= *i*) u morfologiji potvrđen je u tekstu molitve u ovim gramatičkim kategorijama: a) u imeničkoj promjeni: *u tamnici* 22, *v golbini* 23 (L. sg. f.); *dusi* 43, *na konci* 45, *v *jedinstvi* (?) 41 (L. sg. m. i n.); *na nebesih* 40 (L. pl. n.); b) u zamjениčkoj promjeni: *vsih* 30, 31, 32, 33, 34, 35 (2 ×), 36, 37 (G. pl.); *s vsimi* 2, *sa vsimi* 61 (I. pl.); c) u glagolskim oblicima: *ni* 41 (< *nê* < *ne* je < *ne* jestb – zanijekano 3. l. sg. impf. prez. glag. *biti*); *bi* 49, 51, *hoti* 47, 54, 63 (3. l. sg. aor.); *hotil* 52, 55, 57 (< *hotêlb*, ptc. akt., analogijom prema brojnijim oblicima istog glagola, gdje je *i* pravilan refleksi jata).

Refleksi *i* nalazi se i na kraju priloga *zdi* 23 (< *sbdê*).

Iako riječi složenih s prefiksom *pri-* (< *prê-*) u tekstu ima dosta, sam je prefiks ispisan svega dvaput: *prislavna* 1, *prije* 3. Inače je uvijek u kratici: *p(ri)slavna* 3, *p(ri)svećena* 24, 38, *p(ri)čista* 24, 38, *p(ri)je* 40, *p(ri)bival* 42, 44, *p(ri)svećeni* 44, *p(ri)čiste* 46, *p(ri)svećenu* 52, ali kako je u svima njima upotrijebljena ista kratica (*p*) kao i u *p(ri)slavna* 3, gdje je sigurno *pri-* (usp. *prislavna* 1 – bez kraćenja), nužno je pretpostaviti da ona isto znači. Samo je u *p(ri)je* 40 izostavljeno *ri* označeno apostrofom uz *p*, koji također uvijek označuje izostavljeno *ri* (refleksi *i* u *prije* 3 potvrđen je bez kraćenja). Jedini primjer u kojem je u prefiksu *prê-* refleksi *e*, *presvitta* 1, mogao je nastati disimilativnim putem (prema *i* u idućem slogu).

Mješoviti *i/e* refleksi u osnovi javlja se samo u imenici *têlo*: *tilo* 43, *v telu* 44, i to u poziciji upravo obrnutoj od one kakvu pretpostavlja pravilo Jakubinskog. Iako osamljen (vjerojatno zbog kratkoće teksta), taj slučaj upućuje na zaključak da je tekst iz kraja u kojem je zbog pretežno ikavskog refleksa poljuljano djelovanje pravila Jakubinskog u mješovitim osnovama i izgubljen prvotni osjećaj za pravilnost ikavsko-ekavskog refleksa u oblicima iste riječi ili osnove.

⁸ J. Vrana, o. c., str. 120–122.

Većina je ekavskih refleksa u tekstu molitve od osnove *vêr*:- *vere* 8, *nevere* 9, *vernih* 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 53, 56, 61, *vernimi* 61, *veruju* 52, 55, 57. Ostali su malobrojni: *cesarice* 25, *zvezdo morska* 26. U prijedlogu *brez* 40 (koji je nastao kontaminacijom prijedloga *bezō* i *prêzō*) e ne mora biti refleks jata. Riječi *cesar*, *cesarica* potvrđene su samo tako od najstarijih vremena na čitavom našem jezičnom području, ali je pitanje treba li ih na terenu gdje je dalmatski romanski nekad bio govorni supstrat, a latinski službeni jezik, uopće dovoditi u vezu sa crkvenoslavenskom posuđenicom iz latinskog *cēsarb*, ili pretpostaviti da smo je preuzeli direktno iz latinskog *Caesar*.

Osnove *têl*- i *vêr*- imaju gotovo u svim srednjodalmatinskim čakavskim spomenicima (i živim govorima) mješoviti ili ekavski refleks jata (mješovit je čak i u južnodalmatinskih pisaca: Bernardina, Marulića, Hektrovića), a čitav niz osnova koje su ovom tekstu potvrđene samo s ikavskim refleksom u srednjodalmatinskim spomenicima imaju mješovit ili ekavski refleks.⁹ U osnovi *zvêzd*- ekavski refleks jata potvrđen je osim u *Šibenskoj molitvi* u *Zadarskom* i *Bernardinovu lekcionaru*,¹⁰ a ikavski refleks nalazimo u *Zoranića*, *Lucića* i *Plaču blažene dive Marije*, što ga je iz Klimantovićeve rukopisa s početka 16. st. 1529. godine prepisao Šibenčanin Šimun Glavić.¹¹ V. Cestarić za suvremeno stanje na zadarskim otocima navodi kao redovan ekavski refleks (s izuzetkom samo u izrazu *Zdrâvo zvîzdo môra*, prema crkvenom tekstu).¹² Mješovit ekavsko-ikavski refleks nalazi se čak i kod Senjanina Vitezovića,¹³ iako je za suvremeni senjski govor potvrđen samo ekavski refleks.¹⁴ Prema tome, to je osnova koja je na velikom području (od Senja do Splita) mogla imati mješoviti refleks, i oslanjajući se na nju ne možemo zaključivati o sjevernijoj, odnosno južnijoj provenijenciji teksta molitve (kao što to pokušava Mladenović, o. c., str. 172).

Prema materijalu iz spomenika 15–16. st. i stanju današnjih živih govora na zadarskim otocima V. Jakić-Cestarić zaključuje da se na zadarskom kopnu i otocima radi o govorima s istom osnovnom razvojnom linijom u refleksu jata i da se današnje stanje na otocima uglavnom po-

⁹ Primjere vidi u citiranim radovima V. Jakić-Cestarić (iz zadarskih spomenika i spomenika sa zadarskih otoka 15. i 16. st. i živih govora sjevernodalmatinskih otoka), M. Rešetara (iz *Zadarskog lekcionara* – Rad 134, str. 109–111) i G. Ružičića (iz *Zoranićevih Planina* – JF 9, str. 44–58).

¹⁰ Vidi: ARJ s. v. *zvijezda*.

¹¹ Vidi: G. Ružičić, o. c., JF 9, str. 53; ARJ s. v. *zvijezda*; F. Fancev, *Plač blažene dive Marije*, »Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. 13, Zagreb 1938, str. 195.

¹² V. Jakić-Cestarić, o. c., str. 416. – A. Mladenović, o. c., str. 172. pozivajući se na S. Manojlovića, drži da je upravo ekavski oblik *zvezdo morska* knjiškog podrijetla.

¹³ Vidi: ARJ s. v. *zvijezda*.

¹⁴ Vidi: J. Ivšić, »B u senjskom govoru«, »Južnoslovenski filolog«, knj. 10, Beograd 1931, str. 176. i M. Moguš, *Današnji senjski govor*, »Senjski zbornik« II, Senj 1966, str. 34.

dudara s prvotnim stanjem na zadarskom kopnu, koje je od 15. st. nadalje izmijenjeno uslijed migracija i priliva novog ikavskog stanovništva iz zaleđa.

Međutim, radi utvrđivanja prvotnog stanja na srednjodalmatinskom kopnu *Šibensku molitvu* valja usporediti s njenim vršnjakom, *Redom i zakonom* zadarskih sestara dominikanki iz 1345. godine. To je gotovo posve ikavski tekst, s ekavskim refleksom samo u *petja* i *pred*. Ostali primjeri s jatom svi su ikavski: *dil* (3 ×), *misto*, *starišini*, *viće* (2 ×), *vića*, *divi* (2 ×), *najprija*, *prostriti*, *priporučuju*, *tilo*, *dilnicu*, *pisan*, *pripovidanja*, *svita*, *vičnjega*, *dilom*, *vični*, *zapovidi*, *razumiš*.¹⁵ Kao što vidimo, čisti ikavizam pokazuju i primjeri koji bi u kraju s mješovitim refleksom jata po pravilu Jakubinskog morali imati refleks *e*. Iz toga možemo zaključiti samo dvoje: ili je polovinom 14. st. čakavska ikavština na našoj obali sezala dalje na sjeverozapad i zahvaćala i grad Zadar, ili je prvi zadarski datirani spomenik preveo s latinskog i zapisao netko iz južnijih strana. Kada bi se našlo više podataka za potvrdu prve pretpostavke, bilo bi to za našu historijsku dijalektologiju jedno od uporišta o prvotnom smještaju naših dijalekata, jer su i *Šibenska molitva* i *Red i zakon* nastali u drugom, tzv. srednjohrvatskom razdoblju razvoja hrvatskosrpskog jezika (12–14/15. st.), koje karakteriziraju tendencije izrazite dijalekatske diferencijacije, mnogobrojne inovacije, buran i brz jezični razvoj unutar pojedinih grupa i dijalekata.¹⁶ Idući period u razvoju jezika praćen je burnim historijskim događajima i velikim migracijama stanovništva, koje su mogle već u prvo vrijeme znatno poremetiti prvotni raspored naših dijalekata. Ako se prihvatiti druga naša pretpostavka – da je *Red i zakon* pisao netko od južnijih čakavaca i da on ne odražava govorno stanje grada u kojem je nastao, već da vjernije taj prvotni raspored naših dijalekata odražavaju spomenici sa zadarskih otoka i zadarskog kopna 15. st. – tada *Šibensku molitvu* moramo locirati južnije od tog područja, u kraj gdje je bilo još više ikavizama. Kako starohrvatske duhovne pjesme iz *Pariškog kodeksa* s kraja 14. st., što su locirane u splitsko područje¹⁷, pokazuju čisti ikavizam, *Šibenska molitva* mora da je nastala negdje između Zadra i Splita, dakle ili u gradu po kojem ime nosi, ili u njegovoj neposrednoj blizini.

Starijih spomenika iz šibenskog kraja koji bi nam mogli poslužiti za usporedbu nema mnogo i nisu svi pristupačni. U bilješcima i stihovima iz glagoljskog kodeksa Šibenčanina Šimuna Glavića iz prve polovine 16. st., što ih citira Milčetić u svojoj glagoljskoj bibliografiji,¹⁸ prevladava ikavizam. Ekavski je refleks potvrđen u: *obećanja*, *cesara*, *rešiti*, *prebivaju*, *leta* pored *lita*, *mestih* pored *mist*, *telo* i *tilo* (u *Šekvenciji svetoga*

¹⁵ V. Premuda, o. c., str. 89–93.

¹⁶ Vidi: D. Brozović, *Standardni jezik*, MH, Zagreb 1970, str. 108; isti, *Dijalekatska slika hrvatsko-srpskoga jezičnog prostora*, »Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru«, sv. 8, Razdio lingvističko-filološki (5), Zadar 1970, str. 5–32.

¹⁷ Vidi, D. Malić, o. c.

¹⁸ I. Milčetić, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, »Starine« JAZU, knj. 33, Zagreb 1911, str. 391–396.

tela božja – kao u *Šibenskoj molitvi*). *Plać blažene dive Marije*,¹⁹ što ga je Šimun Glavić prepisao od Šimuna Klimantovića, vjerojatno više pokazuje osobine izvornika negoli prepisivačeva govora.

Iz latiničkog rukopisa za koji nagađa da ga je negdje u trećoj četvrtini 16. stoljeća zapisao Šibenčanin Miše Vrančić (ili neki njegov suvremenik) F. Fancev²⁰ objavio je nedovršeno prikazanje *Život svete Margarite* i odlomke nekih dijaloških pjesama, koje pokazuju usku povezanost s ostalim našim poznatim duhovnim dijaloškim i scenskim tekstovima (crkvena prikazanja). Prikazanje o svetoj Margariti pronađeno je u još dva latinička rukopisa: stariji je kodeks firentinske biblioteke Laurenziane, za koji talijanski slavist C. Verdiani²¹ drži da je nastao na prijelazu 15. i 16. stoljeća i da je djelo Marulićevo; drugi se nalazi u Arhivu JAZU i za njega F. Fancev²² drži da je nastao oko 1600. u Zadru, a samo prikazanje da je zadarsko (jedan od najglavnijih njegovih dokaza za tu tezu jest postojanje narodne pjesme *Zadarkinja Mare* s istom tematikom). Iz ovog posljednjeg teksta doznajemo da je prikazanje prikazivano (ili napisano) 1500. godine. Iz usporedbe svih triju tekstova prikazanja o sv. Margariti vidimo da se mjestimično podudaraju, mjestimično razlikuju. Uz to su svi nepotpuni. Osim izostavljanja manjih odlomaka u sva tri teksta, firentinskom nedostaje početak, a šibenskom svršetak. Sva tri imaju nejasnih mjesta, očitih prepisivačkih pogrešaka i izmjena; negdje jedan, negdje drugi tekst pokazuje veću starinu u oblicima i leksiku. Iz svega toga može se zaključiti da su sva tri teksta prijepisi starijih predložaka, da su vjerojatno imali zajedničku maticu, ali ne i predložak s kojeg su prepisani. Sva tri pokazuju mjestimično nerazumijevanje predložka (ili već grešku i u njemu), što bi s ostalim prepisivačkim pogreškama i izmjenama i nekim značajkama ortografije (npr. pisanje suglasnika *l* i *n* slovim *l* i *n*) moglo upućivati na tragove glagoljske matice. Teško je reći da li je prikazanje zadarsko, šibensko ili splitsko, ali da nije Marulićevo, to je gotovo sasvim sigurno. U firentinskom tekstu, pored toga što mu nedostaje početak, ima suviše neskladnih stihova, nerazumljivih mjesta i pogrešaka da bi to moglo biti djelo, zapisano vlastitom rukom, pjesnika i obrazovanog čovjeka kakav je bio Marulić. Za nas je ovdje značajno da se za jedan od tih rukopisa drži da je šibenske provenijencije, i on nam može poslužiti za usporedbu sa *Šibenskom molitvom*.

S obzirom na refleks jata, koji nas zapravo jedini ovdje zanima i zbog kojeg i uzimamo ove spomenike u razmatranje, u njima se javljaju određene karakteristične razlike, iako u svima prevladava refleks *i*. U šibenskom tekstu refleks *i* redovit je u osnovi *têl*- i prefiksu *prê*-, a ekavski

¹⁹ F. Fancev, *Plać blažene dive Marije*, »Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. 19, JAZU, Zagreb 1938, str. 193–212.

²⁰ F. Fancev, *Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame*, »Nastavni vjesnik«, knj. 33, Zagreb 1925, str. 109–124. i 181–194.

²¹ C. Verdiani, *Il codice dalmatico-laurentiano*, »Ricerche slavistiche«, vol. V, Roma 1957, str. 29–141.

²² F. Fancev, *Građa za povijest hrvatske crkvene drame*, »Građa za povijest književnosti hrvatske«, knj. 11, JAZU, Zagreb 1932, str. 11–38.

se refleks pojavljuje u svim tvorbama od osnove *vêr-* i u nekim pojedinačnim primjerima, također od osnova u kojima je čest refleks *e*: *bledite, venac, izneti, sneti*. Zadarski tekst pokazuje veću neujednačenost. I u njemu je refleks *i* redovit u osnovi *têl-*. U osnovi *vêr-* preteže refleks *e*, ali ima nekoliko ikavskih odstupanja: *vire, viru* (2 ×), *izneviri* (u rimi sa *zamiri*). U prefiksu *prê-* također prevladava *i*, iako se javlja i *e*, čak u istoj riječi: *prehini, prehiniti i prihini* (2 ×), *prihiniš, prevelikim, preljuti*. U svim ostalim primjerima s *prê-* je *i*; *prêdž* uvijek daje *prid*. Takva se slika ne dobiva iz primjera što ih iz ovog spomenika citira V. Cestarić,²³ jer ona nabraja uglavnom primjere s refleksom *e*. Kolebanje se vidi i u *nevestice – nevistica*, zatim se *e* javlja jednom u *onde* pored redovitog *i* u *gdi, di, ondi*. Ostali primjeri s refleksom *e* nisu brojni: *peti* (prema *piti* u šibenskom tekstu), *venčac, bledite, sneti, izneta, izneti, nemi, obeća + sveća*.

U usporedbi s *Redom i zakonom* (od kojeg je ovaj rukopis mlađi čak dva i pol stoljeća) prikazanje o sv. Margariti (ako je uopće zadarsko!) ima mnogo više ekavizama, ali u usporedbi s ostalim zadarskim spomenicima 15–16. st. što ih citira V. Cestarić pokazuje izrazitiji ikavizam. Primjeri koje V. Cestarić citira iz tog spomenika ne daju o njemu pravu sliku. Osim toga, ona ga uzima kao spomenik iz 1500, a prijepis je čitavo stoljeće mlađi. U tom vremenskom rasponu od sto godina mogle su i u govoru i u samom tekstu nastupiti određene promjene. Za šibenski tekst prikazanja može se reći da se s obzirom na refleks jata gotovo u potpunosti podudara sa *Šibenskom molitvom*, iako između ta dva spomenika postoji vremenski razmak od dva stoljeća.

Odlomci dijaloških pjesama u šibenskom rukopisu pokazuju čisti ikavizam, pa u njima nalazimo i: *podniti, rižu, vinci, zvizda*. Ikavski je refleks *i* u osnovi *vêr-*, osim u jednom jedinom slučaju kad *vere* dolazi u rimi s *umire*, koja pokazuje da je *i* tu prvotno bio ikavski refleks, pa se *vere* vjerojatno potkralo prepisivaču iz njegova govora. Po tome vidimo da su odlomci tih pjesama prepisani s drugih predložaka, koji potječu iz posve ikavskog kraja.

U firentinskom tekstu prikazanja o sv. Margariti ikavizam potpuno prevladava, osim u osnovi *vêr-*, a i u njoj nekoliko puta dolazi refleks *i*.

Veće podudaranje šibenskog teksta prikazanja sa *Šibenskom molitvom* negoli s ostala dva rukopisa istog prikazanja (od kojih u jednom ima više ekavizama a drugi je gotovo posve ikavski) može se objasniti prilagodbom teksta prikazanja živom govoru grada u kojem je zapisano i u kojem se vjerojatno i izvodilo. F. Fancev dokazuje²⁴ da je Šibenik u to doba imao vrlo živu tradiciju prikazivanja crkvenih prikazanja.

Govoreći o jezičnim osobinama Šibenčanina Fausta Vrančića, V. Putanec²⁵ ističe da kod njega prevladava ikavizam. Iz primjera s ekavskim

²³ V. Jakić-Cestarić, o. c., str. 411.

²⁴ F. Fancev, *Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame*, »Nastavni vjesnik« 33, str. 113–114.

²⁵ V. Putanec, *Apostile uz »Dictionarium quinque nobilissimarum europae linguarum« (1595) Fausta Vrančića*, »Čakavska rič«, br. 2, Split 1971.

refleksom što ih navodi vidimo da se radi o najtipičnijim osnovama za ekavski refleks i da se u tome djelo poznatog našeg leksikografa ne udaljuje od *Šibenske molitve*, niti od vremenski njemu mnogo bližeg teksta prikazanja o sv. Margariti. Radi se o osnovama: *cěl-* (celov, celivati, celovati, celunuti), *věnc-* (venac, venci, venčati), *sěd-/sed-* (sesti, zasesti, obsesti – ali zasida), *sěn-* (seno), *zěn-* (zenica), *pě-* (peti), *těl-* (telesa, telesni – ali tilo), *věr-* (vera, veran, vernost, verovati, vernih, verno, nevera – pored virovati, nevira, virenik, virenica).

A. Šupuk²⁶ objavio je glagoljske spomenike (uglavnom oporuke) sa šibenskog otočja iz 16. i 17. st., s time da ih iz 16. ima samo nekoliko. Do tog vremena izvršena je velika fluktuacija stanovništva, i ona je morala izmijeniti sastav stanovništva ovog otočja, ali ne onako i u onolikoj mjeri kako to naivno zaključuje L. Marčić²⁷ u svom prikazu podrijetla stanovništva tog otočja. Prema njemu prvotno je stanovništvo tog otočja, ionako rijetko, bilo do kraja 14. st. desetkovano raznim bolestima, a zatim migracijama 15. i kasnijih stoljeća zamijenjeno stanovništvom s kopna, prvenstveno ikavsko-štokavskim bosanskim i dinarskim. On pri tom zaboravlja da je na to otočje u prvom redu, pred navalom došljaka iz zaleđa, moglo prijeći domaće čakavsko stanovništvo s kopna, među koje su se, jasno, infiltrirali i štokavski došljaci. Inače ne bi bilo moguće da ti otoci i danas ostanu u suštini čakavski. Uostalom, da je upravo tako, pokazao je A. Šupuk sustavno prikazavši, na temelju povijesne građe, sakupljene uglavnom u djelima K. Stošića (danas dosta teško pristupačnima), ranije migracije, tj. one iz 15–16. st., uglavnom domaćeg stanovništva (iz samog Šibenika i njegove neposredne okolice) na otoke. Među to stanovništvo štokavci s kopna infiltriraju se tek od 17. st.²⁸

Spomenici sa šibenskog otočja 16. i 17. st. pokazuju izrazitu ikavsku čakavštinu (s ponekim štokavskim natruhama), kojom se govor tog otočja bitno razlikuje od onoga na zadarskom otočju (i u spomenicima sa zadarskog otočja iz 15. st. i prema suvremenom stanju). Šupuk napominje da se današnji govor šibenskog otočja znatno razlikuje od čakavštine sačuvane u glagoljskim spomenicima 16–17. st.²⁹ – ali to više ne ulazi u ovo raspravljanje.

U tim spomenicima ikavizam potpuno prevladava, čak i u osnovama *těl-* i *věr-*, a ekavizmi su sasvim sporadična pojava. Refleks *e* javlja se nekoliko puta u glagolu *izneti* (pored ostalih ikavskih tvorbi od istog korijena: *poniti*, *donila*, *prinih* i sl.) i sasvim izuzetno u pojedinačnim slučajevima: *razdele* (pored: *razdile*, *dil*, *dilnica*, *diliti* i dr.), *obe* (pored *dvi* u istoj rečenici), *zaveća*, *leta* (samo po jednom).

Razmatranje o refleksu *jata* u spomenicima šibenskog područja pokazuje da *Šibensku molitvu* možemo smatrati šibenskim spomenikom i da se, bar što se tiče refleksa *jata*, govor Šibenika 14. i 16. st. nije mnogo

²⁶ A. Šupuk, *Šibenski glagoljski spomenici*, JAZU, Zagreb 1957.

²⁷ L. Marčić, *Zadarska i šibenska ostrva*, »Srpski etnografski zbornik«, knj. 46 – Naselja i poreklo stanovništva, Beograd 1930, str. 511–585.

²⁸ A. Šupuk, o. c., str. 33–36.

²⁹ A. Šupuk, o. c., str. 36.

razlikovao. Kako je šibensko otočje već u 16. st. gotovo sasvim ikavsko, može se zaključiti da je ono takvo bilo i ranije. Prirodno je da je u prvim migracijama s kopna na otoke prvenstveno dolazilo stanovništvo s najbližeg kopna, a ono je, kako pokazuje dosadašnja analiza šibenskih spomenika, imalo više ekavizama nego otočje u 16. st., pa bi se ti ekavizmi, da su postojali i kod stanovništva otočja, sačuvali bar u najfrekventnijim osnovama. (Suprotna je pojava u Zadru i na zadarskom otočju: više ekavizama na otočju negoli u gradu.)

2.3. **R e f l e k s n a z a l a ę.** Malobrojne potvrde u ovom tekstu pokazuju tipično čakavsko prelaženje ę u *a* iza palatalnih konsonanata: *jatih* 29, *prija* 48, *žajan* 49. To je suviše malo podataka da bismo na osnovu njih mogli govoriti o bezizuzetnosti te glasovne pojave, koja je, čini se, malo gdje zasvjedočena. Tako, npr., Rešetar³⁰ za *Zadarski lekcionar* tvrdi da ę iza mekih suglasnika bezizuzetno daje *a*. Već Zoranićev jezik³¹ pokazuje kolebanje, ali i on ima *a* redovno u osnovi *ję-* (oblici i izvedenice glagola *jęti*) i u *žaja*, a to su jedine potvrđene osnove za ę iza palatala u *Šibenskoj molitvi*. *Red i zakon*³² ne može poslužiti za usporedbu jer ima samo jednu potvrdu za ę iza palatala (*prijata*), a isto tako ni šibenski tekst prikazanja o sv. Margariti iz 16. st.³³ (*poče* – 3. l. sg. aor.). U spomenicima sa šibenskog otoka 16–17 st.³⁴ potvrđeno je *a* < ę iza *j* (*prijah*, *prija*, *prijaše* – aor.; *prija* – ptc. akt.; *jazika*, u *jaziku*; *jatrivi*, *jatrvi*), ali *bratučed*, dok starohrvatske duhovne pjesme iz *Pariškog kodeksa*,³⁵ locirane južnije, pokazuju kolebljivost i u najpostojanijoj osnovi s refleksom *a* < ę – *ję-*.

2.4. **R e f l e k s i s o n a n t n i h ɣ, ɟ.** Od druge polovine 19. st. navodimo često se ponavljala tvrdnja da je pisanje popratnog vokala uz sonantno ɣ u čakavskim latiničkim spomenicima »samo ortografska promjena udešena prema običaju latinske azbuke, gdje *r* ne može da bude bez suglasnika uza se«, da je to u početku samo »ortografski običaj« koji je prethodio izgovoru, zbog čega je teško kazati kad su čakavci stvarno počeli izgovarati ɣ s popratnim vokalom, ali da je vjerojatno da se u 15. st. još uvijek izgovarao neizmijenjeno.³⁶ Dokaz za to imali bi biti glagoljski spomenici, koji ɣ pišu bez popratnog vokala (tj. s poluglasom ili bez njega). Međutim, ti su spomenici zbog svoje ortografske tradicionalnosti, uslijed koje promjene živog govornog jezika prodiru u pismenost postepeno i sporo, uvijek sa zakašnjenjem, sve prije negoli dokaz za takve tvrdnje. Na tvrdnju o ortografskoj prethodnici izgovoru nadovezuje se pretpostavka da se popratni vokal uz ɣ pojavljuje tek od 15. st., pod utjecajem (pored ortografskog) talijanskog jezika i romanskog stanovništva u primorskim i dalmatinskim gradovima. Pri tom se zaboravlja-

³⁰ M. Rešetar, o. c., »Rad« 134, str. 107.

³¹ G. Ružičić, o. c., JF 9, str. 79.

³² V. Premuda, o. c., »Nastavni vjesnik« 36, str. 89–93.

³³ F. Fancev, o. c., »Nastavni vjesnik« 33, str. 116–124.

³⁴ A. Šupuk, o. c., str. (po redosljedu primjera) 44, 209, 207, 193; 65, 181; 131, 182; 191.

³⁵ D. Malić, o. c., str. 110–113.

³⁶ Vidi: M. Rešetar, o. c., »Rad« 134, str. 141.

lo na vrlo jednostavnu činjenicu da se u većini slavenskih jezika, pa i u našem kajkavskom dijalektu, razvio popratni vokal uz *ʀ* bez djelovanja utjecaja kakvi se spominju za čakavske govore.

Već je I. Milčetić³⁷, obrađujući čakavštinu kvarnerskih otoka, zaključivao o nevjerojatnosti ortografskog utjecaja i o starini te pojave: »Ne možemo dakle, kako svjedoče ovi primjeri iz današnje čakavštine, pripisivati samo nesavršenoj ortografiji, ako su naši stari pisci u ovakvim slučajevima pisali *ar* (...) U nekim se mjestima doduše izgovara ono *a* i *e* pred *r* vrlo nježno; no kako mogu biti ti vokali i dugi, dapače stvaraju i metatezu, očevidno je, da je to pojav vrlo star«. Rešetar³⁸ i nakon toga autoritativno obnavlja tvrdnju o ortografskom običaju u pisanju popratnog vokala uz *ʀ*, što je prethodio izgovoru, koja se u našoj nauci o jeziku dugo zadržala kao jedina ispravna. Svoju sumnju u tvrdnje o naknadnoj pojavi popratnog vokala uz *ʀ* i kritički stav prema njima prvi je izrazio prof. J. Hamm³⁹ ističući: »1. da utjecaj toga stanovništva (tj. romanskog – op. D. M.), pa niti književnih djela pisanih latinicom, ni izdaleka nije bio tolik, da bi se bio mogao nametnuti pučkom govoru te u njemu, osobito u njegovoj fonetici, bilo što mijenjati, i – što je još važnije – 2. da nema nikakva dokaza da je *šva* u ovakvim pozicijama na čakavskom području bilo kada, bilo u kojem razdoblju, bilo *sasvim* nestalo (onako kao što je nestalo u štokavskom narječju).« Odmah dalje izriče i svoju sumnju u vjerodostojnost svjedočanstva glagoljskih spomenika o izgovoru *ʀ* i *ʃ*: »... to što se u glagoljskim tekstovima u XIV i XV vijeku za *ʀ* nije pisalo *ar* ili *er* nego samo *r* ili *r'*, ne mora značiti da to *r* ispred sebe nije moglo imati *šva*, i da to *šva* (lokalno) nije moglo biti *ʃ* ili *a*.« On, dakle, pretpostavlja mogućnost izgovora popratnog vokala uz *ʀ* nakon reduciranja, odnosno vokalizacije poluglasa, tj. kao rezultat fonološkog razvoja (poluglas je u čakavskom dijalektu i inače dao refleks *a* u nekim pozicijama drugačijim nego u štokavskom⁴⁰ – što znači mnogo prije 15. st. i bez utjecaja latinske ortografije i romanskog supstrata. Mogućnost i različite realizacije tog izgovora izrijekom su spomenute u poznatom predgovoru Mikaljinu rječniku iz 1649, iz kojeg saznajemo da *ar* u to doba nije bila opća čakavska osobina, ali da je i Mikalja osjećao razliku između konsonantskog *r* i *ʀ*, i da je mjestimično postojao i izgovor *ar* ili *er*.⁴¹

Na prirodan tok razvojnog procesa te pojave (i ujedno zamršenost njegovih rezultata u pojedinim slavenskim jezicima) upućuje prof. S. Ivšić u svojoj *Slavenskoj poredbenoj gramatici*⁴² (objelodanjennoj, na žalost, s

³⁷ I. Milčetić, *Čakavština Kvarnerskih otoka*, »Rad« JAZU, knj. 121, Zagreb 1895, str. 105.

³⁸ Vidi bilj. 36.

³⁹ J. Hamm, *Marulić i »Judita«*, »Slovo«, br. 11–12, Zagreb 1962, str. 163–165.

⁴⁰ Vidi: M. Moguš, *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*, MH, Zagreb 1971, str. 49.

⁴¹ J. Mikaglia, *Blago jezika slovinskoga, De Orthographia pro lingua Illyrica*, U Loretu MDCXLIX, str. XIII–XIV.

⁴² S. Ivšić, *Slavenska poredbena gramatika*. Priredili Josip Vrana i Radoslav Katičić, Zagreb 1970, str. 107–109.

velikim zakašnjenjem), a iz literature koju on spominje vidi se da su tako na tu pojavu gledali i ostali tadašnji ugledni slavisti, pa bi se moglo reći da je povezivanje te pojave u nas s raznim izvanjskim utjecajima rezultat nepoznavanja stanja u komparativnoj slavistici. Izdvajanje čakavskog dijalekta (u kojem se i inače pojavljuje čitav niz konzervativnih izoglosa) iz šireg slavenskog konteksta jednu prirodnu jezičnu pojavu čini nerazumljivom i neprihvatljivom.

U većini se slavenskih jezika rezultati razvoja praslavenskih grupa *trbt*, *tröt*, *tlbt*, *tlöt* i *tʀrt*, *tʀrt*, *tʀlt*, *tʀlt* međusobno razlikuju, s time da grupe *trbt*, *tröt*, *tlbt*, *tlöt* podliježu pravilu o jakim i slabim poluglasovima, a grupe s primarnim *ʀ*, *ʎ* (dakle *tʀrt*, *tʀrt*, *tʀlt*) *tʀlt*, imaju svoj posebni razvojni tok i u različitim jezicima različite reflekske.⁴³ Na hrvatsko-srpskom jezičnom području te su se grupe izjednačile i u rezultatu dale sonantno *ʀ*, *ʎ*. Do toga je očito došlo u fazi što je prethodila gubljenje poluglasova u slabom položaju i njihovoj vokalizaciji u jakom, jer nigdje, koliko je zasad poznato, nema tragova vokalizacije poluglasa u jakom položaju u grupama *trbt*, *tröt*, *tlbt*, *tlöt*. Kada bi se i uzela u obzir analogija, po kojoj bi se mogli izgubiti oblici s vokalizacijom jakog poluglasa prema onima u kojima je poluglas bio u slabom položaju (npr. *kr̥v̥b* bi imalo dati *krav*, ali G. sg. *kr̥vi* > *krvi*), nije vjerojatno da se ne bi sačuvali i tragovi obrnute analogije, kao što je obično u jeziku slučaj: analogija djeluje u oba pravca i negdje se zadržavaju jedni oblici, negdje drugi.

Pri tome je značajna činjenica da su se u rezultatu razvojnog procesa sonantnog *ʀ* u čakavskim govorima uz njega najčešće razvili upravo oni vokali koji su ujedno i rezultat vokalizacije poluglasa, tj. *a* i mnogo rjeđe *e* (na Lastovu *i*). Rezultat tog procesa *V + r* (tj. vokal + konsonant, što znači devokalizaciju sonantnog *ʀ*) upućuje na fonološko podrijetlo *b*, *ʃ* + *r*, dakle bar na mjestimičnu mogućnost nepotpuno slivenog izgovora *ʀ*, tj. na izrazitiju prisutnost poluglasa uz *ʀ*.

Potvrdu za takav razvojni proces, tj. izgovor *b + likvida*, nalazimo u ćirilskoj *Povaljskoj listini* s Brača iz polovine 13. st., u kojoj pored primjera pisanih prema crkvenoslavenskoj ortografskoj normi (*likvida + b*), prenesenih iz starijeg predloška, nalazimo i dosta primjera s *b + likvida*, za koje Olga Nedeljković⁴⁴ pretpostavlja da su bliži izgovoru od crkvenoslavenske ortografske norme. U listini ima i primjera sa sekundarnim poluglasom uz *ʀ*, *ʎ* (*b + likvida + b*), što O. Nedeljković tumači i mogućnošću kontaminacije starijeg i mlađeg pravopisa, ali što je posljedica izgovora *V + likvida*. Osim *Povaljske listine* O. Nedeljković za pisanje *b + likvida* nalazi primjera u balkanskoj epigrafici i nekim drugim spomenicima.

Tako se može objasniti isti rezultat vokalizacije poluglasa i razvoja (zapravo devokalizacije) sonantnog *ʀ*. Sonornost *ʀ* možda je mogla biti

⁴³ Vidi o tome: S. Ivšić, o. c., str. 107–109.

⁴⁴ O. Nedeljković, *O ispravi kneza Brečka kao spomeniku jezične prošlosti na Braču*, »Poljički zbornik«, sv. 2, Zagreb 1971, str. 203–204.

razlog da se vokalizacija poluglasa uz njega ostvari nešto kasnije nego vokalizacija poluglasa u jakom položaju, tj. da se uz njega izgovor poluglasa (*šva*, prema prof. Hammu) dulje održao, ali rezultat je isti: *a* i, mjestimično, *e*, što pokazuje da je to supomirano *šva* uz *ʀ* odgovaralo poluglasu, tj. da se u fonološkom sustavu nalazilo na istom artikulacijskom mjestu – između *a* i *e* (u nizu vokala *e-b-a*, što se za poluglas u hrvatskom jeziku zaključuje upravo po njegovim refleksima⁴⁵). Taj dugotrajniji proces razvitka sonantnog *ʀ*, koji je u krajnjem rezultatu na hrvatskosrpskom jezičnom području dao dvostrukost: *ʀ* (bez popratnog vokala) i *V + r*, mogao je uvjetovati i prostorno nepodudaranje između refleksa poluglasa i pojave vokala uz *ʀ*, kao i to da taj vokal nije svugdje isti. Obično je onakav kakav je refleks poluglasa, ali *e* se moglo ostvariti uz *ʀ* i tamo gdje je poluglas dao *a*. Možda se u nekim pojedinačnim slučajevima *er* moglo javiti i tamo gdje preteže refleks *ar*.⁴⁶ Činjenica da se u latinskim i prvim hrvatskim latiničkim tekstovima za označavanje sonantnog *ʀ* javljaju upravo ta dva vokala, a ne neki drugi, također potvrđuje upravo takvu fonetsku realizaciju. Kad se, npr., u tekstu kao što je *Šibenska molitva*, u kojoj postoji tolika ortografska kolebljivost da se npr. konsonant *c* bilježi sa *6*, a *k* sa *5* različitih (i djelomično podudarnih) grafijskih realizacija, zatim kolebanje u bilježenju *v* i *f* tamo gdje zapisivač nije siguran u fonetsku realizaciju, u zapisivanju sonantnog *ʀ* (za koji se uvijek ističe nemogućnost zapisivanja latiničkom grafijom i traženje grafijskog izraza u okvirima grafijskog sustava koji nije imao znaka za taj fonem, jer ga ni jezici za koje je taj grafijski sustav stvoren nisu imali) javlja potpuna nekolebljivost, onda to upućuje i na određenu stabilnost i sigurnost u fonetskoj realizaciji. Zapisivač mora da je jasno čuo ono što je zapisao.

U *Šibenskoj molitvi*, naime, za *ʀ* redovno dolazi *ar*, osim u jednom jedinom slučaju kada bilježi *er*: *karv*, *karvi* 47, *karvev* 53, *karstjan* (G. pl) 30, *karstjanski* 39, *karstjanska* 26, *karstjanske* 8, 9, *karšćenje* 48, *potartanje* 9, *smartju* 54, *smarti* 62, *svarhu* 1, 48, *udaržanje* 8, *zarcalo* 35 pored *potverjenje* 21, gdje je zbog idućeg *j* (< **dj*) *ʀ* moglo biti i nešto palatalnije i u fonetskoj realizaciji dati *er*.

To ne znači da se u tekstovima u kojima postoji potpuno kolebanje u bilježenju *ʀ* ne radi o neizdiferenciranom izgovoru (o *šva* uz *ʀ*) u govoru određenog pisci ili kraja ili o ortografskoj maniri. Isto tako bi u tekstovima u kojima postoji pretežno bilježenje *ʀ* sa *ar* uz sporadično *er* trebalo ispitati primjere sa *er* sa obzirom na mogućnost palatalnije realizacije refleksa *ʀ* u ovisnosti o susjednim glasovima.

Kad tvrdimo da bilježenje *ar* predstavlja fonetsku realizaciju u govoru koji je bio podloga zapisivanju teksta *Šibenske molitve*, tj. da je fonetski i fonološki proces razvoja *ʀ* doveo do njegove dekompozicije u vokal i konsonant, onda način bilježenja *l* u tom osnovnom razvojnom toku

⁴⁵ Vidi: M. Moguš, o. c., str. 48.

⁴⁶ Milčetić u citiranom radu o čakavštini kvarnerskih otoka, str. 105, navodi da Budmani za Dubrovnik spominje *èrvati se*, *èrvañe*, a Kušar za Lastovo *èrda*.

pokazuje isti rezultat – V + K. Taj rezultat pokazuje, međutim, i jedno bitno odstupanje od razvoja *ɾ*, i to u popratnim vokalima. Refleksi *ʎ* u tekstu *Šibenske molitve*, i u ono malo primjera što ih ima, vrlo su različiti – *ul*, *ol*, *al*: *ispulñenje* 5, *napulñenje* 10, *pulk* 39, *pult* 52, 55, *pulti* 48, 49, 50 (2 ×), 51, *pultev* 43, 46, *pultju* 57, 62; *dolžnih* 29, *v golbini* 23; *salčenoje* 22.

Primjeri, iako malobrojni, sugeriraju dvije bitne konstatacije: 1) pokazuju da u refleksu nema razlike između palatalnog i nepalatalnog *ʎ* i da nema razlike između primarnog i sekundarnog *ʎ* (isti je refleks, npr. za *p^olnč*, *p^olkč* i *plčto*), dakle da se i tom osobinom ovaj spomenik uključuje u opće hrvatskosrpske razvojne tokove, tj. da se (kao i kod *ɾ*) prije pojave popratnog vokala izgubila razlika između palatalnog i nepalatalnog *ʎ* i da su se fonetski izjednačile grupe *t^olt*, *t^olt* i *tlbt*, *tlčt*; 2) kao popratni vokali uz *ʎ* javljaju se oni vokali koji se u toj poziciji mogu naći i u živim čakavskim govorima, i u drugim spomenicima i u ostalim slavenskim jezicima, što opet ukazuje na izoglose što čakavske govore povezuju s ostalim slavenskim jezicima. Tako, npr., *al* i *ol* (pored *l*, *el*) spominje Milčetić⁴⁷ za Kvarnerske otoke, a *ul* (pored *u*) u *pulk*, *puln* Rešetar⁴⁸ za *Korčulanski lekcionar* s kraja 14. ili početka 15. st., što ga Fancev⁴⁹ vezuje za Zadar.

Lik *pulk* ARJ donosi iz *Kastavskog statuta* i Vrančića, a *puln* iz Budinča i Vrančića, što znači da je u šibenskom govoru još krajem 16. st. *ul* (pored *u* – također u Vrančića) živa govorna osobina.

Od popratnih vokala uz *ʎ* u tekstu *Šibenske molitve* samo se *a* podudara s popratnim vokalima uz *ɾ*, a ostali su stražnjojezični vokali (niz *a-o-u*), i njihovu pojavu očito treba promatrati s posve fonetskog, artikulacijskog aspekta, s obzirom na artikulacijsku kvalitetu samoga *l*, na susjedne glasove i njihov međusobni raspored. Za potanju analizu i uopćavanja primjera ima suviše malo, ali činjenica da se sve te realizacije mogu naći ili u drugim čakavskim govorima ili u ostalim slavenskim jezicima upućuje na mogućnost njihova stvarnog postojanja (i supostojanja) u jednom govoru, u jednom određenom razdoblju, koje je moglo predstavljati završetak starijeg stanja (s izoglosama koje ga povezuju s ostalim slavenskim jezicima) i početak novog (zajedničko čakavsko-štokavsko prelaženje *ʎ* u *u*).

2. 5. Ostale vokalne pojave. Za različite promjene u vezi s vokalima tekst molitve, zbog svoje kratkoće, ne pruža mnogo podataka.

Do gubljenja početnog *i* u prefiksu *iz-* (za prijedlog nema potvrda), što je poznata čakavska crta, ne dolazi redovito, pa imamo: *zbrana* 3, *zbrano* 13 (< *izbrati*), *skuñenje* 9 (< *iskusiti*), *skupljenje* 29, *skupiti* 53, 54 (< *iskupiti*) pored *ispulñenje* 5, *ispovidnikov* 13, *izbavljenje* 29. Ne bi se moglo reći da je gubljenje, odnosno zadržavanje tog *i* u vezi s fonet-

⁴⁷ I. Milčetić, o. c., str. 106–107.

⁴⁸ M. Rešetar, o. c., »Rad« 134, str. 142.

⁴⁹ F. Fancev, *Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. ...*, »Djela« JAZU 31, str. VII.

skom okolinom, tj. da do gubljenja dolazi zbog uklanjanja hijata u sandhi pozicijama, a da ostaje kako bi se izbjeglo nagomilavanje suglasnika, jer se dešava da *i* ostaje iza riječi koja svršava samoglasnikom, a gubi se poslije riječi što svršavaju suglasnikom. Tom osobinom *Šibenska molitva* podudara se i s duhovnim pjesmama iz *Pariškog kodeksa* s kraja 14. st., i sa *Zadarskim lekcionarom* i sa šibenskim rukopisom prikazanja o sv. Margariti, pa se iz toga može zaključiti da ta osobina nije u potpunosti zahvatila srednjodalmatinske čakavske govore, tj. da se u njima pojavljuje sporadično i bez nekog određenog pravila o pozicionoj uvjetovanosti.

Gubljenje početnog vokala potvrđeno je inače još samo u riječi stranog podrijetla *vanjelist* (G. pl.) 10 (< evangelista). Gubljenje vokala na kraju riječi potvrđeno je također samo jednim primjerom, u čestici *re* (< že): *nigdar* 41.

Do gubljenja krajnjeg *i* u infinitivu još ne dolazi: *proliti* 47, *prodati* 52, *skupiti* 53, 54, *ožalostiti* 55, *utišiti* 56, *umriti* 58, *razbiti* 59, *prosvitliti* 60, *skrisiti* (graf. *scrisite!*) 63.

Particip prezenta potvrđen je samo u kosim padežima, u pridjevskoj funkciji, pa se ne zna da li je pojava otpadanja krajnjeg *i* zahvatila njegov osnovni oblik (N. sg. m. i adv.).

Malobrojni primjeri pokazuju da inicijalno *i* (osim veznika *i* i prefiksa *iz-*) dobiva prejetaciju: *ijsto* 11, *ijsti* 45, *ijmena* 21, *ijl* 50. Ta je pojava karakteristična za mnoge čakavske govore, iako nije u svima jednako dosljedno provedena. Za starije stanje često nam grafija, naročito glagoljska (u kojoj se grafem *i* upotrebljava i za *i* i za *ji*), onemogućava da sa sigurnošću konstatiramo stvarno stanje te pojave u pojedinom spomeniku. Tako se u glagoljskim spomenicima 16–17. st. sa šibenskog otočja⁵⁰ u istim riječima i analognim situacijama javlja *i* i *ji* (*ji* se piše *đerv* + *i*, ali *i* i može biti *ji*), a jednaka je situacija i u rukopisnim glagoljskim maticama krštenih župe Ugljan iz 17–18. st. (iz Zadarskog arhiva). Neujednačenost te pojave pokazuju i mnogi latinički spomenici (u kojima se inicijalno *j* obilježava posebnim znakom), npr. *Bernardinov lekcionar*, djela Marulića i Zoranića, šibenski tekst prikazanja o sv. Margariti, djela Fausta Vrančića i dr. Za *Zadarski lekcionar* Rešetar⁵¹ ističe da je u njemu protetsko *j* ispred *i* *redovito* (osim u *i*, *iz*, *iti*), a čini se da je tako i u *Žićima otaca* (pregledala sam samo neke odlomke), latiničkom spomeniku s kraja 14. st., što ga Ivšić⁵² pripisuje zadarskom kraju. U zadarskom *Redu i zakonu* iz 1345. nema protetskog *j* ispred *i*.⁵³ Primjeri iz *Šibenske molitve*, iako malobrojni, čini se da pokazuju dosljednost inicijalnog *i*.

⁵⁰ Vidi: A. Šupuk, o. c., tekstovi isprava.

⁵¹ M. Rešetar, o. c., »Rad« 136, str. 122.

⁵² S. Ivšić, *Nekoliko napomena uz starohrvatski tekst »Žića sv. otaca«, »Starine«, knj. 40, JAZU, Zagreb 1939, str. 247. i d.*

⁵³ Pored refleksa *jata* to je još jedna pojava kojom se zadarski spomenici 14–15. st. ne slažu s *Redom i zakonom* iz 1345.

Kontrakcija vokala nakon ispadanja intervokalnog *j* potvrđena je u primjerima: *ki* (< *kyji*) 40, *moga* (< *mojega*) 17, *tvoga* (< *tvojega*) 17, 39, 58 pored nekontrahiranih oblika: *tvoje* 43, 56, 60, *tvoju* 52, 55, *tvojem* 57, *tvojev* 62, *tvojih* 32, 53, 56, 61, *našeje nevoľnoje* 20, *salčenoje* (greškom napisano *salcenoue*) 22.

U vokalizmu *Šibenske molitve* zabilježena je još jedna značajna fonetska pojava, uvjetovana tendencijom uklanjanja vokalnih grupa. To je konsonantizacija vokala *u* u *v* u instrumentalu singulara ženskog roda, do koje dolazi nakon gubljenja intervokalnog *j* (-*ov*, -*ev* < -*ou*, -*eu* < -*oju*, -*aju* < -*ojq*, -*ejq*): *oblastev* (graf. *oblasteu*) 18, *voľov* (graf. *volou*, *uolof*) 42, 53, *pultev* (graf. *pulteu*) 43, 46, *mukov* (graf. *mucof*) 53, *karvev* (graf. *carueu*) 53, *onov* (graf. *onof*) 43, *onovje* (graf. *onofge*) 46, *blaženov* (graf. *blasenof*) 43, 47, 53, 62, *tvojev* (graf. *tuoyef*) 62. Jasno je da je u takvoj poziciji (finalnoj) pri izgovoru *v* moglo doći i do realizacije njegove alofone varijante *f*, što je i grafija pokušala fiksirati. Ista tendencija dovela je i do konsonantizacije *i* u *j* u dativu i lokativu singulara pronominalne promjene ženskog roda: *onoj* 47, 49, 50, 51, *paklenoj* 23, *blaženoj* 49 (sve potvrde su za lokativ).

Malobrojne strane riječi preuzete su uglavnom bez promjena osnovnih vokala: *anjelsko* 5, *anjelskoga* 10, *anjelska* 26 (grč. ἀγγελικός, lat. *angelicus*), *apostolov* 11 (grč. ἀπόστολος, lat. *apostolus*), *beate* 46 (G. sg. supst. – lat. *beata*), *cesarice* 25 (lat. *Caesar*), *devotih* 34 (lat. *devotus*, tal. *devoto*), *Luciferove* 9 (lat. *Lucifer*), *Marije* 4, 24, 38, 46 (V. i G. sg. – lat. *Maria*), *patrijarah* 4 (G. pl. – lat. *patriarcha*), *vanjelist* 10 (grč. εὐαγγελιστής, lat. *evangelista*) – s otpadanjem početnog vokala u posljednjem primjeru.

U riječi *djaval* 37 (G. pl. – grč. διάβολος, lat. *diäbölus*) prema grč. i lat. kratkom *o* je nepostojano *a*, što znači da je na tom mjestu nekad bio poluglas. To pokazuje da je posuđenica vrlo stara, iz vremena kada u hrvatskom fonološkom sustavu nije bilo fonema *o*, pa je strano kratko *o* > *ǔ* > *a*.

Za riječ *kruna* 15 (lat. *cōrōna*) ARj pretpostavlja da je možda došla iz srvnjem. *krōne*. Ukoliko bi to bila novija posuđenica iz latinskog, kad latinsko *o* daje u hrvatskom *u*, bilo bi teško objasniti nestajanje prvog *o* iz lat. riječi *corona*. U prvim hrvatskim posuđenicama iz latinskog lat. otvoreno *o* (< *ǫ*) davalo je *ǔ*, a zatvoreno *o* (< *ō*) – *u*, koje je kao i domaće dugo *u* prelazilo u *y* (> *i*). Prema tome, u ovom bismo slučaju imali: *corona* > *kǔryna* > *krina*.

Nikakvih drugih posebnosti i pojava u vokalizmu tekst *Šibenske molitve* ne pokazuje.

B. K o n s o n a n t i z a m

1. Konsonantski fonološki sustav

U tekstu *Šibenske molitve* zasjeđočen je čitav inventar čakavskog konsonantskog sustava kakav se razvio na temelju starohrvatskog konsonantskog sustava naslijeđenog nakon raspada praslavenske zajednice. U

svemu su zastupljeni ovi fonemi: *b* (bog, blažen), *c* (cesarica, divic, odvitanica), *č* (čast, človik), *ć* (sidećih, prisvećena, moć, karšćenje), *d* (divo, djaval, duha), *f* (ufanje, Luciferove), *g* (gospoje, grišnih), *h* (hoti, duha, blaženih, vernih), *j* (jatih, jisti, blaženoj, gospoje, naućenje), *k* (karv, kralica, vika), *l* (lačan, ležećih, hotil), *l̥* (ľubav, obnovljenje, neprijateľa), *m* (Marije, mati, milosti), *n* (nasićenje, nebeska), *ń* (napulćenje, primćenje, višńi), *p* (paklena, pomoćnica), *r* (razdilil, nigdar, redovnic, pravo), *s* (sina, skrisiti), *š* (višńi, boštva, grišnih), *t* (tamnici, tilo, tretii), *v* (vanjelist, veruju, vladanje), *z* (zarcalo, zvezdo), *ž* (žajan, ožalostiti, živi).

Dakle, shematski:

zvućni	b	d	g	z	ž	-	-	-	-	-
bezzvućni	p	t	k	s	š	f	h	c	ć	ć
sonanti	j	l	l̥	m	n	ń	r	v		

U tom inventaru nema nijednog fonema nekarakteristićnog za čakavski sustav, a svi karakteristićni su zastupljeni. Jedino za *l̥* i *ń* grafija ne daje potvrde (bilježi ih jednako kao *l* i *n*), ali, koliko je poznato, u čakavskim govorima pojava depalatalizacije suglasnika *l̥*, *ń* u *l*, *n* sasvim je izuzetna pojava,⁵⁴ pa u ovom tekstu nema razloga pretpostaviti njihovo nepostojanje (tim prije što ni glagoljska grafija nema posebnih znakova za *l̥* i *ń*). *J* je potvrđeno u svim pozicijama (inicijalnoj, međuvokalnoj, postkonsonantskoj – nakon nestajanja poluglasa u slabom položaju – i finalnoj). Nićim se ne razlikuje primarno *j* i *j* < **d'* i grć. palatalnog *g*, što znaći da su fonetski i fonemski izjednaćeni.

Tekst ne pruža podatke o fiziološkoj, akustićkoj strani fonema. Na osnovi njega možeme samo zaključivati o njihovu postojanju. Jedini je izuzetak na tom planu suglasnik *v*, kojemu grafija pokušava fiksirati izgovor na mjestima gdje se on ostvaruje kao alofona varijanta *f*, a to se dešava na kraju rijeći, ispred i iza bezzvućnih suglasnika, osobito *s*. Već je u poglavlju o grafiji rećeno da zapisivać nije najbolje uspio u registriranju te pojave, pa je svoju nesigurnost u zapisivanju suglasnika *v* (odnosno *f*) u tim pozicijama prenio i na one u kojima *v* nije moglo doživljavati nikakve fonetske promjene (npr. ispred sonanata). Upravo ta nesigurnost u zapisivanju *f* kao alofone ili pozicione varijante suglasnika *v* navodi na zaključak da je u tim pozicijama bila moguća i jedna i druga fonetska realizacija, i zato je u suvremenoj transkripciji opravdano bilježenje primarnog fonema, a ne njegove alofone realizacije (koja mo-

⁵⁴ Npr. na otoku Susku, koji se i inaće odlikuje nekim osobitostima (*Otok Susak*, JAZU, Zagreb 1957, str. 280), ali tamo se i ostali palatalni konsonanti depalataliziraju, pa *ć*, *ž*, *š* > *c*, *z*, *s*.

že biti i individualna). Takve poziciono (i individualno) uvjetovane varijante ulaze u okvir određenog fonema i zanimljive su samo s fonetskog stajališta, a ne i s fonološkog, jer ne predstavljaju samostalne foneme.⁵⁵

Pojavu obezvučenja suglasnika *v* u spomenutim situacijama tumači već prof. Ivšić⁵⁶ kao fiziološku fonetsku pojavu: slabljenjem titraja glasnih žica u izgovoru zvučnih suglasnika, pri čemu se oni djelomično ili potpuno približavaju svojim bezvučnim parnjacima, a to se dešava upravo u spomenutim situacijama. Vjerojatno samo tako treba razumjeti i ortografsku zamjenu *p* i *b* u starom latinitetu, koja je našla odjeka i u našem tekstu (pogassan = bojazan, ubrosa(n)ye = uprošanje) i koja je u njemu očito samo ortografska manira, jer kod nas nije uobičajena fiziološka zamjena *b* sa *p* u situacijama koje ne uvjetuje asimilacija po zvučnosti. Obezvučavanje zvučnih suglasnika, osim u pozicijama u kojima djeluje regresivna asimilacija po zvučnosti, u našem jeziku nije česta pojava, a da se dešava upravo sa suglasnikom *v*, može se tumačiti time što je on, kako kaže prof. Ivšić⁵⁷, i inače »slab glas«. Međutim, novija su fonetska istraživanja pokazala da ima, bar što se tiče kraja riječi, tj. završetka govornog takta, malo hrvatskosrpskih suvremenih govora u kojima ne dolazi bar do djelomičnog obezvučenja (reducirane zvučnosti) finalnih konsonanata.⁵⁸

Pored situacija u kojima se *f* ostvaruje kao alofona varijanta suglasnika *v*, on je u tekstu *Šibenske molitve* potvrđen u domaćoj riječi *ufanje* 31 i u riječi stranog podrijetla *Luciferove* 9, a to su već situacije koje dokazuju njegovo postojanje kao samostalnog fonema u fonološkom sustavu.

U idućim će odjeljcima, kao i u poglavlju o vokalizmu, biti posebno obrađene one pojave koje su karakteristične za sam spomenik i za kraj i vrijeme u kojem je nastao, i to kako one dovršene, tako i one koje su u toku, u previranju.

2. Konsonantske promjene i njihov razvojni tok

2.1. Razvoj prijedloga i prefiksa *v̄b*, *v̄b*/*v̄b*-. Za vokalizaciju poluglasa u prijedlogu i prefiksu *v̄b*, *v̄b*/*v̄b*- samo su dva primjera: *va vse* (< *v̄b* *v̄bse* – ispred riječi što počinje s *v*) 18 i *vazda* (< *v̄b*-*sbгда*) 42. Sve ostalo su primjeri za *v*, odnosno njegovog refleks *u*.

Jedna od najteže odredivih glasovnih pojava u tekstu *Šibenske molitve* (a i drugih onovremenih spomenika) jest upravo stupanj što ga je u svom fonetskom razviku dosegla grupa *v̄b* (*v̄b*/*v̄b*-), odnosno prijedložno-prefiksualno *v*, koje se nakon nestajanja poluglasa našlo u susjedstvu različitih glasova. Poznata je činjenica da u štokavskim govorima *v̄b* (*v̄b*/*v̄b*-) redovito daje *u* (osim pojedinačnih primjera s vokalizacijom

⁵⁵ Vidi o tome npr: A. Peco, *Izgovor zvučnih suglasnika na kraju riječi u srpsko-hrvatskom jeziku*, »Zbornik za filologiju i lingvistiku« IV-V, Novi Sad 1961-1962, str. 235-244.

⁵⁶ S. Ivšić, *Poredbena slavenska gramatika*, str. 38.

⁵⁷ S. Ivšić, o. c., str. 138.

⁵⁸ Vidi: A. Peco, o. c.

poluglasa u *va-*) i da su rezultati tog procesa već u 12. st. odraženi u pismu.⁵⁹ Za srednjodalmatinske čakavske govore, u kojima se ta pojava također javlja, ona se ponekad olako tumači štokavskim utjecajem,⁶⁰ iako nema razloga da ona i u njima ne bude autohtona, pogotovo što se javlja u 14. st., kada još nema migracijskog miješanja stanovništva i utjecaja jednih dijalekata na druge. Osim toga, kad se govori o toj pojavi, obično se ima na umu rezultat procesa, a pri tome ostaje neistražen njegov tok: da li *v̄* (*v̄*-/*vb-*) > *u* (što se može pretpostaviti za štokavske govore, gdje do te pojave dolazi već u 12. st.) ili *v̄* (*v̄*-/*vb-*) > *v* > *u*. Pri tome nam, bar za čakavske govore, dosta mogu pomoći upravo spomenici 14. st., kad je ta pojava, očito, u toku, iako njihova grafija stvara određene poteškoće: glagoljska svojom tradicionalnošću, u koju se teško probijaju govorne novine, a latinička svojom neujednačenošću u bilježenju *v* i *u*. Ipak se pažljivom analizom i kod jednih i kod drugih može doći bar do približnih rezultata, a oni, kako je već u poglavlju o grafiji rečeno, pokazuju da je ta pojava upravo u to doba u previranju.⁶¹ Ti spomenici pokazuju da do te promjene u čakavskim govorima dolazi nakon gubljenja poluglasa u slabom položaju, pri čemu *v* dolazi u susjedstvo najraznovrsnijih glasova, od kojih s nekima tvori artikulacijski neprikladne grupe. Fonetsku omogućenost toga prijelaza (*v* > *u*) S. Ivšić⁶² tumači bilabijalnošću suglasnika *v*.

Naime, za suglasnik *v*, koji je kod nas labiodental, Ivšić kaže da se uz vokale stražnjega niza može izgovarati i bilabijalno. Takvo bilabijalno *v* (kakvo je vjerojatno bilo ispred *ɔ*, koji je vokal stražnjeg niza) moglo je u određenim pozicijama lako prijeći u *u*. Teško je reći koje su te prvotne pozicije u kojima je dolazilo do toga prijelaza, jer primjeri kojima raspolazem ne pokazuju neku sistematičnost (a po svoj prilici i nisu bile svugdje iste), ali čim se pojavila mogućnost ostvaraja u jednim pozicijama, mogla se ona prenositi i na ostale, s time da u početnom i prijelaznom razdoblju ostaju u upotrebi i starije realizacije.

Na osnovi grafije pretpostavljam da u tekstu *Šibenske molitve* s u treba čitati primjere: *uprošanje* (< *v̄*prositi – graf. ubrosa(n)ye!) 4, *utočičće* (< *v̄*tok – graf. utochisge) 30, *udovic* (< *vb*dov – graf. udouich) 27, 28, u *tamnici* (< *v̄* – graf. utamničhi) 22. S u vjerojatno treba čitati i primjere: *uzvišena* (< *v̄*zvysiti – graf. vsuisena) 2 i *uznesena* (< *v̄*znesti – graf. vsne[se]na) 17. U prilog tome govori primjer *uznih* (< *o*za – graf. vsnih) 29⁶³, gdje je sigurno *u* (< *q*) u analognoj poziciji (ispred *z*).

⁵⁹ Vidi ARj pod 2. u.

⁶⁰ Vidi npr. G. Ružičić, o. c., JF 9, str. 90.

⁶¹ Dokaz za to je i jedan glagoljski srednjodalmatinski spomenik iz istog ili nešto kasnijeg vremena – starohrvatske duhovne pjesme iz *Pariškog kodeksa* iz 1380. (vidi: D. Malić, o. c., tekst pjesama i str. 124–127).

⁶² S. Ivšić, o. c., str. 41.

⁶³ Ovaj primjer A. Mladenović u svojoj analizi uopće nije zamijetio, iako je vrlo značajan za statistiku upotrebe pojedinih grafema i za izvođenje zaključaka o fonetskoj vrijednosti na osnovi grafije. Kao posljedica tog nezapažanja je njegov zaključak da su »grafije *v*, *w*... isključivo jednofunkcionalne u ŠM« (A. Mladenović, o. c., str. 173. – spacionirao A. Mladenović).

Osim toga, u tim riječima nakon nestajanja poluglasa u slabom položaju nastaju tročlane inicijalne konsonantske grupe, vrlo nezgodne za izgovor, koje bi mogle biti iz inventara onih prvotnih pozicija u kojima je dolazilo do prijelaza *v* u *u*. Lik *uzvišeno* javlja se i u pjesmama iz *Pariškog kodeksa*, gdje dolaze i primjeri: *uprašati*, *upl'ti*, *ustati*, *ustanešb*, *uzdah'nêmo*, *uzdihâše* pored *vspita*, *vstanête*, *vzdašb*, *vzvêšćaju*, *prêvz'nesenb*.⁶⁴

Također se na osnovi grafije može pretpostaviti da *v* još nije prešlo u *u* u primjerima: *v onoj* (graf. Wonoy, wonoy) 47, 49, 50 (2 ×), 51, *v jedinstvi* (graf. Wgedin(st)ffiti!) 41, *v teli v tom* (graf. fteli ftom) 44, *vputil* (< v̄p̄qtiti – graf. fputihl) 43, jer se grafemi *w* i *f* u tekstu molitve nikad ne upotrebljavaju za *u*.

Manje su sigurni primjeri: *v golbini* (graf. vgolbini) 23, *v tvoje* (graf. vtuoje) 43, jer je grafija *v* za *u*, iako netipična, ipak potvrđena; u tim primjerima, osobito u prvom, promjena *v* u *u* nije fonetski neizbježna. Radi usporedbe: i u pjesmama iz *Pariškog kodeksa* nevokalizirani prijedlog *v* češći je nego *u*, i obratno, kao prefiks češći je *u-* (i vokalizacija poluglasa u *va-*) nego *v-*.⁶⁵ Rešetar⁶⁶, govoreći o primorskim lekcionarima, pretpostavlja za *Zadarski lekcionar* (na osnovi grafije, koja je u principu ista kao u *Šibenskoj molitvi*) neizmijenjeno *v*, ne računajući s time da se možda radi o prijelaznoj pojavi, kad se mogu javljati i jedni i drugi oblici. Međutim, Ružičić⁶⁷ tvrdi da je ta promjena u *Zadarskom lecionar* vršena, iako se na osnovi grafije ne može sa sigurnošću odrediti glasovna vrijednost svakog pojedinog primjera. Za *Bernardinov lekcionar* Rešetar kaže da uvijek ima *u* (pored *va*), a tako je u većini kasnijih srednjodalmatinskih i južnodalmatinskih spomenika. Ostataka tog previranja ima, npr., u glagoljskim spomenicima sa šibenskih otoka: *v njem* (zapis iz Murtera, 1561), *vnuku* (oporuke iz Prvića, 1676. i 1677)⁶⁸, a mogu se naći i u nekim suvremenim govorima⁶⁹.

2.2. K o n s o n a n t j. U čakavskim je govorima konsonant *j* trojako podrijetla: primarno *j* (etimološko i protetsko), *j* < **dj* (**dj*, **d'*) i *j* od grčkog palatalnog *g*. O njihovoj se fonemskoj i fonetskoj vrijednosti dosta raspravljalo. Tako, npr., Rešetar⁷⁰ za *Zadarski lekcionar* na osnovi grafije zaključuje da razlikuje primarno *j* i *j* < **dj*, a Ružičić⁷¹ na osnovi te iste grafije tvrdi da je to jedan glas i da je razlika mogla biti samo u »prirodi suglasnika *j*« te da je primarno bilo »slabo« i podložno redukciji, a *j* < **dj* i *g'* »jako«. Međutim, na osnovi grafije teško je govoriti o bilo kakvim razlikama, jer i glagoljski i latinički spomenici uglavnom podjednako obilježuju i primarno *j* i *j* < **dj* i *g'*. Obično se uzima da je naše etimološko *j* poluvokalno (neslogotvorno *j*), i time se tumači

⁶⁴ i ⁶⁵ Vidi: D. Malić, o. c., str. 125–126.

⁶⁶ M. Rešetar, o. c., »Rad« 134, str. 105.

⁶⁷ G. Ružičić, o. c., JF 9, str. 89.

⁶⁸ A. Šupuk, o. c., str. 213. i 185.

⁶⁹ Npr. u Božavi na Dugom otoku *v̄o* > *va*, *v*, *o*, *u*: *vazêt*, *vâ*, *vâvik*; *vnûk*, *vstât*: *čêr*, *čêra*, *nûtra*; *utôrak*, *udovîca*. – A. Cronia, *Grada o božavskom narječju*. »Južno-slovenski filolog«, knj. 7, Beograd 1927–1928, str. 74.

⁷⁰ Rešetar, o. c., »Rad« 136, str. 97–98.

⁷¹ G. Ružičić, o. c., JF 10, str. 23–24.

činjenica da se ono lako gubi ispred i iza vokala *i*, a i inače u intervokalnom položaju. To je lako razumjeti kad se zna da ono potječe od indoevropskog glasa koji se mogao naći i u vokalnoj i u konsonantskoj službi, što znači da je već tada imao odlike poluvokala.⁷² Vjerojatno je i ono *j* koje se u određenim situacijama javljalo kao protetsko imalo iste odlike. U kasnoj praslavenskoj fazi fonološka tendencija otvaranja slogova dovela je, pomicanjem slogovne granice, do značajnih promjena u fonološkom sustavu, u kojima je *j* odigralo bitnu ulogu našavši se u tautosilabičkoj poziciji s drugim konsonantima i izvršivši jotovanja koja su dovela do stvaranja niza novih fonema i do nestajanja suglasnika *j* u susjedstvu drugih suglasnika.⁷³ Intervokalno *j* se vrlo rano gubi u svim pozicijama, ali to gubljenje nije obavezno i nije dosljedno provedeno, tako da *j*, iako vrlo oslabljeno u distribuciji, nikad nije potpuno nestalo iz sistema. Ostalo je u inicijalnim i nekim intervokalnim pozicijama, osobito u gramatičkim i tvorbenim morfemima. Nakon nestajanja poluglasa u slabom položaju *j* iz gramatičkih i tvorbenih morfema ponovno se našlo u susjedstvu konsonanata i takvo *j* u čakavskim govorima nije izazvalo novo jotovanje, pa u njima imamo nove grupe *kons.* + *j*.

Primjera za primarno *j* u različitim pozicijama u tekstu *Šibenske molitve* ima mnogo: 1) etimološko *j* u osnovi: *bojazan* (graf. pogassan!) 37, *djaval* (graf. dgauval – < dъjavъlъ, G. pl.) 37, *jatih* (graf. iatih – ptc. pas. glag. *jetī*) 29, *je* (graf. ge – 3. l. sg. prez. gl. *biti*) 43, *je* (graf. ge – stari A. sg. n. pron.) 48, *v jedinstvi* (graf. Wgedin(st)ffiti!) 41, *Marije* (graf. marie, ma(r)ie, m(ari)e – V. i G. sg.) 4, 24, 38, 46, *neprijatela* (graf. nepryatela) 54, *obsijanje* (graf. obsigange) 6, 22, *patrijarah* (graf. pat(ri)arach – G. pl.) 4, *prija* (graf. p(ri)ga – 3. l. sg. aor. gl. *prijēti*) 48, *rajna* (graf. ragna) 60, *rajnih* (graf. ragnih) 34, *tvoje* (graf. tuoge, tuoye) 43, 56, *tvoju* (graf. tuogu) 52, 55, *tvojem* (graf. tuoyem) 57, *tvojev* (graf. tuoyef) 62, *tvojih* (graf. tuogigh, tuogih) 32, 34, 53, 56; 2) *j* u nastavku: *salčenoje* (graf. salcenoue! – N. sg. n. odr.) 22, *našeje . . . nevoľnoje* (graf. naseye . . . neuolnoye – A. sg. f. pron. < -eje) 20, *blaženoj* (graf. blasenoy – L. sg. f. pron. < -oj < -oi < -oji) 49, *paklenoj* (graf. paclenoy) 23, *veruju* (graf. Werugu – l. l. sg. prez. < vѣrujъ) 52, 53, 57, *počtovajućih* (graf. poctouagugih – ptc. prez. < *počbtovajot'i) 36; 3) protetsko *j*: *jimena* (graf. gimena – < ime) 21, *ijsto*, *jistī* (graf. gisto, gisti – < isto, isti) 11, 45, *jil* (graf. gil – < ělъ) 50; 4) *j* u sekundarnim grupama *kons.* + *j*, od kojih su potvrđene samo neke: a) grupa *l* + *j*: *veseljem* (graf. ueselgem – < veselbjeъ) 18, *veselje* (graf. veselye – < veselbje) 28; b) grupa *n* + *j* (< -nbje): *uprošanje* (graf. ubrosa(n)ye!) 4, *ispulñenje* (graf. ispulne(n)ge) 5, *pozdravljenje* (graf. posdrafle(n)ge) 5, *obsijanje* (graf. obsigange) 6, 22, *okripljenje* (graf. oc(ri)plenge, oc(ri)pleny) 6, 7, 8, *osvećenje* (graf. osuege(n)ge) 7, *saznanje* (graf. sas[n]a(n)ye) 7, *proslavljenje* (graf. p(ro)slafle(n)ye) 7, *udaržanje* (graf. udarsange) 8, *potartanje* (graf. potarttanye) 9, *skušenje* (graf. scuseny) 9, *napulñenje* (graf. napulne(n)ge) 10, *naučenje* (graf.

⁷² S. Ivšić, o. c., str. 42–43, 129–131.

⁷³ Vidi: M. Moguš, *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*, str. 58–65.

nauce(n)ge) 11, *skazanje* (graf. shasange!) 11, *pokripljenje* (graf. pocrip-
lenge) 12, *pomoženje* (graf. pomose(n)ge) 12, *domišljenje* (graf. domisle-
nye) 13, *nasićenje* (graf. nasigenge) 14, *urešenje* (graf. uresenye) 15, *poč-
tenje* (graf. poctenge) 16, *počtenjem* (graf. pocte(n)ge(m) – I. sg.) 17,
vladanje (graf. wladanye) 18, *tvorenje* (graf. tuorenye) 19, *tvorenja* (graf.
tfore(n)ya) 19, *obnovljenje* (graf. obnoflenye) 19, *priminjenje* (graf. p(ri)-
minenye) 21, *potvrjenje* (graf. pottuerienye) 21, *prosvitljenje* (graf.
p(ro)suitlenge) 22, *prošćenje* (graf. p(ro)sgenye) 23, *utišenje* (graf. uti-
senye) 27, *skupljenje* (graf. scuplengē) 29, *izbavljenje* (graf. ysbaflenye) 29,
ufanje (graf. vffangange!) 31, *skrišenje* (graf. sc(ri)senge) 32, *otvorenje*
(graf. otuore(n)ge) 34, *karšćenje* (graf. carsge(n)ye) 48; c) grupa t + j:
nadahnutje (graf. nadahnutge – < -tbje); *pultju* (graf. pultgu – < -tbjo,
I. sg.) 57, 62, *smartju* (graf. smartgu) 54; *karstjanski* (graf. carstyan-
[s]chi – < kr̥st̥bjan̥sk̥) 39, *karstjanske* (graf. carstgansche) 8, 9, *kar-
stjanska* (graf. carstya(n)[s]cha) 26, *karstjan* (graf. carstya(n) – < kr̥st̥-
bjan̥, G. pl.) 31; d) grupa ž + j: *božji* (graf. bosgi, boschi! – < božbji,
V. sg. m.) 52, 55, 57, *božja* (graf. bosga, bosgha!) 19, 25, *božje* (graf.
bosge) 19, *božjih* (graf. bosgih) 21, *božjimi* (graf. bosgimi) 2.

Potvrda za čakavski refleks j od *d' i od grčkog palatalnog g u teks-
tu *Šibenske molitve* nema mnogo, ali dovoljno da pokažu da se takvo j
ne razlikuje od primarnog: *gospoye* (graf. gospoye – < *gospod'e, V. sg.) 4,
26, 27, *potvrjenje* (graf. pottuerienye – < *potvr̥dij̥enbje) 21, *žajan* (graf.
sagan – < *ž̥ed'ьn̥) 49, *prije* (graf. prige, p(ri)ge – < *pr̥d'e) 3, 40, *s
onovje blaženo[v]je* (graf. sonofge blaseno[v]ye – s dodanom rječcom *d'e
za pojačavanje, kao u *pr̥d'e*) 46, *anjelsko* (graf. angel[s]co – gr̥. ἀγγελι-
κός 5, *anjelskoga* (graf. angel[s]choga) 10, *anjelska* (graf. angel[s]cha) 26,
vanjelist (graf. va[n]geli[s]th – gr̥. εὐαγγελιστής) 10. U posljednjoj
grupi primjera vjerojatno se pod utjecajem grčke i latinske grafije bezi-
zuzetno piše g za j od gr̥. g' (lat. g).

Primjeri pokazuju da se ne može govoriti o razlikovanju primarnog j
i j < *d', g'. Primarno j samo se ponekad ne piše u intervokalnom polo-
žaju, i to kad je prvi vokal i (*marie, ma(r)ie, nepryatela, pat(ri)arach*
pored *obsigange, p(ri)ga*). Inače se piše sa y, g, i, a tako se piše i j < *d';
j < g' u ono malo primjera što ih ima piše se jednako kao protetsko j –
grafemom g. Veći broj primjera možda bi i tu pokazao veću šarolikost.
Prema tome, nema ozbiljnog dokaza na temelju kojega bismo mogli go-
voriti o bilo kakvom fonetskom i fonološkom razlikovanju primarnog j
i j < *d', g'.

2.3. Refleksi prasl. grupa *t', *st', *sk', *kt', *gt'. Prasla-
venske grupe *t', (*tj, *tj), *kt', *gt' daju na čitavom hrvatskosrpskom
jezičnom području refleks *ć*, za koji u tekstu *Šibenske molitve* ima dosta
potvrda: *osvećenje* 7, *moći* 9, *moć* 12, *pića* 14, *nasićenje* 14, *sidećih* 22,
ležećih 23, *prisvećena* 24, 38, *pomoćnica* 33, *nemoćnih* 33, *želećih* 34,
36, *počtovajućih* 36, *prisvećeni* 44, *prisvećenu* 52. Grupe *st', *sk' u ča-
kavskom daju refleks *šč*, također potvrđen u ovom spomeniku: *prošće-
nje* 23, *utočišće* 30, *karšćenje* 48. Za refleks grupu *zd', *zg' u ovom
tekstu nema potvrda.

2.4. L na kraju riječi i sloga. Na kraju riječi *l* je, neizmijenjeno, potvrđeno u dosta primjera: *djaval* 37, *rodil* 41, 46, *razdilitil* 41, *pribival* 42, 44, *vputil* 43, *bil* i *jil* 50, *hotil* 52, 55, 57. Na kraju sloga *l* je u tekstu molitve potvrđeno samo u novonastalim pozicijama do kojih je došlo dekompozicijom vokalnog *l* u *V + l*: *ispulñenje* 5, *napulñenje* 10, *pulti* 48, 49, 50 (2 ×), 51, *pultev* 43, 46, *dolžnih* 29, *v golbini* 23, *salčenoje* 22.

2.5. Konsonant *r < ž*. Poznata pojava prijelaza intervokalnog *r* u *ž* potvrđena je samo jednim primjerom: *nigdar* (< *nikʒgdare*) 41.

2.6. Konsonant *h*. U tekstu molitve *h* je potvrđeno svugdje gdje mu je po etimologiji mjesto – a) u osnovi (na početku, u sredini i na kraju riječi): *hoti* 47, 54, 63, *hotil* 52, 55, 57; *duha* 6, 42, *duhov* 37, *svarhu* 1, 48, **patrijarah* (graf. *pat(ri)arach* – G. pl. od **patrijarha* < lat. *patrarcha*) 4; b) u nastavcima (samo u finalnoj poziciji): *vsih blaženih* 1, *blaženih* 4, 5, 10, 11, 12, 13, 14, 15, *božjih* 21, *sidećih* 22, *ležećih* 23, *žalostnih* 27, 30, *dreselih* 28, *uznih* i *jatih* 29, *vsih vernih nevolñnih* 30, *vsih . . . vernih . . . grišnih* 31, *vsih vernih tvojih* i *grišnih* 32, *vsih vernih, slabih* i *nemoćnih* 33, *rajnih* 34, *vsih tvojih vernih* (graf. *u(er)nis!*) i *želećih* i *devotih* 34, *vsih vernih* 35, *želećih* i *počtovajućih vsih vernih* 36, *vsih duhov nećistih* i *vsih djaval upadnih* 37, *vernih tvojih* 53, 56, 61, *svetih* 59 (G. pl. i A. = G. pl. pron.); *na nebesih* 40 (L. pl. n.).

2.7. Ostale konsonantske pojave. Jedna od osnovnih karakteristika praslavenskog i kasnije slavenskih konsonantskih sustava, pa tako i hrvatskog, jest tendencija rasterećivanja i pojednostavljanja konsonantskih grupa. Prva faza tih promjena nastupila je još u praslavenskom periodu, nakon pomicanja slogovne granice, do kojeg je dovela tendencija otvorenih slogova. Druga značajna faza nastupa nakon redukcije poluglasa u slabom položaju, kada u neposredno susjedstvo dolaze najraznovrsniji (po mjestu i načinu artikulacije i po zvučnosti) konsonanti. Procesi pojednostavljanja takvih grupa (koji su vodili preko ispadanja konsonanata i asimilacija u najširem smislu) još su uvelike prisutni u spomenicima 14. st., samo što na osnovi grafije nije uvijek moguće odrediti radi li se o još neizmijenjenom izgovoru ili o pisarskoj tradiciji.

Obično se uzima da ispadanje konsonanata najprije zahvaća grupe geminata (i one nastale asimilacijom po zvučnosti), zatim skupove eksploziva i afrikata koje sadrže prethodni eksploziv, pa veće skupove, u kojima ispada konsonant iz sredine skupa.⁷⁴ Isto se tako misli da do tih promjena dolazi odmah nakon redukcije poluglasa. Ipak nije sigurno nije li se možda još neko vrijeme ponegdje i u govoru osjećala udvojenost takvih suglasnika, pa se to onda odrazilo i u pismu.

U *Šibenskoj molitvi* dva su takva primjera (oba sa suglasnikom *n*), u kojima je jedan suglasnik ispisan, a izostavljanje drugog označeno je titlom, što je sasvim nepotreban ortografski zahvat ako nema nikakve

⁷⁴ Vidi o tome npr. P. Ivić, *Razvoj principa distribucije fonema*, »Književnost i jezik«, god. XV, br. 2, Beograd 1968, str. 27–28.

podloge u govoru (pogotovo ima li se na umu da pisci latiničkih tekstova nisu imali crkvenoslavenske obrazovanosti i nisu mogli ni morali znati sve etimologije kao glagoljaši, iako je utjecaja glagoljske ortografije na latiničku sasvim sigurno bilo). Ti su primjeri u *Šibenskoj molitvi*: *pustinikov* (graf. pusti(n)nicof) 14, *vrimenni* (graf. wrime(n)ni) 45. S. Ivšić drži da ni u 16. st. u *vrimenni* i *tminno* (iz prijepisa *Lucidara* što ga je 1533. u Zadru prepisao šibenski notar Gverin Tihčić) »*nn* nije samo grafički znak, nego je došlo po postanju, pa bi se u *nn* moglo čuvati dugo n«. ⁷⁵

U idućoj skupini konsonantskih grupa, eksploziv + afrikata, potvrđeno je ispadanje konsonanata u primjerima: *oca* 40, 42, *ocem* 42 (< otbca, otbcebъ).

Neizmijenjena ostaje grupa *stn* u *žalostnih* 27, 30 (< žalostъnъ), u kojoj se suglasnik *t* inače rano gubi, pa bi njegovo zadržavanje moglo biti samo ortografska osobina, potpomognuta analogijom prema N. sg. m. r. *žalostan* i *žalost*, a možda se u njoj ogleda i utjecaj glagoljske ortografije.

Ispadanje suglasnika potvrđeno je u još nekim primjerima. U svima njima ono je rezultat pojednostavljivanja novonastalih višočlanih konsonantskih grupa. U *oblastev* 18 (< obъvlastъ) suglasnik *v* se vrlo rano gubi jer se jedan do drugog nalaze dva suglasnika istovrsna po jednom distinktivnom obilježju – labijalnosti. Isti je slučaj u *salčenoje* 22 (< slъnъčenoje), gdje se jedan pored drugog nalaze *l* i *n*, oba alveodentalni sonanti, od kojih *l* ima usni otvor a nosni zatvor, a *n* usni zatvor a nosni otvor (u govorima kvarnerskih otoka potvrđen je obrnut slučaj: *sence*, *sance*, ⁷⁶ s ispadanjem *l*). U *potartanje* 9 (< potrъptanbje) gubi se jedan od dvaju susjednih eksploziva.

U primjerima *nigdar* 41 (< nikъgdaže), *vazda* 42 (< vъsbgda), *boštva* 58 (< božbstva) do ispadanja suglasnika dolazi tek nakon izvršene asimilacije: u prvom slučaju ispada jedna od geminata, u drugom jedan od dvaju zatvornih konsonanata, a u trećem jedan od dvaju tjesnačnih. U *skrišenje* 32, *skrisiti* 63 (< vъskrêsiti) dolazi do otpadanja početnog *v* u novonastaloj četveročlanoj inicijalnoj konsonantskoj grupi.

U oblicima zamjenice *vas* (< vъsb) još ne dolazi do metateze *vs* > *sv*, ali se zato u toj poziciji *v* moglo ostvarivati kao njegova alofona varijanta *f* (asimilacijom po zvučnosti *vs* > *fs*), koja ga je vjerojatno još neko vrijeme podržala u toj poziciji i koja pokazuje da se *v* na tom području već razvio u labiodental. U *Šibenskoj molitvi* svi su mnogobrojni oblici zamjenice *vas*, osim jednog izuzetka, pisani grafemom *f*. ⁷⁷

Otpadanjem početnog *v-* (< vъz-), a isto tako i otpadanjem početnog *i-* u prefiksu *iz-*, nastaju inicijalni konsonantski skupovi koji se ne mijenjaju jer se podudaraju s primarnima, pravim inicijalnim skupovima ⁷⁸

⁷⁵ S. Ivšić, *Prijevod »Lucidara« Honorija Augustodunensisa u prijepisu Gverina Tihčića iz godine 1533.*, »Starime« JAZU, knj. 42, Zagreb 1949, str. 124.

⁷⁶ Vidi: I. Milčević, *Čakavština Kvarnerskih otoka*, »Rad« 121, str. 106.

⁷⁷ Primjere vidi u poglavlju o grafiji.

⁷⁸ Vidi, npr., u: M. Moguš, *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*, str. 54–55.

(ili odgovaraju njihovim osnovnim obilježjima): *zbrana* 3, *zbrano* 13 (< izbrati), *skušenje* 9 (< iskusiti), *skupljenje* 9, *skupiti* 53, 54 (< iskupiti), *skrišenje* 39, *skrisiti* 63 (< vbskrësiti).

Svi ostali primjeri za promjene konsonantskih grupa spadaju u područje asimilacija. Asimilacija po zvučnosti potvrđena je u: *slatko* 14, *slatkim* 56, zatim u već spomenutom primjeru *nigdar* 41, a sasvim je sigurno provedena i u *zdi* 23 (graf. sdy - < sbdê), *vazda* 42 (graf. uasda - < vbsbgda), *boštva* 58 (graf. bostua - < božbstva), premda nam grafija nije siguran oslonac za zaključivanje. Isto tako na osnovi grafije ne možemo govoriti o asimilaciji u sandhi pozicijama (o čemu je već bilo govora u poglavlju o grafiji i ortografiji). Odnosno, na osnovi grafije ne možemo zaključivati da li je zapisivač molitve nastojao u pismu fiksirati u govoru nužno izvršene asimilacije, ili je pisao etimološki. Asimilacija po zvučnosti nije zabilježena u primjeru *obsijanje* 6, 22 (< obšijanbje). Možda se može pretpostaviti da na tom mjestu asimilacija još nije bila izvršena ni u govoru, budući da se između konsonanata nalazi tvorbena granica, pa oni možda još nisu prerasli u pravi konsonantski skup.

Asimilacija po mjestu izgovora najvjerojatnije je provedena u *domišljenje* 13, iako se ni to na temelju grafije (domislenye) ne može pouzdano tvrditi.

Progresivna asimilacija (i ispadanje konsonanta) provedena je u riječi *ufanje* 31 (< upъvanbje). Ona je jedan od činitelja koji su konsonant *f* uvrstili u hrvatski fonološki sustav.

Od starih konsonantskih grupa, koje se kasnije obično pojednostavljuju, potvrđena je grupa *čl-* u *človik* 45, 46 i *-čt-* (< -čst-) u *poštenje* 16, *poštenjem* 17, *počtovajućih* 36. Za promjene izazvane disimilacijom nema potvrda,⁷⁹ a za palatalizacijske promjene jedini je siguran dokaz stari lokativ singulara *dusi* 43 (< dusê). U pridjevskoj deklinaciji promjene izazvane drugom palatalizacijom nisu redovite u onovremenim srednjodalmatinskim spomenicima,⁸⁰ pa ih vjerojatno ne treba pretpostaviti ni u primjerima: *velikim* 17 (graf. felichym), *slatkim* 56 (graf. slatçhim), u kojima nas opet grafija priječi u sigurnom zaključivanju; pogotovo ne treba palatalizaciju pretpostaviti u *slatkim*, koje bi u tom slučaju moralo dati *slacim*.

O palatalizacijskoj promjeni grupe *kl* u *paklena* 59, *paklenoj* 23, poznatoj u mnogim čakavskim govorima, također ne možemo govoriti zbog

⁷⁹ U primjeru *živin* 2, što ga Mladenović (o. c., str. 176) uzima kao posljedicu disimilacije po mjestu tvorbe u sandhiju (živim vzvišena > živin vzvišena), vjerojatno se radi o najobičnijoj pisarskoj greški (*n* mj. *m*), prvo zato što disimilacija u takvim pozicijama nije uobičajena, a da i jest, morala bi se ostvariti u još ponekoj situaciji, i drugo, na temelju grafije utvrdili smo da susjednu riječ najvjerojatnije treba čitati *uzvišena*, a ne *vzvišena*, što podupiru i fonetski razlozi.

⁸⁰ Rešetar (o. c., »Rad« 136, str. 112) za *Zadarski lekcionar* navodi čuvanje velara u I. sg. pridjevske deklinacije (s izuzetkom jednog primjera), a u *Bernardinovu lekcionaru* također pretežu neizmijenjeni velari. Za Zoranićev jezik Ružičić (o. c., JF 10, str. 45) navodi samo pluralne primjere, u kojima se smjenjuju palatalizirani i nepalatalizirani oblici. U pjesmama iz *Pariškog kodeksa* (D. Malić, o. c., str. 137) također su potvrđeni samo pluralni oblici (svega dva) s izvršenom palatalizacijom.

grafije, koja ne razlikuje *l* i *l̄*. U toj osnovi *Zadarski* i *Bernardinov lekcionar* imaju samo *l*, ako je pouzdano Rešetarovo tvrđenje,⁸¹ a glagoljski spomenici nisu za nju nikakav dokaz iz istog razloga kao i tekst *Šibenske molitve*.

Za ostale konsonantske pojave i promjene ovaj tekst ne pruža potvrda.

II. MORFOLOGIJA

Za razliku od fonologije, za koju smo iz teksta *Šibenske molitve* mogli uspostaviti čitav fonološki sustav, za morfologiju tekst i zbog svoje kratkoće i zbog specifične namjene i sadržajne strukture ne pruža ni izdaleka podatke za sve kategorije.

Litanijski karakter molitve razlogom je ponavljanja čitavog niza istovrsnih konstrukcija, izgrađenih prema istoj shemi, u kojoj se smjenjuju različite riječi iste kategorije. Zato za pojedine morfološke oblike ima više potvrda, a neki se u tekstu uopće ne pojavljuju, ili se pojave u ponekom osamljenom primjeru. Preko polovine teksta je direktno obraćanje Mariji, invokacija, pa je tako vokativ ženskog roda dosta potvrđena morfološka kategorija. Izricanje Marijinih vrлина, njene uloge i značenja za tadašnji kršćanski svijet izriče se često ponavljanom formulom:

Ti si + posesivni genitiv (s epitetom) + imenski predikat (u nominativu).

Taj imenski predikat obično je neki apstraktan pojam, izrečen glagolskom imenicom, što daje niz potvrda za nominativ glagolskih imenica srednjeg roda s apstraktnim značenjem. Ta shema također pruža obilje primjera za genitiv imenica, zamjenica, pridjeva i supstantiviziranih pridjeva, dok su primjeri za ostale padeže rijetki i potječu uglavnom iz posljednje trećine molitve, koja ima narativnije obilježje. Predočena shema (Ti si + G. + N.) razlogom je i vrlo slabe zastupljenosti glagolskih oblika, koji, ukoliko se javljaju, također dolaze uglavnom u posljednjoj trećini teksta. Na taj način tekst ne pokazuje veliku raznolikost oblika i stoga ne može predstavljati kompletnu morfološku sliku govora kraja iz kojeg je potekao.

A. I m e n i c e

Procesom izjednačavanja i pojednostavljivanja nekadašnji se razgrnati praslavenski deklinacijski sustav u hrvatskom jeziku već do 14. st. sveo na svega tri deklinacije (koje su se sačuvale u jeziku do danas): deklinaciju imenica muškog i srednjeg roda (s nepalatalnom i palatalnom promjenom), deklinaciju imenica ženskog (i muškog) roda na *-a* (također s nepalatalnom i palatalnom promjenom) i deklinaciju imenica ženskog roda na konsonant.

⁸¹ M. Rešetar, o. c., »Rad« 136, str. 104–105.

Posljedica tog procesa pojednostavljivanja deklinacijskog sustava jest supostojanje više nastavaka različita podrijetla u pojedinim padežima iste kategorije imenica, tj. raznolik inventar morfoloških sredstava u pojedinim morfološkim kategorijama.

1. Imenice muškog i srednjeg roda

1. 1. Nominativ singulara. Već spomenuta konstrukcija s imenskim predikatom uzrok je prisutnosti velikog broja potvrda za nominativ singulara, od kojih su većina glagolske imenice srednjeg roda: *uprošanje* 4, *ispunjenje* 5, *pozdravljenje* 5, *obsijanje* 6, 22, *okripljenje* 6, 7, 8, *osvećenje* 7, *saznanje* 7, *proslavljenje* 7, *udaržanje* 8, *potartanje* 9, *skušenje* 9, *napuñenje* 10, *naučenje* 11, *pokripljenje* 12, *pomoženje* 12, *domišljenje* 13, *nadahnutje* 13, *nasićenje* 14, *urešenje* 15, *poštenje* 16, *tvorenje* 19, *obnovljenje* 19, *primiñenje* 21, *potvrjenje* 21, *prosvitljenje* 22, *prošćenje* 23, *utišenje* 27, *skupljenje* 29, *izbavljenje* 29, *ufanje* 31, *skrišenje* 32, *otvorenje* 34. Ostale imenice muškog i srednjeg roda u nominativu, i pored ostalih funkcija nominativa, nisu toliko česte: *život* 32, *obraz* 35, *strah* 37, *bog* 44, 46, *čovik* 45, 46, *dan* 47, 62; *veselje* 28, *utočišće* 30, *zarcalo* 35.

1. 2. Genitiv singulara ne pokazuje nikakvih posebnosti – nastavak je uvijek *-a*: (*od*) *boga* 6, 17, 40, 42, *duha* 6, 42, *dvora* 16, *miseca* 45, *od neprijatelja* 54, (*od*) *oca* 40, 42, (*od*) *sina* (nekadašnja *u-osnova*) 7, 17, 25, *upada* 10, *prije vsega vika* 3, *prije sega vika* 40, *života* 58; *jmena* (nekadašnja *n-osnova*) 21, *proročastva* 5, *tvorenja* 19.

1. 3. Dativ singulara ima jednu jedinu potvrdu: *k semu svitu* 7.

1. 4. Akuzativ singulara imenica muškog roda jednak je nominativu kad imenica označava skup živih bića ili apstraktan pojam: *za ... vas pulk karstjanski* 39, *na život* 63, ili genitivu kad imenica označava osobu: *moli ... sina božja, sina tvoga* 39. Imenice srednjeg roda imaju akuzativ jednak nominativu: *va vse nebesko vladanje* 18, *prija ... blaženo karščenje* 48.

1. 5. Vokativ singulara potvrđen je samo od imenice *sin*, koja je sačuvala vokativni oblik *u*-promjene kojoj je nekad pripadala, ali u često ponavljanoj i upotrebljavanoj i prema tome petrificiranoj sintagmi *sinu božji* 52, 57 (i 55 – greškom napisano *sino!*). U tom obliku vokativ imenice *sin* potvrđen je ne samo u gotovo istovremenim duhovnim pjesmama iz *Pariškog kodeksa* nego se sačuvao sve do u 17. stoljeće.¹

1. 6. Lokativ singulara ima nastavak *-i* (< *-i* i *-ê*) i u palatalnoj i u nepalatalnoj promjeni: *na konci* 45; [*po*] *svetom dusi* 42–43; *v *jedinstvi* 41, *v teli* (nekadašnja *s-osnova*) 44.

U *Šibenskoj molitvi* u lokativu singulara muškog i srednjeg roda još se ne pojavljuje noviji nastavak *-u*, koji već nalazimo u pjesmama iz *Pariškog kodeksa* i u *Zadarskom lekcionaru*. U *Bernardinovu lekcionaru* taj noviji

¹ Vidi, npr., D. Malić, o. c., str. 141; M. Rešetar, o. c., »Rad« 136, str. 126; F. Fancev, *Plač blažene dive Marije*, »Grada« 13, str. 205, 207; ARJ s. v. *sin* i dr.

nastavak već prevladava, a u Marulića je već gotovo sasvim istisnuo stariji *-i*. U spomenicima sa šibenskog otočja stariji nastavak *-i* još se sporadično nalazi krajem 17. st., npr. o *Božići* (Tisno 1673), u *Žirji* (Žirje 1665). Nalazimo ga, npr., i u *Plaču blažene dive Marije* što ga je 1529. prepisao Šibenčanin Šimun Glavić iz Klimantovićeve rukopisa: po *Ivani*, a i u Glavićevoj bilježici: na *školi Galevci*.²

1. 7. Instrumental singulara ima nastavak *-om* u nepalatalnoj, a *-em* u palatalnoj promjeni: *bogom* 2, 3, 42, *darom* 56, 60; *ocem* 42; *počtenjem* 17, *veseljem* 18.

1. 8. Nominativ, dativ i vokativ plurala imenica muškog roda nisu potvrđeni.

1. 9. Genitiv plurala potvrđen je u više morfoloških oblika. Stari genitivni oblik glavne promjene bez nastavka (nakon otpadanja poluglasa s kraja riječi) imaju imenice: *djaval* 37, *otac* 59 (obje s nepostojanim *a*), *karstjan* 31 (koja plural gradi od skraćene osnove – bez dočetnog morfema *-in* – i koja je nekad pripadala konsonantskoj *n*-osnovi) i *vrat* 34 (plurale tantum srednjega roda). Primjer *otac* 59 odvaja se od ostalih funkcijom: genitivni oblik upotrijebljen je u službi akuzativa, tj. pravog objekta. Većina imenica muškog roda (za srednji osim navedenog primjera *vrat* 34 nema drugih potvrda) u genitivu plurala ima nastavak *-ov*, koji potječe iz *u*-osnova, a unijela ga je u glavnu promjenu imenicā muškog i srednjeg roda (nekadašnje *o*- i *jo*-osnove) po svojoj prilici imenica *sin*, čija je upotrebnost frekvencija vrlo velika. U nekim čakavskim govorima nastavak *-ov* imaju samo jednosložne imenice muškog roda, a u nekima on preteže u imenica muškog roda bez obzira na broj slogova. Tako je, npr., u *Zadarskom* i u *Bernardinovu lekcionaru*,³ gdje genitiv plurala bez nastavka imaju samo imenice s nepostojanim i sekundarnim *a*, a nastavak *-i* jedan određen, manji broj imenica. Isto je tako i u *Šibenskoj molitvi*, koja je tim spomenicima relativno bliska i po mjestu i po vremenu postanka. U njoj pretežu primjeri s nastavkom *-ov* u genitivu plurala imenica muškog roda: *apostolov* 11, *duhov* 37, *ispovidnikov* 13, *mučenikov* 12, *prorokov* 5, *pustinnikov* 14, *redovnikov* 35. Treći nastavak potvrđen u genitivu plurala jest *-i* iz nekadašnje *i*-promjene muškog roda: *dari* 21, *miseci* 44. Iste te imenice, *dar* i *misec*, imaju genitiv plurala na *-i* i u duhovnim pjesmama iz *Pariskog kodeksa*, u *Zadarskom* i u *Bernardinovu lekcionaru*,⁴ iako one ne ulaze u inventar nekadašnjih imenica *i*-osnova muškog roda.⁵ Takvim trojnim oblicima za genitiv plurala imenica muškog roda *Šibenska molitva* potpuno se uklapa u red onovremenih čakavskih spomenika. Da je to crta koja se

² Vidi, npr., D. Malić, o. c., str. 142; M. Rešetar, o. c., »Rad« 136, str. 128–129; M. Hraste, *Črtice o Marulićevoj čakavštini*, Zbornik Marka Marulića, »Djela« JAZU, knj. 40, Zagreb 1950, str. 257; A. Šupuk, o. c., str. 76, 132; F. Fancev, *Plač blažene dive Marije*, »Grada« 13, str. 195; I. Milčetić, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, »Starine« JAZU, knj. 33, Zagreb 1911, str. 393, 395. i dr.

³ Vidi: M. Rešetar, o. c., »Rad« 136, str. 132–133.

⁴ Vidi: D. Malić, o. c. str. 144. i M. Rešetar, o. c., »Rad« 136, str. 133

⁵ Vidi: J. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb 1958, str. 126.

sačuvala i u suvremenim čakavskim govorima, pokazao je, prvenstveno na primjerima sjevernočakavskih govora, M. Moguš.⁶ Prema tome, takvo trojako oblikovanje genitiva plurala imenica muškog roda jedna je od bitnih značajki čakavskog morfološkog sustava, koja je karakteristična za čakavsko područje, a sačuvala se od najstarijih vremena do danas.⁷ Distribucija tih morfoloških oblika u raznim se spomenicima, odnosno živim govorima, ne podudara, ali njihov je inventar uvijek isti (-*o*, -*ov*, -*i*).

1. 10. A kuzativ plurala potvrđen je samo od plurale tantum srednjega roda *vrata*: *paklena vrata razbiti* 59, *vrata rajna ... otvoriti* 60-61.

1. 11. Lokativ plurala također je potvrđen samo s jednim primjerom srednjega roda: *na nebesih* (nekadašnja *s*-osnova) sa starim nastavkom *o*-promjene -*ih* (< -êhъ).

1. 12. U instrumentalu plurala jedini je siguran primjer: *s ... božjimi dari* 2, sa starim nastavkom -*i* (< -y). Primjer **veličastvimi* (graf. *uelicastiuim!*) 58 nesiguran je jer je pogrešno napisan, ali vjerojatnije je da ga treba čitati tako, a ne kao instrumental singulara *veličastvom*. Čini se da se u njemu već ogleda sinkretizam imeničkih i zamjeničkih morfoloških sredstava, tj. utjecaj pronominalne deklinacije na nominalnu.

Osim tog jednog izuzetka, koji (ako primjer uzmemo kao siguran) predstavlja novost u imeničkoj promjeni, deklinacija imenica muškog i srednjeg roda u ovom spomeniku pokazuje starije stanje, nastalo sinkretizmom različitih deklinacija muškog i srednjeg roda u jednu osnovnu, po kojoj su se nekada mijenjale najmnogobrojnije imenice muškog i srednjeg roda – imenice *o*- i *jo*-osnova. Pored nekih tragova tih nestalih deklinacija (npr. V. sg., G. pl.) u deklinaciji imenica muškog i srednjeg roda u tekstu *Šibenske molitve* nema nikakvih promjena prema starijem stanju kakvo se u morfologiji oblikovalo nakon fonoloških promjena što su zahvatile naslijeđeni starohrvatski fonološki sustav (*q* > *u*, *e* > *e*, *y* > *i*; *ê* > *i*, *e*). Još se ne javljaju noviji nastavci, kojih inače već ima i u tekstovima 14. st., pa *Šibenska molitva* u odnosu na njih pokazuje veću konzervativnost.

2. Imenice ženskog (i muškog) roda na -a

2. 1. Za nominativ singulara ima relativno dosta potvrda: *pića* 14, *kruna* 15, *slava* 16, *pomoćnica* 33, *krafića* 33, *družbenica* 36.

2. 2. Genitiv singulara imenica na -a ima nastavak -*e* (< *e* – iz palatalne promjene), koji dobiva čak i supstantivizirani latinski pridjev *beata* kad se uklapa u naš kontekst: *vere* 8, *nevere* 9, *beate Marije virginis* 46. Primjeri su malobrojni, pa se na osnovu njih ne može sa sigurnošću tvrditi da li se u govoru molitve u potpunosti izvršio

⁶ M. Moguš, *O navodnim štokavizmima u sjevernih čakavaca*, »Filologija«, br. 5, JAZU, Zagreb 1967, str. 75-81.

⁷ Primjere za starije razdoblje vidi i u: Đ. Daničić, *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika*, U Biogradu 1874, str. 67-79.

proces preuzimanja palatalnog nastavka u tom padežu (u pjesmama iz *Pariškog kodeksa*, npr., još postoji kolebanje između nastavka -e < -ę i -i < -y iz nepalatalne promjene).

2. 3. Za dativ i akuzativ singulara nema potvrda.

2. 4. U vokativu još se dobro čuva razlika u nastavcima između nepalatalne i palatalne promjene, pa nepalatalne osnove imaju nastavak -o, a palatalne -e: *divo* 4, 24, 38, *zvezdo* 26; *gospoje* 4, 26, 27 (i u nizu kratica označenih s G. ili Go.),⁸ *cesarice* 25, *kraljice* 25, *Marije* 4, 24, 38, *odvitnice* 26.

2. 5. Za lokativ singulara samo je jedna potvrda za palatalnu i jedna za nepalatalnu osnovu. Nastavak je -i (za nepalatalnu osnovu teško je reći da li je nastavak -i refleks jata ili rezultat sinkretizma s palatalnom promjenom): u *tamnici* 22, **v golbini* 23.

2. 6. U instrumentalu singulara nastavak je -ov (u alofonij izgovornoj varijanti -of) i za palatalne i za nepalatalne osnove (<-ojq > -uju > -ou > -ov > -of): *vošov* (graf. volou, uolof) 42, 53, *mukov* (graf. Mucof) 53. Palatalni nastavak -ev (<-ejq) u imenica na -a nije potvrđen, ali ga nalazimo u imenica na konsonant.

Nastavak -ov, -ev jedini je u imenica ženskog roda na -a, a pretežit u imenica na konsonant u *Žićima otaca*, latiničkom spomeniku nastalom oko godine 1400, što ga S. Ivšić pripisuje zadarskom kraju. Ti se isti instrumentali govore na otocima Silbi i Olibu, sjeverozapadno od Zadra, a ima ih u glagoljskim ispravama iz 15. st. iz zadarske okolice, u glagoljskom *Ivančićevu zborniku* s početka 15. st., u *Koluničevu zborniku* iz 1486, ali ih nema u *Zadarskom lekcionaru* iz polovine 15. st.⁹ Na osnovi analize *Ivančićeva zbornika*, tj. onih njegovih priloga koji se i drugim jezičnim elementima naslanjaju na živi govor, A. Nazor pretpostavlja »da je nastavak -ovb, -evb uzet iz živog govora«.¹⁰

Nastavak -ov, -ev potvrđen je i u *Rogovskim regulama*, glagoljskom spomeniku 14. st. iz sjeverne Dalmacije (za koji njegov posljednji objavljivač I. Ostojić kaže da se gramatički i leksički odvaja od staroslavenskog jezika više nego ijedna glagoljska liturgijska knjiga hrvatske redakcije): *s hudov voljev*.¹¹ Nastavak -ov (i za palatalne i za nepalatalne osnove) navodi i Daničić iz *Povelje Kulina bana* (1189), iz nekih srpskih spomenika 12. i 13. st. i iz spomenika Dubrovačke kancelarije 13. st. i kaže da su se oni sačuvali samo do druge polovine 13. st.¹² Gornji navodi

⁸ Vokativ *gospoje* potvrđen je još u 16. st. u *Plaću blažene djeve Marije*, što ga je iz Klimantovičeva rukopisa iz početka 16. st. godine 1529. prepisao Šibenčanin Šimun Glavić (vidi: F. Fancev, *Plać blažene djeve Marije*, »Građa« 13. str. 205), a sigurno tu nije osamljen, jer je to također petrificiran oblik.

⁹ S. Ivšić, *Nekoliko napomena uz starohrvatski tekst »Žića sv. otaca«*, »Starine« JAZU, knj. 40, Zagreb 1939, str. 247-248, 250.

¹⁰ A. Nazor, *Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, »Slovo«, br. 13, Zagreb 1963, str. 78.

¹¹ I. Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III, Split 1965, str. 382.

¹² D. Daničić, *Istorija oblika...*, str. 37. Usp. i: F. Miklosich, *Monumenta serbica, Winnae* 1858, str. 1-70.

pokazuju da su čakavski govori i u čuvanju te crte konzervativniji od štokavskih, jer je u njima ona obična još oko 1400, a u nekima se sačuvala i do naših dana. Nije potrebno uzimati da su ti instrumentalni oblici »odbljesci te izumrle štokavske varijante«, kako misli V. Štefanić¹³, kao što i inače nije uputno čakavske pojave istovrsne sa štokavskima uporno svoditi pod štokavske utjecaje. U ovom slučaju tome se protivi i činjenica da su u čakavskim spomenicima i govorima potvrđeni i palatalni nastavci (-ev),¹⁴ za koje iz štokavskih spomenika potvrde dosad nisu poznate.

2. 7. Od pluralnih padeža potvrđen je samo genitiv, i on je uvijek bez nastavka (tj. nastavak je -o nakon otpadanja poluglasa s kraja riječi): *div i mučenic* 15, *sirot* 27, *udovic* 27, 28, *mužatic* 28, *divic* 28, *redovnic* 35 i imenice prirodnog muškog roda: *patrijarah* 4 (sa sekundarnim a) i *vanjelist* 10 (sa završnom konsonantskom grupom *st*, koja je nakon otpadanja poluglasa mogla ostati neizmijenjena na kraju riječi), koje su u čakavskim spomenicima običnije s dočetakom -a nego bez njega.¹⁵

3. Imenice ženskog roda na konsonant

Imenice ženskog roda na konsonant mijenjaju se po *i*-promjeni, koja je obuhvatila i imenice nekadašnjih *v*-osnova, dok je imenica *mati* zbog čestote svoje upotrebe uglavnom sačuvala staru *r*-promjenu.

3. 1. U nominativu singulara potvrđene su od imenica na konsonant samo: *čast* 7, *bojazan* 37.

3. 2. Genitiv singulara ima stari nastavak -i: *moći* 9, *milosti* 21, 56, 60, *pulti* 48, *smarti* 62.

3. 3. Za dativ i vokativ nema potvrda.

3. 4. Akuzativ je jednak nominativu: *karv* 47, *pult* 52, 55, za *ľubav* 58.

3. 5. Lokativ ima nastavak -i: *v ... karvi* 47, *v ... pulti* 49, 50 (2 X), 51.

3. 6. U instrumentalu singulara pretežniji je nastavak -ev (<-ejq), do kojeg dolazi sinkretizmom s glavnom promjenom ženskog roda. Vokal *e* pojavljuje se u višefonemskim nastavcima *i*-promjene ženskog roda od najstarijih vremena (pod utjecajem *i*-promjene imenica muškog roda). Primjeri: *oblastev* 18, *pultev* 43, 46, *karvev* 53. Taj nastavak nije u ovom spomeniku potvrđen s *f* na kraju (graf. *oblasteu*, *pulteu*, *carueu*). Takvi instrumentali potvrđeni su još u *Žićima otaca*, u *Ivančićevu* i u *Kolunićevu zborniku*.¹⁶ Pored tog novijeg nastavka u tekstu *Šibenske molitve* dolazi i stari nastavak -ju (<-bjq): *smartju* 54, *pultju* 57, 62. Tom osobinom, tj. supostojanjem obaju tih nastavaka, ovaj se spomenik podudara sa *Žićima otaca*.

¹³ V. Štefanić, *Glagoljski Transit svetog Jeronima u starijem prijevodu*, »Radovi Staroslavenskog instituta«, knj. 5, Zagreb 1964, str. 120.

¹⁴ A. Mladenović, o. c., str. 177, uzima taj palatalni nastavak kao dosad nepotvrđeni izuzetak u *Šibenskoj molitvi*.

¹⁵ Vidi: ARj s. v. *patrijarah*, *patrijarak*, *patrijarha*, *patrijarka*; *vandelist(a)*.

¹⁶ Vidi o tome odjeljak 2. 6. ovoga poglavlja i bilješke uz taj odjeljak.

3. 7. Za pluralne padeže *i*-promjene nema potvrda.

3. 8. Imenica *mati* potvrđena je u nominativu (7, 27) i vokativu (25), koji je jednak nominativu, te u genitivu, u kojem je sačuvan stari oblik *matere* 20, 40.

B. Zamjenice i pridjevi

Od praslavenske tri odjelite deklinacije – zamjeničke, imenske i složene pridjevske – u kasnijem se jezičnom razvoju formirao jedan osnovni pridjevsko-zamjenički tip deklinacije, s određenim manjim varijacijama nastavaka u pojedinim padežima (N. /A./ m. r. i G. /A./, D. i L. m. i sr. r.).¹⁷ Takvo stanje u pridjevsko-zamjeničkoj promjeni zatičemo već u našim spomenicima 14. st.

Iz tog zajedničkog zamjeničko-pridjevskog sklopa izdvajaju se svojom posebnom promjenom (i značenjem među ostalim zamjenicama) lične zamjenice, povratna i imeničke upitno-odnosne zamjenice. U tekstu *Šibenske molitve* za te zamjenice ima malo potvrda. Od ličnih potvrđeni su samo neki oblici. Lična zamjenica za prvo lice u singularu nije potvrđena nijednom potvrdom. Zamjenica za drugo lice potvrđena je u tekstu u nominativnom obliku 36 puta (u stalnom obraćanju Mariji, u konstrukciji: *ti si + posv. gen. + imenski predikat*). Genitiv nije potvrđen, a akuzativni oblik glasi *tebe* 19, 36 (kao suponirani genitivni). Od zamjenice za treće lice potvrđen je noviji genitivni oblik za muški rod: *njega* 41 i stari akuzativni oblik anaforične zamjenice srednjeg roda, u funkciji enklitičnog oblika, u primjeru: [*sin božji*] *prija svarhu sebe blaženo karšćenje, nam je pusti i zapovidi* 48. Taj je oblik, očito, relikat iz starijih vremena, kad su kosi padeži anaforične zamjenice služili kao lična zamjenica za 3. lice. To je ujedno i jedini enklitični oblik ličnih zamjenica potvrđen u ovom tekstu.

Od pluralnih padeža ličnih zamjenica potvrđeni su genitiv, dativ i akuzativ zamjenice za prvo lice: *ti si ufanje svih nas vernih karstjan grišnih* 39, *nam je pusti i zapovidi* 48, *moli za nas* 39, *od neprijatelja ... hoti nas skupiti* 54, i dativ zamjenice za treće lice: *ñim* 60.

Povratna zamjenica potvrđena je, osim uz refleksivne glagole, samo jednom u genitivu: *svarhu sebe* 48, a za imeničke upitno-odnosne zamjenice nema potvrda.

Pridjevske zamjenice i promjenljive glagolske participe možemo promatrati paralelno s pridjevima, jer im je paradigma, izuzev neodređenih pridjevskih oblika, identična. Kao i kod imenica, spomenuta tematsko-kompozicijska struktura molitve, izgrađena na određenim shemama, uzrokuje ponavljanje niza istovrsnih oblika, osobito nominativnih, genitivnih i vokativnih (ovih posljednjih uglavnom ženskog roda) i izostanak drugih.

Neodređeni (imenski) oblici pridjeva potvrđeni su u muškom i srednjem rodu, i to u genitivu i akuzativu (koji je jednak genitivu) muškog

¹⁷ Vidi npr. P. Ivić, *O deklinacionim oblicima u srpskohrvatskim dijalektima*, »Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu«, knj. IV, Novi Sad 1959, str. 209. i d.

roda: *sina božna* 7 (G.), 39 (A.) (od *božan*), *božja tvorenja* 19, *sina božja* 25 (G.) (od *božij*, *božja* < *božbjb*, *božbja*), i jednom u lokativu srednjeg roda: [*v*] *prisvećeni v teli* 44. Ovamo treba pribrojiti i neodređeni genitivni oblik rednog broja: na konci *deveta* miseca 45, koji pokazuje da redni broj, kao i pridjev, može imati i neodređeni oblik. Za nominativ muškog i dativ muškog i srednjeg roda neodređenih pridjevskih oblika nema potvrda, a u ostalim padežima nema razlike između neodređene i određene pridjevske promjene, s jedne, i pridjevske i zamjeničke promjene, s druge strane, pa se mogu promatrati uporedo.

Za nominativ singulara pridjevsko-zamjeničke deklinacije potvrde su: 1) određeni pridjevi muškog roda: *vični* 44, *justi*, *živi*, *pravi*, *vrimenni* 45; 2) pridjevi i pasivni participi srednjeg roda: *anjelsko* 5, *kripko* 8, *pravo* 11, *čisto i jisto* 11, *spaseno* 13, *zbrano* 13, *slatko* 14, *božje* 19, *salčenoje* 22 (stari određeni oblik s neizvršenom kontrakcijom – graf. pogr. *salcenoue!*); 3) pasivni participi ženskog roda: *uzvišena* 2, *urešena* 2, *zbrana* 4, *uznesena* 17; 4) relativna zamjenica muškog roda: *ki* 40 (kontrakcijom od *kyji*); 5) pridjevske zamjenice srednjeg roda: *vse* 12, 15, 16, 19, 30, 31, *vsako* 13, 14.

U genitivu singulara muškog i srednjeg roda (i akuzativu muškog roda, kad je jednak genitivu) pridjevsko-zamjeničke promjene nastavak je *-oga/-ega*: *živoga* 6, *svetoga* 6, 41, *nebeskoga* 16, *boliznivoga* 20; *našega* 54, 58, *vsega* 3, 10, 16, 19, *sega* 40, *moga* 17, *tvoga* 17, 39, 58 (kontrakcijom od *mojega*, *tvojega*).

U genitivu singulara ženskog roda potvrđeni su dvojaki nastavci: noviji *-e* (nastao ispadanjem intervokalnog *j* i kontrakcijom vokala od *-oje*): *vse* 8, 9, *tvoje* 56, 60, *karstjanske* 8, 9, *Luciferove* 9, *pričiste* 46, ali i stariji, nesažeti *-oje*, *-eje*: *našeje* . . . *nevoľnoje* 20.

V. Štefanić¹⁸ drži da su ti oblici ostaci crkvenoslavenskog jezika, a na drugom mjestu¹⁹ kaže da je taj nastavak izumrla varijanta, premda je potvrđen u nizu hrvatskih spomenika, od *Splitskog odlomka* iz početka 13. st. do *Petrisova zbornika* iz 1468, među ostalima i u *Žićima otaca*, srednjodalmatinskom spomeniku iz vremena oko 1400, koji se i nekim drugim jezičnim crtama podudara sa *Šibenskom molitvom*.²⁰ Međutim, kad se ima na umu da se jedan takav oblik, često upotrebljavan, na srednjodalmatinskom i južnodalmatinskom čakavskom području sačuvao u upotrebi sve do potkraj 17. st., a mjestimično možda i do našega vremena, ne bi trebalo ni kod ovih, iz daleko starijeg razdoblja, u spomeniku što i inače pokazuje veliku jezičnu konzervativnost, odbijati pomisao da se radi o ostacima starijeg jezičnog stanja u živom govoru. Radi se, naime, o nesažetom genitivnom obliku *njeje* u službi posvojne

¹⁸ Hrvatska književnost srednjega vijeka, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 1, Zora — Matica hrvatska, Zagreb 1969, str. 74.

¹⁹ V. Štefanić *Glagoljski Transit svetog Jeronima* . . . , str. 120.

²⁰ S. Ivšić, *Nekoliko napomena uz starohrvatski tekst »Žića sv. otaca*«, str. 249. Vidi i: A. Šupuk, o. c., str. 39, 53, 169, 170, 180.

zamjenice za ženski rod, koji se, očito zbog veće ekspresivnosti, dugo sačuvao pored novijeg oblika *nje* i u spomenicima i u živom govoru.²¹

Za dativ singulara jedna je jedina potvrda, s palatalnim nastavkom: *k semu* svitu 7.

Akuzativ singulara jednak je nominativu uz imenice muškog roda kojima je akuzativ jednak nominativu i uz imenice srednjeg roda: za ... *vas* pulk *karstjanski* 39, *va vse* *nebesko* vladanje 18, *v tvoje blaženo* tilo 43, *prija ... blaženo* karšćenje 48. U ženskom rodu nastavak je -u (<-o): *blaženu* karv 47, *prisvećenu* tvoju pult 52, *blaženu* pult tvoju 55.

Vokativ singulara potvrđen je samo za pridjeve muškog i ženskog roda (u muškom rodu jednak je nominativu određenog oblika, u ženskom također nominativu): *sinu božji* 52, 55, 57, *o blažena* 1, 24, 38, *o prislavna* 1, 3, *o presvitla* 1, *o umižena* 4, 24, 38, *o prisvećena* 24, 38, *o pričista* 24, 38, *o cesarice nebeska* 25, *o kraljice višna* 25, *gospoje anjelska* 26, *o zvezdo morska* 26, *o odvitnice karstjanska* 26.

U lokativu singulara muškog i srednjeg roda nastavak je -om (potvrde su samo za nepalatalne osnove) iz pronominalne promjene: [po] *svetom* dusi 42–43, *v teli v tom* 44. U ženskom rodu nastavak je -oj, također iz pronominalne promjene, ali pored njega javlja se i zanimljiva upotreba instrumentalnog oblika pridjeva uz imenicu ili zamjenicu u lokativu²²: *v golbini paklenoj* 23, *v onoj blaženoj* pulti 49, ali: *v onoj blaženov* karvi 47, *v onoj blaženov* pulti 50, 51.

²¹ Oblik *njeje* nalazi se u čitavom nizu spomenika. Npr. u sva tri lekcionara (vidi: M. Rešetar, o. c., »Rad« 136, str. 191), u *Žičima otaca* (vidi: S. Ivšić, *Nekoliko napomena uz starohrvatski tekst »Žiča sv. otaca«*, str. 249), kod Marulića i Lucića (vidi: J. Vončina, *Jedna od mogućih analiza Lucićeve »Vile«*, »Umjetnost riječi«, god. XI, br. 4, Zagreb 1967, str. 300), u *Životu blaženoga svetoga Ivana Krstitelja*, što ga pripisuju Maruliću (vidi: A. Mladenović, *Grafija i jezik dalmatinskih čakavskih rukopisa u Arhivu Jugoslavenske akademije*, »Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu«, knj. 4, Novi Sad 1959, str. 128), zatim u prikazanju *Život sv. Margarite*, također pripisivanom Maruliću (vidi: C. Verdiani, *Il codice dalmatico-laurentiano*, »Ricerche slavistiche«, vol. V, Roma 1959, str. 126, 132), u čakavskom spomeniku 15. st. *Život sv. Katarine* (vidi: A. Mladenović, *Osobine jezika »Života sv. Katarine«*, »Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu«, knj. 9, Novi Sad 1966, str. 143), u Glavićevu prijepisu Klimantovićeve *Plača* (vidi: F. Fancev, *Plać blažene dive Marje*, »Grada« 13, str. 197, 202), u oporukama sa šibenskog otočja, osobito sa Zlarina (vidi: A. Šupuk, o. c., str. 139, 170–171, 187–197), u koje su, očito, ti oblici ušli iz živog govora. U tim oporukama ima i nekih drugih nesazetih pridjevskih i zamjeničkih oblika: *tilo mojeje* – Zlarin 1676, str. 169, *mojeje hčere* – Zlarin 1678, str. 170, *V ime božeje* – u oporučnoj invokaciji – Murter 1644, str. 39, Prvić 1671, str. 53, Tribohunj 1680, str. 180, od kojih bi se jedino za primjere iz oporučnih invokacija moglo pomišljati na eventualni crkvenoslavenski utjecaj, odnosno na ostatak iz starijeg razdoblja, uvjetovan pisarskom tradicijom.

Zanimljivo je spomenuti da je oblik *njeje* Milčetić zabilježio na Silbi još krajem 19. st. (I. Milčetić, *Čakavština Kvarnerskih otoka*, »Rad« 121, str. 115).

²² U svojoj *Istoriji oblika* (str. 180. i 186) Daničić spominje da se od 13. st. u zamjeničkoj i pridjevskoj promjeni nalazi instrumental umjesto lokativa, ali rijetko, i ničim to ne objašnjava. Primjeri što ih navodi potječu iz 13–16. st., a nalaze se u spomenicima pisanim u Dubrovačkoj kancelariji, u poveljama srpskih vladara naminjenim Dubrovčanima i kod nekih dubrovačkih pjesnika. Ekscerpiranje većeg broja

U instrumentalu singulara muškog i srednjeg roda nastavak je *-im* (koji, jedino, može nastati i od zamjeničkog *-êmb*, *-imb* i od pridjevskog *-yjimb*, *-ijimb*): *živim* 2, 3, *velikim* 17, *slatkim* 56, *svitim* 60.

U ženskom rodu ima nekoliko varijanata. Najčešći je stari nastavak *-ov*, *-ev* (<*-ojo*, *-ejq*) nominalne i pronominalne deklinacije: s *onov blaženov* pultev 43, s *onovje blaženo[v]je* pultev 46 (s česticom *je* za pojačavanje značenja), *blaženov* karvev 53, s *blaženov* pultju *tvojev* 62. On je u pridjeva još redovit kao i u imenica ženskog roda na *-a* (i većine imenica na konsonant). Međutim, javljaju se i nastavci što pripadaju novijem razvojnem stupnju, koji, prema potvrdama, zahvaća samo zamjenice: sa *vsem* oblasti 18, sa *vsom* pultju *tvojem* 57. Pitanje je radi li se prvotno o preuzimanju krajnjeg konsonanta *-m* iz instrumentala muškog i srednjeg roda, tako da *-ov*, *-ev* > *-om*, *-em*, pa da tek onda dolazi do izjednačavanja palatalnih i nepalatalnih osnova i uopćavanja nastavka *-om* (*vsom* pored *vsem* i *tvojem*), ili se radi o jednom drugom procesu – o direktnom preuzimanju nastavaka *-om*, *-em* iz glavne promjene imenica muškog i srednjeg roda (pri čemu se nekad djelomično palatalna osnova *vbs-*, koja je u instrumentalu singulara ženskog roda imala palatalni nastavak, koleba u preuzimanju novog nastavka). Ovaj drugi proces manje je vjerojatan jer uopće ne zahvaća imeničku promjenu. Na svaki način, u instrumentalu singulara zamjeničke (i pridjevske) promjene ženskog roda ogledaju se bar dva razvojna stupnja koja zajedno egzistiraju, od kojih je prvi, stariji, još čvrsto poduprt imeničkim instrumentalnim nastavkom, a drugi se, noviji, postepeno nameće upotrebi svojom uopćenošću, koja vodi do smanjivanja instrumentalnog morfološkog inventara.

Za nominativ, dativ, vokativ i lokativ plurala zamjeničko-pridjevske promjene nema potvrda.

Genitiv plurala ima u sva tri roda nastavak *-ih* (od zamjeničkih *-êhō*, *-ihō* i pridjevskih *-yjihō*, *-ijihō*). Po broju primjera to je jedna od najzastupljenijih morfoloških kategorija u tekstu. Dolazi u spominjanoj, često ponavljanoj shemi: *ti si* + *posvojni genitiv* + *imenski predikat* (u *nomin.*), ne samo kao atribut imenici u genitivu nego i u funkciji substantiviziranih pridjeva, tako da pridjevskih genitiva plurala ima u tekstu daleko više nego imeničkih. Primjeri: svarhu *vsih blaženih* 1, *blaženih* patrijarah 4, *blaženih* prorokov 5, *blaženih* vanjelist 10, *blaženih* apostolov 11, *blaženih* mučenikov 12, *blaženih* ispovidnikov 13, *blaženih* pustinnikov 14, *blaženih* div i mučenic 15, *sih* dari i milosti *božjih* 21, *sidećih* u tamnici 22, *ležećih* v golbini paklenoj 23, *nevoľnih* sirot 27, *žalostnih* udovic 27, *dreselih* mužatic 28, skupljenje *dolžnih* 29, *vsih vernih*, *nevoľnih* i *žalostnih* 30, izbavljenje *uznih* i *jatih* 29, *vsih* nas *vernih* karstjan *grišnih* 31, *vsih vernih* *tvojih* i *grišnih* 32, *vsih vernih*, *slabih* i *nemoćnih*

spomenika u tom pravcu vjerojatno bi dalo podataka i s drugih područja. U pjesmama iz *Pariškog kodeksa* naišla sam na suprotnu pojavu: tamo je jednom umjesto instrumentalnog zamjeničkog oblika upotrijebljen lokativni – *Světlostь božieh na nihъ pride / pred' kêmь noć'na t'ma otide* (vidi: D. Malić, o. c., str. 155).

33, vrat rajnih 34, *vsih tvojih vernih i želećih i devotih* 34, *vsih* redovnikov i redovnic *vsih vernih* 35, tebe *želećih i počtovajućih vsih vernih* 36, *vsih* duhov *nečistih i vsih* djaval upadnih 37.

U akuzativu plurala muškog roda, kad označuje živa bića, postoji kao i kod imenica sinkretizam s genitivom: *vernih tvojih* skupiti 53, *vernih tvojih* ... utišiti 56, *svetih* otac ... prosvitliti 59-60, *vernih tvojih* ... skrisiti 61. U srednjem rodu sinkretizam s nominativom postoji od najstarijih vremena: *paklena* vrata razbiti 59, vrata *rajna* ... otvoriti 60.

Instrumental plurala također ima zajednički zamjениčko-pridjevski nastavak *-imi* (prema nekadašnjim zamjениčkim *-êmi*, *-imi* i pridjevskim *-yjimi*, *-ijimi*): s *vsimi božjimi* dari 2, sa *vsimi vernimi* 61.

Primjeri ovoga teksta pokazuju potpunu izjednačenost zamjениčke i određene pridjevske promjene, unutar koje morfološka kolebljivost postoji samo u lokativu i instrumentalu singulara ženskog roda.

C. Brojevi

Od glavnih brojeva potvrđen je samo *devet*, s imenicom u genitivu plurala: *devet miseci* 44.

I redni brojevi su rijetki: na konci *deveta* miseca 45, *osmi* dan 47, *treti* dan 62.

Već je spomenuto da genitivni oblik *deveta* 45 pokazuje da redni broj može imati i neodređeni oblik.²³ Tako se može protumačiti i oblik *treti* 62 (< *tretbji*). Naime, neodređeni oblik *tret* u određenom obliku dobiva nastavak određenog pridjeva *-i* (i tada ima nepalatalnu promjenu).²⁴ Taj oblik poduprt je i ostalim rednim brojevima na *-ti* (četvrti, peti, šesti, deveti, deseti, stoti). Rešetar²⁵ oblik *treti*, potvrđen u *Zadarskom*, a katkada i u *Bernardinovu lekcionaru*, tumači otpadanjem krajnjega *j* u *tretij*, ali postojanje oblika *tret* opovrgava tu mogućnost.

D. Glagoli

Specifičan karakter i kratkoća teksta uzrok su nevelike zastupljenosti i raznolikosti glagolskih oblika u ovom spomeniku. Mnogi uopće nisu potvrđeni, a i za potvrđene oblike primjeri su malobrojni. Za plural i dual nema nijedne potvrde.

Infinitiv. Svi infinitivi potvrđeni u ovom tekstu svršavaju na *-ti* (bez redukcije krajnjeg *-i²⁶*), a redovno se upotrebljavaju kao dopuna glagolu nepotpuna značenja *hotiti*: blaženu karv *hoti proliti* 47, Veruju ... da si *hotil* prisvećenu tvoju *prodati* pult, a vernih tvojih *skupiti* 52-53, Smartju od neprijatelja našega *hoti* nas *skupiti* 54, Veruju ... da si *hotil*

²³ Dr Božidar Finka zna za takve neodređene oblike rednih brojeva iz živih čakavskih govora srednje Dalmacije.

²⁴ U ARj s. v. *treći* vidi primjere za *tret* i *treti*.

²⁵ M. Rešetar, o. c., »Rad« 136, str. 159.

²⁶ Za to *-i* Daničić u *Istoriji oblika*, str. 255, veli da se »počelo... odbacivati na kraju XIV vijeka«.

blaženu pult tvoju ožalostiti, a vernih tvojih... utišiti 55-56, Veruju... da si hotil... za ljubav života našega umriti, a veličastvimi boštva tvoga paklena vrata razbiti i svetih otac... svitlim darom milosti tvoje prosvitliti, vrata rajna nim... otvoriti, vernih tvojih... od smarti na život hoti skrisiti 57-63.

Prezent. Od prezentskih oblika potvrđeno je 1. l. sg. sa starim nastavkom -u (< -q)²⁷: veruju 52, 55, 57, i 3. l. sg. poslušā 19 (bez starog završetka -t < -t^o).

Od pomoćnog glagola biti potvrđen je enklitični oblik imperfektivnog prezenta za 2. l. sg. si (koji dolazi četrdesetak puta kao kopula u imenskom predikatu, odnosno kao sastavni dio perfekta), te enklitični oblik za 3. l. sg. je 43 i zaniĳekano ni 41, oba u perfektu.

Aorist je potvrđen samo u 2. i 3. l. sg. Sve potvrde su od glagola s infinitivnom osnovom na samoglasnik (pa je prema tome aorist u tim oblicima bez nastavka) i od svršenih glagola, izuzev glagola hotiti (uz koji, kao glagol nepotpuna značenja, dolazi kao dopuna svršeni glagol): 2. l. sg. hoti skupiti 54, hoti skrisiti 63; 3. l. sg. hoti proliti 47, prija 48, pusti 48, zapovidi 48, bi 49, 51.

Za imperativ samo je jedna potvrda: 2. l. sg. moli 39.

Od složenih glagolskih oblika potvrđen je samo perfekt, i to također samo u 2. i 3. l. sg. Tvori se, kao i danas, od enklitičnog imperfektivnog prezenta glagola biti i glagolskog pridjeva radnog: Veruju... da si hotil 52, 55, 57; [sin božji] ki se... od boga oca... rodil, od néga se ni nigdar razdilil 40-41, s bogom ocem vazda pribival 42, v tvoje blaženo tilo se je vputil 43, v teli v tom devet miseci pribival 44, bog se i človik se rodil 46. Primjeri pokazuju da pomoćni glagol u perfektu može izostati ne samo uz refleksivne glagole, a isto tako da enklitični oblik je može doći i u perfektu refleksivnih glagola uz povratnu zamjenicu se.

Participi. Od nekadašnjih pet glagolskih participa u ovom tekstu potvrđena su samo tri: aktivni particip prezenta, drugi aktivni particip preterita i pasivni particip preterita. Od preostala dva za prvi aktivni particip preterita, koji se do danas sačuvao u jeziku, u tekstu nema potvrde kao što ih nema i za neke druge gramatičke kategorije, a pasivni particip prezenta izgubio se u jeziku vrlo rano, prestavši biti produktivna kategorija i sačuvavši se samo u pojedinačnim primjerima koji su dobili značajke pravih pridjeva.

Aktivni particip prezenta potvrđen je samo u pridjevskom, a ne i u priloškom obliku i funkciji. Ima pridjevsku promjenu i kao svaki drugi pridjev može biti i supstantiviziran. Potvrde su samo za genitiv plurala, pa ne možemo biti sigurni kakav da mu osnovni oblik suponiramo, na -ći ili na -ć (koji je vrlo rano iz kosih padeža prešao i u N. sg. m. r.): ti si sidećih u tamnici prosvitljenje 22, ti si ležećih v golbini

²⁷ 1. l. sg. prez. na -u još je sasvim obično u šibenskom prikazanju Život sv. Margarite iz 16. st. i u glagoljskim oporukama 16-17. st. sa šibenskog otočja, iako se u tim spomenicima javljaju već i oblici s novijim završetkom -m (i -n). Vidi: F. Fancev, Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame, »Nastavni vjesnik« 33, str. 116-124. i A. Šupuk, o. c., str. 38-215.

paklenoj zdi prošćenje 23, ti si družbenica tebe *želećih* i *počtovajućih* vsih vernih 36. Ti se participi, kao i danas, tvore od 3. l. pl. prezenta nastavkom *-ći* (ili *-ć*).²⁸ Jedino oblik *počtovajućih* implicira promjenu glagola *počtovati* po 1. razredu V vrste, a ne po VI vrsti, kao što je uobičajeno, ili analogiju prema participu pasivnom, koji se tvori od infinitivne osnove.

Drugi aktivni particip preterita (glagolski pridjev radni) potvrđen je samo u nominativu singulara muškog roda, kao sastavni dio perfekta, a tvori se od infinitivne osnove i nastavka *-l* (< *-lъ*) za muški rod (*-la*, *-lo* za ženski i srednji rod nije potvrđeno): *rodil* 41, 46, *razdilit* 41, *pribival* 42, 44, *vputil* 43, *bil* i *jil* 50, *hotil* 52, 55, 57.

Pasivni particip preterita (glagolski pridjev pasivni) služi kao pravi pridjev, i kao takav može biti i supstantiviziran. Tvori se od infinitivne osnove nastavcima *-n* (< *-nъ*) kad infinitivna osnova svršava na konsonant ili na *-i-* (koje se ispred nastavka konsonantizira i jotuje konsonant ispred sebe) i *-t* (< *-tъ*) kad infinitivna osnova svršava na *-e-*, odnosno u našem slučaju *-a-* < *-e-*. Potvrde: *uzvišena* 2, *urešena* 2, *zbrana* 3, *umijena* 4, 24, 38, *prisvećena* 24, 38 (V. = N. sg. f.), *uznesena* 17 (N. sg. f.), *spaseno* 13, *zbrano* 13 (N. sg. n.), *jatih* (G. pl. m. – supst.), **dan* 50 (nesiguran primjer u nečitljivom dijelu teksta), *kupljen*, *prodan* 51 (N. sg. m.). Primjeri *prisvećeni* 44 (graf. *prisuegemi!* – L. sg. n. neodrž.) i *prisvećenu* 52 (graf. *prisuegemu!* – A. sg. f.) pisarskom su greškom napisani s *m* umjesto *n*. Da se ne radi o nekadašnjem pasivnom participu prezenta na *-m*, pokazuje i tvorba (po kojoj bi taj oblik imao glasiti *prisvetim*), a i to što se pasivni particip prezenta u spomenicima živog narodnog jezika u to doba više ne pojavljuje, a rijedak je i u crkvenoslavenskima.

Glagolski pridjev pasivni, osim svoje pridjevske funkcije, služi i za tvorbu glagolskih imenica na *-je* (< *-je*), koje su u ovom tekstu vrlo obilno potvrđene, kako one izvedene od trajnih, tako i one od trenutnih glagola: *uprošanje* 4, *ispuljenje* 5, *pozdravljenje* 5, *obsijanje* 6, 22, *okripljenje* 6, 7, 8, *osvećenje* 7, *saznanje* 7, *proslavljenje* 7, *udaržanje* 8, *potartanje* 9, *skušenje* 9, *napuljenje* 10, *naučenje* 11, *skazanje* 11, *pokripljenje* 12, *pomoženje* 12, *domišljenje* 13, *nadahnutje* 13, *nasićenje* 14, *urešenje* 15, *počenje* 16, *vladanje* 18, *tvorenje* 19, *tvorenja* 19, *obnovljenje* 19, *primišenje* 21, *potvrđenje* 21, *prosvitljenje* 22, *prošćenje* 23, *utišenje* 27, *skupljenje* 29, *izbavljenje* 29, *ufanje* 31, *skrišenje* 32, *otvorenje* 34, *karšćenje* 48. U svima njima pravilna je tvorba glagolskog participa od kojeg je imenica izvedena, izuzev *uprošanje* 4. Glagol *uprošati* potvrđen je u cr-

²⁸ O podrijetlu tih participa raspravlja Đ. M. Škarić, *Tvorba i poraba participa (gerundija) prezenta aktiva i preterita aktiva I. u čakavskoj književnosti XV. i XVI. vijeka*, »Nastavni vjesnik«, knj. 10, Zagreb 1902, str. 1–32, ali u prvom redu s obzirom na njihov priloški oblik i funkciju, ističući da je u čakavskih pisaca sklanjanje mnogih od tih participa posljedica utjecaja latinskog i talijanskog jezika, a kod nekih čak i crkvenoslavenskog. Bilo kako bilo, s jednim oblikom koji je u jeziku nekad postojao, a nije se sasvim izgubio, u jezičnoj analizi treba računati bez obzira na utjecaje sa strane.

kvenoslavenskim tekstovima,²⁹ a s našeg jezičnog područja, uglavnom čakavskog, u liku *uprašati*.³⁰ U prvi čas nejasna je i imenica *potartanje* 9. Glagol *potrtati* nije potvrđen ni iz naših ni iz crkvenoslavenskih tekstova, ali u srednjodalmatinskih pisaca potvrđeni su glagoli *potrptati* i *trptati*,³¹ u značenju: zgaziti, pogaziti i gaziti, tlačiti, koje odgovara smislu u ovom tekstu, pa je imenica *potartanje* vjerojatno pravilno izvedena od toga glagola (s glasovnom promjenom u kojoj u tročlanoj suglasničkoj skupini ispada zatvorno *p* ispred zatvornog *t*).

Svim je tim imenicama značenje apstraktno, a većina ih je poznata već iz crkvenoslavenskih tekstova, ali njihova tvorba ne isključuje mogućnost nastanka na našem jezičnom području.

E. Nepromjenljive vrste riječi

Prilozi. Za priloge ima malo potvrda. Jednom je potvrđen imenski prilog *kupno* 61 (postanjem A. sg. sr. r. pridjeva); tri su priloga zamjenička (od zamjeničkih korijena i priloških sufiksa za oznaku mjesta i vremena): *zdi* 23 (< sbdê), *nigdar* 41 (< nikъgdaže), *vazda* 42 (< vьsbгда).

Prije dlozi. Za prijedloge ima dosta potvrda, osobito za prave prijedloge: *k* (s dativom) – *k semu svitu* 7; *na* (s akuzativom i lokativom) – *na život* 62–63, *na konci* 45, *na nebesih* 40; *od* (s genitivom) – *od sina tvoga* 17, *od boga oca* 40, *od néga* 41, *od neprijatelja* 54, *od smarti* 62; *s, sa* (s instrumentalom) – *s vsimi božjimi dari* 2, *s velikim poštenjem* 17, *s veseljem* 18, *sa vsem oblastev* 18, *s bogom ocem* 42, *s onov blaženov pultev* 43, *s onovje blaženo[v]je pultev* 46, *sa vsom pultju* 57, *sa vsimi vernimi* 61, *s blaženov pultju* 62; *u, v, va* (< vь – s akuzativom i lokativom) – *va vse nebesko vladanje* 18, *u tamnici* 22, **v golbini* 23, *v jedinosti* 41, **v tvoje blaženo tilo* 43, *v telu v tom* 44, *v onoj blaženov karvi* 48, *v onoj . . . pulti* 49, 50 (2 ×), 51; *za* (s akuzativom) – *za nas* 39, *za ljubav* 58.

Od nepravih prijedloga potvrđena su samo dva: *svarhu* (G. sg. u-osnova s prijedlogom *s* – s genitivom) – *svarhu vsih blaženih* 1, *svarhu sebe* 48; *prije* (podrijetlom vremenski prilog – s genitivom) – *prije vsega vika* 3, *prije sega vika* 40.

Ve z n i c i. Od veznika potvrđena su samo tri, i to: *i* (koji se u tekstu molitve pojavljuje 37 puta, vezujući riječi, sintagme i rečenice); *a* (koji zapravo također vezuje riječi i rečenice, ne ističući suprotnost): ti si uznesena od sina tvoga *a* boga moga 17, Veruju, sinu božji, da si hotil prisvećenu tvoju prodati pult, *a* vernih tvojih skupiti blaženov karvev 52–53, Veruju, sinu božji, da si hotil blaženu pult tvoju ožalostiti, *a* vernih tvojih . . . utišiti 55–56, Veruju, sinu božji, da si hotil . . . za ljubav života našega umriti, *a* veličastvimi boštva tvoga paklena vrata razbiti 57–59; *da* (koji vezuje uvijek isti tip objektnih rečenica): Veruju: sinu božji, *da* si hotil . . . 52, 55, 57.

²⁹ Vidi: F. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1865.

³⁰ Vidi ARj s. v. *uprašati*, *uprošiti*.

³¹ Vidi ARj s. v. *potrptati*, *trptati*.

U z v i c i. Od uzvika potvrđen je samo *o*, u invokaciji, uz vokativ ime-
nica i supstantiviziranih pridjeva: *O blažena! O prislavna! O presvitla! 1,*
O prislavna prije vsega vika! 3, O umižena divo Marije! 4, O blažena! O
prisvećena! O umižena! O pričista divo Marije! 24, 38, O cesarice ne-
beska! O kraljice višna! 25, O zvezdo morska! O odvitnice karstjanska! 26.

III. SINTAKSA

Pri određivanju sintaktičkih osobina teksta *Šibenske molitve* vrijedi ono isto što je rečeno za morfologiju: specifična namjena, kompozicija i kratkoća teksta uzrok su da on ne pokazuje veliko obilje i raznolikost sintaktičkih ostvaraja. Neke se osobine često ponavljaju, neke se uopće ne pojavljuju. Zato se na osnovi takvog teksta može govoriti samo o nekim sintaktičkim problemima.

Kad se govori o staroj našoj čakavskoj književnosti (i jezičnim spomenicima općenito), pa i o živim govorima, obično se ističe izrazit roman-
ski utjecaj u njihovoj sintaksi, uvjetovan miješanjem s dalmatskim stanovništvom u primorskim gradovima i djelovanjem službenog latin-
skog i talijanskog jezika u toku proteklih stoljeća. Budući da su sintaksa i leksik one jezične kategorije koje u dodiru jezika najprije padaju pod utjecaj društveno dominantnijeg jezika i budući da je *Šibenska molitva* jedan od najstarijih naših jezičnih spomenika, i to upravo s čakavskog područja, bilo bi vrlo zanimljivo odrediti u kolikoj je ona mjeri ne samo fonologijom i morfologijom nego i sintaksom (i leksikom) samosvojan hrvatski tekst, te koji se i kakvi utjecaji u njoj ogledaju.

1. Sintaksa rečenice i glavnih rečeničnih dijelova

Šibenska molitva je tekst u kojemu već zbog njegove specifične namjene ne mogu biti zastupljene sve vrste rečenica. Tako su, npr., s obzirom na sadržaj u njoj zastupljene izjavne i uzvične rečenice, a upitnih uopće nema. Isto tako u njoj nije zastupljen ni upravni ni neupravni govor. U tekstu nisu potvrđene ni rečenice s logičkim subjektom, niti besubjektne, bezlične i eliptične rečenice. Kod složenih rečenica potvrđen je samo redovan red rečenica. Za inverziju nema potvrda.

Već je istaknuto da u gotovo dvije trećine teksta prevladava litanijska formula:

Vokacija	+ subjekt	+ kopula	+ atribut	+ predikatno ime
↓	↓	↓	↓	↓
(vokativ)	(2. l. sg. lič zamj.)	(pom. gl.)	(posv. gen. ili pridj.)	(nominativ)
↓	↓	↓	↓	↓
Gospoje,	ti	si	boga živoga	obsijanje. 6

ili s promijenjenim redosljedom u drugom dijelu molitve:

Vokacija	+ subjekt	+ kopula	+ predikatno ime	+ atribut
(vokativ)	(2. l. sg. lič zamj.)	(pom. gl.)	(nominativ)	(posv. gen. ili pridj.)
↓	↓	↓	↓	↓
Gospoje,	ti	si	mati	nevoľnih sirot. 27

Jasno je da dijelovi i takve kompozicijski strogo određene rečenične forme mogu dobiti svoje dopune i dodatke, npr.

Gospoje, / ti / si / vse vere karstjanske, / kripko udaržanje i okripljenje. 8

Gospoje, / ti / si / blaženih div i mučenic / kruna i vse urešenje. 15

Gospoje, / ti / si / vse utočišće / vsih vernih, nevoľnih i žalostnih. 30.

Gospoje, / ti / si / život i skrišenje / vsih vernih tvojih i grišnih. 32

Po sadržaju to su uzvične rečenice, a po strukturi proširene, sastavljene od subjekta (lične zamjenice drugog lica) i imenskog predikata s dodacima.¹

Tek u posljednjoj trećini molitve, koja ima narativno obilježje, javlja se veći (iako još uvijek vrlo oskudan) repertoar rečeničnih konstrukcija, koje su sve po sadržaju izjavnog karaktera, a po strukturi mogu biti proširene (npr. *Na konci deveta miseca bog se i človik se rodil s onovje blaženo[v]je pultev pričiste beate Marije virginis* 45–46, *Osmi dan blaženu karv hoti proliti* 47, *V onoj blaženov karvi pulti prija svarhu sebe blaženo karšenje, nam je pusti i zapovidi* 47–48), zavisno i nezavisno složene (npr. *Moli za nas i vas pulk karstjanski sina božna, sina tvoga, ki se prije sega vika . . . na nebesih brez matere rodil* 39–40, *Veruju, sinu božji, da si hotil prisvećenu tvoju prodati pult, a vernih tvojih skupiti blaženov karvev, mukov i voľov* 52–53, *Veruju, sinu božji, da si hotil blaženu pult tvoju ožalostiti, a vernih tvojih slatkim darom milosti tvoje utištiti* 55–56). One mogu biti i mnogostruko složene, odnosno poredane u rečeničnom nizu (npr. *Moli za nas i vas pulk karstjanski sina božna, sina tvoga, ki se prije sega vika od boga oca . . . na nebesih brez matere rodil, od űega se ni nigdar razdilil, v jedinstvi svetoga duha s bogom ocem vazda pribival, voľov boga oca [po] svetom dusi v tvoje blaženo tilo se je vputil* 39–43, *Veruju, sinu božji, da si hotil sa vsom pultju tvojem za ljubav života našega umriti, a veličastvimi boštva tvoga paklena vrata razbiti i svetih otac . . . svitlim darom milosti tvoje prosvitliti, vrata rajna űim sa vsimi vernimi otvoriti, vernih tvojih kupno s blaženov pultju tvojev . . . tretí dan od smarti na život hoti skrisiti* 57–63).

Unutar tih okvirnih rečeničnih tipova izbor rečenica po vrstama je malen. Tako su od nezavisno složenih potvrđene samo suprotne po obliku (vezane veznikom a), a zapravo sastavne po smislu,² osim ako ne uzmemo

¹ Funkcije tih dodataka bit će obrađene u odjeljku o sintaksi padeža.

² Primjere za rečenice vezane veznikom a vidi u odjeljku o veznicima, odnosno u posljednjem odjeljku teksta molitve, reci 52–63.

da veznik *i* u slučajevima kao npr. *bog se i človik se rodil* 46, *v onoj blaženoj pulti bi lačan i žajan* 49, ... *bil i jil* 50, ... *bi kupljen i prodan* 51, ne vezuje istovrsne rečenične dijelove, nego sastavne rečenice.

Navedeni primjeri pokazuju da se u složenim rečenicama, odnosno rečeničnim nizovima, ne ponavljaju oni rečenični dijelovi koji se razabiru iz prethodnih rečenica. Isto se tako ne izriče subjekt ako je to lična zamjenica što se razabire iz predikatnog glagolskog oblika (npr. *[Ja] Veruju ... da si [ti] hotil blaženu pult tvoju ožalostiti* 55, ... *voļov boga oca ... v tvoje blaženo tilo [on] se je vputil* 42–43).

Već je rečeno da u tekstu nema rečenica s logičkim subjektom, dakle subjektom u kosim padežima. Subjekt se redovno izriče nominativom. U prve dvije trećine molitve ponavlja se kao subjekt lična zamjenica za 2. l. sg. *ti* u primjerima kao: *Gospoje, ti si blaženih mučenikov moć i vse pokriplenje* 12, i jedan jedini put imenica sa svojim dodacima: *Gospoje, tebe posluša vse božje tvorenje* 19. U posljednjem dijelu molitve subjekt je, kao što je već pokazano, najčešće izostavljen, bilo da se razabire iz prethodnih rečenica ili iz predikatnog glagolskog oblika. Pored takvog izostavljenog subjekta u uložni subjekta pojavljuje se imenica u nominativu (sa svojim dodacima): *[v] prisvečeni v teli v tom devet miseci pribival bog vični, jisti, človik živi, pravi vrimenni*. Na konci deveta miseca *bog se i človik se rodil* 44–46, a jednom i relativna zamjenica: ... *moli za nas ... sina tvoga, ki se prije sega vika od boga oca ... na nebesih brez matere rodil* 39–41.

Jedan je primjer u kojem je očito uz glagol u imperativu subjekt u vokativu, bez obzira na to uzmemo li uzvik u vokativu kao subjekt, ili njega izdvojimo iz rečenice, pa kao subjekt uzmemo ličnu zamjenicu što se razabire iz glagolskog oblika, koji uza se bezrezervno traži vokativ: *O pričista divo Marije³ [ti] moli za nas i vas pulk karstjanski sina božna, sina tvoga* 38–39.

O mogućnosti da vokativ kao samostalan padež uz glagole u imperativu vrši službu subjekta (koja se u normativnim gramatikama nigdje ne spominje) bit će još riječi u odjeljku o sintaksi padeža. Iako to nije problem koji se u ovakvom radu može raspraviti, treba ga ipak bar naznačiti.

Predikat je u prve dvije trećine teksta, gdje se evociraju osobine, značenje i funkcija majke božje, najčešće imenski: kopula (enklitični prezent pomoćnog glagola *biti*) i imenica (ili glagolski pridjev) u nominativu, npr. *ti si vse vere karstjanske kripko udaržanje i okriplenje* 8, *ti si nevere karstjanske potartanje* 9, *ti si uznesena* od sina tvoga 17. Inače je predikat glagolski, često izražen glagolom nepotpuna značenja *hotiti* (koji se može i izostaviti ako se razabire iz prethodne rečenice) s dopunom u infinitivu. Npr. ... *moli za nas i vas pulk karstjanski* 39, ... od nega *se ni nigdar razdilil* 41; *Osmi dan blaženu karv hoti proliti* 47, *Veruju ... da si hotil blaženu pult tvoju ožalostiti*, a vernih tvojih ... *utišiti* 55–56.

³ Zapisivač molitve, koji inače uzvike u vokativu redovito odvaja nekim interpunkcijskim znakom, ovaj vokativ ne odvaja od ostalog dijela teksta, što bi moglo govorniku u prilog tome da ga je on osjećao sastavnim dijelom rečenice, dakle njenim subjektom.

Ostali dijelovi rečenice sastavni su dijelovi subjekatske ili predikatske sintagme, a bit će obuhvaćeni u odjeljcima o sintaktičkim funkcijama dijelova govora i morfoloških oblika, kako ne bi dolazilo do nepotrebnog ponavljanja istih primjera.

O problemima sročnosti (slaganje predikata s više subjekata različitih rodova, sa zbirnim i brojnim imenicama, brojevima, priložima ili izrazima količine i sl., slaganje atributa s imenicom kojoj se prirodni rod razlikuje od gramatičkog) na osnovi ovog teksta ne možemo govoriti jer u njemu nema podataka te vrste. S jedne strane to govori o sintaktički jednostavnim konstrukcijama izražavanja, temeljenim na osnovnim rečeničnim dijelovima (subjekt → predikat → objekt → adverbna oznaka), a s druge strane o sadržajem strogo ograničenom izboru leksika (u kojem su se eventualno i mogle naći imenice tipa *braća*, *sluga* i sl., ali su isključene npr. zbirne imenice na *-ad*, brojne imenice, razne brojne konstrukcije, izrazi količine i sl.).

2. Red riječi

Dok za jedno sintaktičko područje (sročnost) tekst molitve, kao što smo vidjeli, ne daje nikakvih podataka, o redu riječi, koji je u svakom tekstu i sredstvo stilističkog izbora, moći će se više govoriti, tim prije što je to tekst specijalne namjene, i ta se namjena u tom izboru morala odraziti. Istraživanja na tom polju ukazuju na čvrstu povezanost reda riječi kao sredstva stilističkog izbora i namjene, odnosno funkcije određenog teksta, tj. ukazuju na funkcionalnost reda riječi u okviru funkcionalnosti teksta. Pri tome se naglašava misaona, voljna i osjećajna uvjetovanost izbora reda riječi.⁴

Tekst *Šibenske molitve* temelji se na izrazitom osjećajnom poticaju. Kao konačnom ostvarenju priznaje mu se i poetska vrijednost. Samim time jasno je da se jezični izraz tog poticaja i takvih rezultata nije mogao zasnivati samo na redovnom ili običnom redu riječi, onome što ga tradicionalna gramatika naziva gramatičkim, odnosno tradicionalnim redom riječi. Treba vidjeti gdje su odstupanja, u čemu su razlike i što su sredstva poetskih ostvaraja toga teksta. U tome valja poći od nekih općih činjenica, imajući stalno na umu da se i tradicionalan red riječi u toku povijesnog razvoja jezika mijenjao. Kako nedostaju sistematske analize starijih tekstova, teško je iz današnje perspektive govoriti što je u koje vrijeme i u kojem govoru bio redovan red riječi, a što retorički (okazionalan, govornički, emfatičan). Ipak, dosadašnja su istraživanja pokazala da u redovnom redu riječi i u hrvatskosrpskom jeziku vrijedi i da je vrijedila i u toku historijskog razvoja jezika temeljna karakteristika građe indoevropske rečenice da u njoj preteže subjekt ispred predikata. Smještaj svih ostalih rečeničnih dijelova mnogo je slobodniji. U našem suvremenom jeziku u redovnom redu riječi najprije dolazi subjekt (sa svojim

⁴ Vidi o tome: LJ. Jonke, *O redu riječi sa sintaktičkog i stilističkog gledišta u hrvatskosrpskom jeziku*, u knjizi: *Književni jezik u teoriji i praksi*, Znanje, Zagreb 1965, str. 165–175.

dodacima), zatim predikat (sa svojim dodacima). Objekt redovno dolazi iza glagola, a ako se želi istaći glagol, stavlja se objekt ispred njega.⁵ Druga važna osobina koja utječe na građu rečenice (i koja također vrijedi i za ostale indoevropske jezike) jest važnost prvog i posljednjeg mjesta u rečenici, pa ona dolazi do izražaja osobito u retoričkom redu riječi. U retoričkom ili emfatičnom načinu izražavanja što je koja riječ za govornika značajnija, »to odlučnije teži prema početku rečenice« (Delbrück), odnosno u retoričkom redu riječi »onaj, koji govori ili piše, stavlja riječi, koje hoće da istakne, na najvažnija mjesta, a najvažnija mjesta u rečenici su prvo i posljednje« (Maretić).⁶

Uzet ćemo, konačno, u razmatrane litanijsku formulu:
 vokacija + subjekt + imenski predikat (s dodacima),

koja predstavlja rečenični kostur većeg dijela teksta i za koju je već rečeno da se ostvaruje u dvije po redu riječi različite varijante, ali koja bezuvjetno određuje položaj subjekta na prvom mjestu, odmah iza vokacije na koju se rečenica odnosi, i položaj glagolske enklitike kao kople odmah iza subjekta. U njoj, dakle, variraju po mjestu samo predikat i njegove dopune:

Vokacija	+ subjekt	+ kopula	+ predikatna dopuna	+ predikatno ime
(vokativ)	(2. l. sg. lič. zamj.)	(enkl. prez. gl. biti)	(posv. gen.)	(nominativ)
Gospoje,	ti	si	boga živoga	obsijanje. 6

ili:

Vokacija	+ subjekt	+ kopula	+ predikatno ime	+ predikatna dopuna
(vokativ)	(2. l. sg. lič. zamj.)	(enkl. prez. gl. biti)	(nominativ)	(posv. gen.)
Gospoje,	ti	si	mati	nevoljnih sirot. 27

Prva se varijanta upotrebljava u prvom dijelu molitve, u kojem se evocira položaj i značenje majke božje u nebeskim relacijama, u odnosu na boga i ostale božje ugodnike. Gospoja, kojoj se vjernik obraća, koju zazivlje, na prvom je mjestu, ali odmah do nje, ili uz nju, na prvom idućem mjestu spominju se bog i ostali pripadnici nebeske hijerarhije, te vjera i nevjera kao osnovni apstraktni pojmovi kršćanskog vjerničkog

⁵ Vidi: *Jezični savjetnik s gramatikom. – II. Gramatika*. Izradili dr Slavko Pavečić i dr Zlatko Vince, Matica hrvatska, Zagreb 1971, str. 343. i 344.

⁶ Citirano prema: Lj. Jonke, o. c., str. 166–167.

misaonog svijeta, a tek nakon toga ono što se hoće reći da majka božja za te uglednike kršćanske vjerničke svijesti znači:

Gospoje, ti si blaženih prorokov proročastva ispunjenje.

Gospoje, ti si anjelsko pozdravljenje.

Gospoje, ti si boga živoga obsijanje i okripljenje.

Gospoje, ti si svetoga duha osvećenje i okripljenje.

Gospoje, ti si sina božna mati i k semu svitu saznanje i proslavljenje.

Gospoje, ti si vse vere karstjanske kripko udaržanje i okripljenje.

Gospoje, ti si nevere karstjanske potartanje.

Gospoje, ti si vsega upada anjelskoga napuljenje.

Gospoje, ti si blaženih vanjelist pravo naučenje.

Gospoje, ti si blaženih apostolov čisto i jisto skazanje.

Gospoje, ti si blaženih mučenikov moć i vse pokripljenje i pomoženje.

5-12, itd.

Tek u drugom dijelu molitve, kad se pogled molitelja spušta s neba na zemlju, kad on hoće reći što mati božja znači i predstavlja za ovaj njegov tužan i jadan zemaljski svijet, i još dalje, niže, za one u paklu, javlja se u izrazu konstrukcija i danas u jeziku običnija: subjekt → predikat → → predikatski dodaci. Sada uz ime majke božje najprije treba reći što ona jest – za one na zemlji i u paklu:

Gospoje, ti si mati nevoľnih sirot.

Gospoje, ti si utišenje žalostnih udovic.

Gospoje, ti si veselje dreselih mužatic i udovic i divic.

Gospoje, ti si skupljenje dolžnih.

Gospoje, ti si izbavljenje uznih i jatih.

Gospoje, ti si vse utočišće vsih vernih, nevoľnih i žalostnih.

Gospoje, ti si vse ufanje vsih nas vernih karstjan grišnih . . .

Gospoje, ti si obraz i zarcalo vsih redovnikov i redovnic vsih vernih.

Gospoje, ti si družbenica tebe želećih i počtovajućih vsih vernih.

Gospoje, ti si strah i bojazan vsih duhov nećistih i vsih djaval upadnih.

27-31, . . . 36-37.

Prvi dio molitve govori o uzvišenijim pojmovima, pa ako postoji razlika u izražavanju, a vidjeli smo da postoji, onda se može pretpostaviti da je u prvoj konstrukciji red riječi uzvišeniji, »retoričniji«, zapravo poetskiji od drugog, tj. da je taj drugi običniji, prema tome redovan.⁷ A taj se redovni red u jednostavnoj rečeničnoj konstrukciji s imenskim predikatom potpuno podudara s našim današnjim:

	subjekt	→	predikat	→	predikatni dodaci
	↓		↓	↓	↓
	ti		si mati		nevoľnih sirot
kao:	ti		si majka		najboljeg ućenika.

⁷ Ovu razliku u redu riječi između prva dva dijela molitve (posvojni genitiv + predikatno ime : predikatno ime + posvojni genitiv) zamijetio je i A. Mladenović i njegovo je objašnjenje vrlo jednostavno (i jednostrano): »Ovo može upućivati na zaključak da prvi i drugi deo ŠM nije sastavljen od jednog istog osnovnog teksta, tj. da ovi delovi ŠM potiču od različitih izvornika ili autora, koji su se u ovoj jezičnoj crti međusobno razlikovali«. (o. c., str. 181)

Kako je čitava molitva poetski tekst, iz ovoga treba izvući još jedan zaključak: ni u uznositom, poetskom načinu izražavanja ne mora posljednje mjesto u rečenici biti, nakon prvoga, najvažnije, nego riječi (i pojmovi) po važnosti teže prema početku rečenice, pa prvo iduće mjesto po važnosti može biti i – drugo, u ovom tekstu odmah pored subjekta (koji je i inače najčešće na prvom mjestu), upravo kao i u redovnom redu, gdje iza subjekta dolazi predikat – jer u rečenici je najvažnije ono što se o subjektu govori, a to izriče njegov predikat. Objekt radnje, pripadanje i ostale okolnosti izriču se nakon toga, ako nisu posebno značajne, ali tada to više nije gramatički red. Upravo zbog toga u rečenicama u kojima se ne spominje subjekt jer se razabire iz glagolskog oblika, predikat dolazi na prvom mjestu. Npr. *Veruju, sinu božji, da si hotil blaženu pult tvoju ožalostiti* 55.

Međutim, u posljednjem dijelu molitve, koji u odnosu na prethodne ima narativnije obilježje, nalazimo u redu riječi, čak i s obzirom na položaj subjekta i predikata, veću šarolikost. Tako se, pored subjekta na prvom mjestu (... *moli za nas ... sina tvoga, ki se prije sega vika od boga oca ... na nebesih brez matere rodil* 39–40), subjekt može naći i u sredini rečenice, nakon vremenske oznake koja sadrži važnu informaciju – da se bog na zemlji rađa pod istim vremenskim okolnostima kao i ljudi, i to mu, pored samog čina rađanja, daje njegovu ljudsku komponentu: on je, osim toga što je bog, i čovjek: Na konci deveta miseca *bog se i človik se rodil* 45–46. Gramatički su to dva subjekta, iako znamo da se radi o jednoj osobi i jednom činu rađanja. Potvrđen je i slučaj subjekatske sintagme na kraju rečenice, prvi put u litanijskom dijelu, gdje dominira obraćanje drugom licu, pa kad to drugo lice postaje objektom, dolazi objekt na prvo mjesto, a subjekt, koji je u ovom slučaju glagolska imenica, dolazi na kraj rečenice kao i ostale glagolske imenice u tom dijelu molitve: *Gospoje, tebe posluša vse božje tvorenje* 19. U drugom je primjeru naglasak na isticanju sadržajnih, značenjskih opozicija što ih sadrže dijelovi te subjekatske sintagme: *S onov blaženov pultev [v] prisvećeni v teli v tom devet miseci pribival bog vični, jisti, človik živi, pravi, vrimenni* 43–45. U toj subjekatskoj sintagmi je dio sintagme *človik živi, pravi, vrimenni*, s imenicom i njenim atributima, atribut subjektu *bog* kao i pridjevi *vični, jisti*, koji označuju njegove vječne, božanske kvalitete, kojima se, ovim drugim dijelom sintagme, pridružuje nova dimenzija, dijametralno oprečna: pravo čovječstvo, ograničeno životom u određenom vremenu. U ovom je slučaju prvi dio rečenice samo uvod u taj završni dio, koji je nosilac bitnog značenja i na kojemu je glavni naglasak iskaza. Linija iskaza uspinje se od početka rečenice prema kraju, od popratnih okolnosti preko radnje do isticanja vrhunskog bića kao subjekta.

Što se predikata tiče, već je rečeno da mu je mjesto vrlo često, ne samo u gramatičkom redu riječi nego i u retoričkom, odmah iza subjekta, da se može iz istih razloga naći na samom početku rečenice ako subjekt nije izrečen. Navedeni primjeri pokazuju da se predikat može naći i ispred subjekta. Potvrđena je i mogućnost položaja predikata u sredini

rečenice s reizrečenim subjektom (kad težište iskaza nije ni na subjektu ni na predikatu): V onoj blaženoj karvi pulti *prija* svarhu sebe blaženo karšćenje 47–48. Međutim, u ovom je tekstu predikat (ili bar dio predikata) u najvećem broju različitih rečeničnih konstrukcija na apsolutnom kraju rečenice. Ovamo ulaze već navođeni primjeri s imenskim predikatom iz prvog dijela molitve, a s glagolskim predikatom to su: . . . moli za nas . . . sina tvoga, ki se prije sega vika od boga oca . . . na nebesih brez matere *rodil*, od néga *se ni nigdar razdilil*, voľov boga oca [po] svetom dusi v tvoje blaženo tilo *se je vputil* 39–43, Osmi dan blaženu karv *hoti proliti* 47, . . . *prija* svarhu sebe blaženo karšćenje, nam je *pusti i zapovidi* 48, V onoj blaženoj pulti *bi lačan i žajan* 49, V onoj blaženoj pulti *bil i jil* 50, V onoj blaženoj pulti *bi kupľen i prodan* 51, vernih tvojih . . . tretí dan od smarti na život *hoti skrisiti* 62–63, i već spominjani primjeri s infinitivom kao dopunom predikatnom glagolu nepotpuna značenja na kraju rečenice: Smartju od neprijateľa našega *hoti nas skupiti* 54, Veruju, sinu božji, da *si hotil* blaženu pult tvoju *ožalostiti*, a vernih tvojih slatkim darom milosti tvoje utišiti. Veruju, sinu božji, da *si hotil* . . . za ľubav života našega *umriti*, a veličastvimi hoštva tvoga paklena vrata *razbiti* i svetih otac . . . svitlim darom milosti tvoje *prosvitliti*, vrata rajna ním sa vsimi vernimi *otvoriti* 55–61.

Takva je situacija obična u gramatičkom redu kakav je Delbrück odredio na osnovu staroindijskog jezika.⁸ Međutim, istraživanja su pokazala da se naš suvremeni jezik ne poklapa s tom starom shemom i da je u njemu u gramatičkom redu riječi mjesto predikata iza subjekta. Prije spomenuti primjeri pokazuju da je tako i u ovom tekstu. A kad znamo današnje stanje u jeziku, kao i to da je ista mogućnost postojala i u njegovu starijem stadiju, onda treba drugačiji red (predikat na kraju rečenice) pretpostaviti kao izuzetan, kao sredstvo naglašavanja i stilističkog izbora. U tekstu *Šibenske molitve* svi se slučajevi predikata na kraju rečenice nalaze u prvom i posljednjem dijelu molitve. Za prvi dio razloži su objašnjeni. U posljednjem se evocira Kristov život i njegove namjere u odnosu na čovječanstvo. Nižu se rečenice u kojima se nabrajaju ili situacije što ih je on proživio, ili ono što je on učinio ili htio u tom životu učiniti. Težište je iskaza, dakle, na radnji, na djelovanju, pa su rečenice koncipirane tako da dovode do nje, da je ona njihov krajnji domet, ostvaraj, rezultat htijenja. Predikat je, dakle, na kraju rečenice, ali takve rečenice u kojoj je najvažnije posljednje a ne prvo mjesto. Prema tome, mjesto predikata opet je rezultat stilističkog izbora.

Za pravi objekt već je pokazano da izuzetno može stajati i na početku rečenice, kad je naglasak na njemu: Gospoje, *tebe* posluša vse božje tvorenje 19, *vernih tvojih* . . . od smarti na život *hoti skrisiti* 61–63. To, svakako, nije redovan red riječi. U našem suvremenom jeziku pravi objekt u redovnom redu riječi dolazi iza predikata. Za starije doba utvr-

⁸ Vidi: Lj. Jonke, o. c., str. 166.

đeno je obratno stanje: objekt ispred predikata.⁹ Međutim, pitanje je koliko tekstovi tog starijeg razdoblja što su bili uzimani u razmatranje uopće predstavljaju redovan red riječi, ili je on i u njima okazionalan.

U tekstu *Šibenske molitve* potvrđene su obje mogućnosti – pravi objekt iza predikata i ispred njega: moli za nas . . . *sina božna, sina tvoga* 40, V onoj blaženov karvi pulti prija svarhu sebe *blaženo karšćenje*, nam je pusti i zapovidi 47–48, Osmi dan *blaženu karv* hoti proliti 47, ali i treća, zapravo najčešća, kad pravi objekt razdvaja predikat što se sastoji od glagola nepotpuna značenja i dopune u infinitivu, odnosno kad glagol razdvaja objekt od njegovih atributa: Veruju . . . da si hotil *prisvečenu tvoju* prodati *pult*, a *vernih tvojih* skupiti . . . 52–53, Smartju od neprijatelja našega hoti *nas* skupiti 54, Veruju . . . da si hotil *blaženu pult tvoju* ožalostiti, a *vernih tvojih* utišiti 55–56, Veruju . . . da si hotil *paklena vrata* razbiti, i *svetih otac* . . . prosvitliti, *vrata rajna* nim . . . otvoriti 57–61. Ako bolje promotrimo ove primjere, vidjet ćemo da svi oni zapravo pripadaju prvoj grupi, u kojoj objekt dolazi iza predikata, jer je nosilac predikatne glagolske radnje glagol *hotiti*, a infinitivi su njegove dopune. Isto vrijedi li za drugi dio navedenih složenih rečenica (iza veznika), u kojem se izostavlja glagol *hotiti*, jednom već spomenut, pa na taj način objekt dolazi odmah iza zamišljenog (izostavljenog) glagola. Velika pretežitost takvog rasporeda objekta iza glavnog dijela predikata ukazuje na to da je to vjerojatno u tekstu, odnosno govoru koji mu je podloga, bio redovan red, a okazionalna živost postiže se upravo premetanjem manje bitnih dijelova: razdvajanjem objekta od njegovih atributa ili predikata od njegovih dopuna. Jedini pravi primjer s objektom ispred predikata (Osmi dan *blaženu karv* hoti proliti 47) pokazuje isticanje objekta kao i primjeri gdje je objekt na prvom mjestu u rečenici, a u drugom primjeru s objektom ispred predikata (. . . nam je pusti i zapovidi 48) objekt je enklitika, koja dolazi na svom pravom mjestu (akuza tivna enklitika poslije dativne).

Adverbne oznake mogu se naći na najrazličitijim mjestima u rečenici, od prvog do posljednjeg, ovisno o njihovu značenju, odnosno o razvojnoj misaonoj liniji u rečenici, koja uvjetuje njenu strukturu. Npr. . . *ki se prije sega vika / od boga oca / na nebesih / brez matere / rodil*, od ņega se ni *nigdar* razdilil 40–41, *Na konci deveta miseca bog se i človik se rodil s onovje blaženovlje pultev pričiste beate Marije virginis* 45–46, *V onoj blaženoj pulti* bi lačan i žajan 49, Veruju . . . da si hotil . . . *vernih tvojih* skupiti *blaženov karvev, mukov i voļov* 52–53.

Za proučavanje reda riječi nekog teksta posebno su zanimljive različite mogućnosti položaja imenice i njenih atributa. U ovom tekstu takvi su skupovi zaista bogato zastupljeni, a odnosi imenica i njihovih atributa variraju.

Najmnogobrojniji skup je onaj u kojem se jedan ili dva atributa nalaze ispred imenice: *s vsimi božjimi dari* 2, *vsega vika* 3, *o umilena divo Marije* 4, *blaženih patrijaraħ* 4, *blaženih prorokov* 5, *anjelsko pozdrav-*

⁹ Vidi: Lj. Jonke, o. c., str. 168.

lenje 5, svetoga duha 6, k semu svitu 7, kripko udaržanje 8, blaženih vanjelist 10, pravo naučenje 11, blaženih apostolov 11, blaženih mučenikov 12, blaženih ispovidnikov 13, spaseno domišljenje 13, vsako zbrano nadahnutje 13, blaženih pustinnikov 14, vsako slatko nasićenje 14, blaženih div i mučenic 15, vse urešenje 15, vse počtenje 16, s velikim počtenjem 17, sa vsem oblastev 18, va vse nebesko vladanje 18, vse božje tvorenje 19, vsega božja tvorenja 19, boliznivoga jimenena 20–21, sih dari 21, pričista divo Marije 24, 38, nevoľnih sirot 27, žalostnih udovic 27, dreselih mužatic 28, vse utočišće 30, vse ufanje 31, svih redovnikov 35, sega vika 40, svetoga duha 41–42, [po] svetom dusi 42–43, v tvoje blaženo tilo 43, s onov blaženov pultev 43, s onovje blaženo[v]je pultev 46, pričiste beate Marije 46, osmi dan 47, blaženu karv 47, v onoj blaženov karvi 47, blaženo karšćenje 48, v onoj blaženoj pulti 49, 50, v onoj blaženov pulti 50, 51, prisvećenu tvoju . . . pult 52, blaženov karvev 53, slatkim darom 56, paklena vrata 59, svetih otac 59, svitlim darom 60, sa vsimi vernimi 61, tretí dan 62. Atributi su tu najčešće kvalitativni pridjevi i zamjenica *vas*, ali ima i posvojnih pridjeva i zamjenica, neodređenih i pokaznih zamjenica i rednih brojeva.

Idući veliki skup sastoji se od imenica i atributa u postpozitivnom položaju: *bogom živim* 2, 3, *boga živoga* 6, *sina božna* 7, *nevere karstjanske* 9, *sina tvoga a boga moga* 17, *milosti božjih* 21, *obsijanje salčenoje* 22, *v golbini paklenoj* 23, *sina božja* 25, *gospoje anjelska* 26, *zvezdo morská 26, odvítнице karstjanska* 26, *sina božna, sina tvoga* 39, *bog vični, jisti, človik živi, pravi, vrimenni* 44–45, *sinu božji* 52, 55, 57, *milosti tvoje* 56, 60, *života našega* 58, *boštva tvoga* 58, *vrata rajna* 60. Primjeri pokazuju da u postpozitivnom položaju kao atributi pretežu posvojne zamjenice i pridjevi, a kvalitativni se pridjevi javljaju samo kad označuju osobine samog boga i njegova sina, odnosno raja i pakla (*vrata rajna, v golbini paklenoj, obsijanje salčenoje* – gdje zapravo pridjevsko značenje graniči s posesivnošću, iako nastavak sugerira kvalitativnost), a svi zajedno odnose se na tri vrhunska nebeska bića (boga, njegova sina i majku božju), na osnovne vjerske pojmove (vjeru i nevjeru, nebo i pakao) i konačno na život ljudski u čitavoj toj konfesionalnoj konstelaciji (*života našega* 58). Prema tome, ne gramatička vrsta pridjeva, nego isticanje posebnosti pojma kojemu oni služe kao atributi, odnosno isticanje značenja samog atributa, odlučuje o promjeni redovnog reda (atribut ispred svoje imenice) i o stavljanju atributa u postpozitivan položaj. To potvrđuje i treća skupina, u kojoj se imenica smješta između svojih atributa, od kojih u postpozitivnom položaju i opet pretežu posvojne zamjenice i pridjevi nad ostalima, ali u kojoj je naglasak uvijek upravo na tom posljednjem atributu: *vse vere karstjanske* 8, *vse moći Luciferove* 9, *vsega upada anjelskoga* 10, *vsega dvora nebeskoga* 16, *našeje matere nevoľnoje* 20, *svih nas vernih karstjan grišnih* 31, *svih duhov nećistih i svih djalav upadnih* 37, *vas pulk karstjanski* 39, [v] *prisvećeni v telí v tom* 44, *blaženu pult tvojem* 55, *sa vsom pultju tvojem* 57, *s blaženov pultju tvojev* 62. Pogotovo to potvrđuju oni primjeri gdje se naporedo javljaju dvije imenice sa svojim atributima i gdje je sredstvo stilističkog izbora, kojim

treba izbjeći monotoniju u konstrukciji rečenice, postpozitivni položaj jednoga od atributa. U takvim slučajevima izbor nije bilo kakav, nego se po njemu u postpozitivnom položaju nalazi važniji atribut (ili važniji pojam), onaj na kojemu je težina značenja: *sih dari i milosti božjih* 21, *slatkim darom milosti tvoje* 56, *svitlim darom milosti tvoje* 60, *vsih redovnikov i redovnic vsih vernih* 35 (gdje je težište na atributu *vernih*, a drugo *vsih* premješta se iza svoje imenice radi izbjegavanja monotonijske). Prema tome, za poseban, uzvišen, poetski ugođaj molitve razmještaj imenica i njihovih atributa od posebnog je značenja. Neki od navedenih primjera s pridjevom u postpozitivnom položaju mogli su se već i u doba nastanka *Šibenske molitve* osjećati kao tradicionalni klišeji, pa je već samim time njihova upotreba imala stilističku vrijednost (npr. *bog živi, sin božji, golbina paklena, vrata rajna*).

Sve spomenute mogućnosti u potpunosti se podudaraju s onima što ih spominje Maretić u svojoj *Gramatici*,¹⁰ samo što ih on navodi kao mogućnosti redovnog reda riječi, ne uzimajući u obzir da je jezični korpus na kojem gradi svoju gramatiku dobrim dijelom potvrda retoričkog, a ne gramatičkog (običnog, svakodnevnog) reda riječi.

Primjere iz nekog teksta treba promotriti i statistički i s obzirom na njihov kontekst i namjenu. Na taj način možemo i na osnovu tako malog teksta kao što je *Šibenska molitva*, koji seže u relativno daleku prošlost (svakako dalju od Maretićeva korpusa), zaključiti da su se i u toj šest stoljeća dalekoj prošlosti mogle ostvarivati sve one mogućnosti koje su konstatirane za hrvatskosrpski jezik kao cjelinu, ali da je pretežita, prema tome i redovna bila ista ona upotreba koja preteže u jeziku i danas i da je ona, bar za hrvatski književni jezik, i tada bila običnija i da je mijenjana samo izrazito stilističkim nastojanjima.

Za red riječi nekog teksta važan je i raspored enklitika. U tekstu *Šibenske molitve* enklitika ima malo, ali njihova upotreba i smještaj u rečenici ukazuju na postojanje neprekinutog slijeda od tadašnjeg stanja u jeziku do današnjega, u kojem nije došlo ni do kakvih bitnih promjena, i ujedno na jasan jezični osjećaj stvaraoća teksta za stilističku vrijednost upotrebe enklitika.

Najčešće se ponavlja glagolska enklitika *si* u službi kopule imenskog predikata (u rečenicama tipa: *Gospoje, ti si anjelsko pozdravljenje* 5), redovito na drugom mjestu u rečenici. Kao sastavni dio perfekta potvrđena je u zavisnoj rečenici odmah iza veznika: *Veruju ... da si hotil ...* 52, 55, 57. Na drugom mjestu u rečenici nalaze se i zamjeničke enklitike: *... moli za nas ... sina tvoga, ki se prije sega vika od boga oca na nebesih brez matere rodil, od nega se ni nigdar razdilih 40-41, ... prija svarhu sebe blaženo karšćenje, nam je pusti i zapovidi* 48. Iduće mjesto enklitika je iza prve smisaone cjeline u rečenici: *... v tvoje blaženo tilo se je vputil* 43, sa zamjeničkom enklitikom ispred glagolske. Primjer potvrđuje da u perfektu reflektivnih glagola nije isključena upotreba glagolske

¹⁰ Vidi: T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Treće, nepromijenjeno izdanje, Matica hrvatska, Zagreb 1963, str. 455-461.

enklitike je uz *se*. Ona tu čak ima stilističku vrijednost: njome se postiže određeno smirivanje, usporavanje užurbanog toka pripovijedanja. Ali ona može i izostati: Na konci deveta miseca bog *se* i čovjek *se* rodil 46. Ovdje se iz stilističkih razloga, u rečenici koja gramatički ima dva subjekta, a u biti jedan (bog i čovjek jedna je osoba), ponavlja refleksivna zamjenica uz svaki od gramatičkih subjekata da se jače istakne dvojstvo u ličnosti koja je i jedno i dvoje, a njeno jedinstvo odraženo je u predikatnom participu koji ima singularni oblik. U perfektu postoji i treća mogućnost: da se ubrza tempo pripovijedanja, enklitika pomoćnog glagola može izostati i kad nisu u pitanju refleksivni glagoli: ... v jedinstvi svetoga duha s bogom ocem vazda *pribival* 41-42, ... v teli v tom devet miseci *pribival* bog vični, jisti 44-45, V onoj blaženoj pulti *bil* i *jil* 50.

To su ujedno sve potvrde za enklitike u ovom tekstu, ali iako malo-brojne, one pokazuju stilističku vrijednost njihove upotrebe (odnosno neupotrebe).

Sve rečenice s enklitikama konstruirane su tako da se enklitike nalaze ispred glagola, čak su ponekad i dosta udaljene od njega. Pomicanje enklitike prema početku rečenice, prema dosadašnjim istraživanjima¹¹, oznaka je živahnog stila, pripovijedanja koje nas odmah ubacuje u središte radnje, za razliku od mirnog, uravnoteženog pripovijedanja koje nas polako uvodi u radnju i kojemu je oznaka enklitika iza glagola. Tekst molitve je uznosit, stil teži za uzvišenošću, a ne svakodnevnošću izraza. I u svom narativnom dijelu govori o svakom vjerniku poznatim stvarima, pa i taj dio ima više odlike evokacije negoli pripovijedanja. Da je postignuta ta jedinstvenost namjene i adekvatnog stilskog izraza teksta, pomogla je i upotreba enklitika, skromna, ali namjerna.

Kad govorimo o redu riječi, treba još dodati da prijedlozi stoje redovito ispred svojih padeža, tj. imenica, odnosno zamjenica, s njihovim dopunama. Npr. *va vse nebesko vladanje* 18, *prije sega vika* 40, *od boga oca* 40, *na nebesih* 40, *od nega* 41, *na konci deveta miseca* 45, *od neprijatelja* 54, *v onoj blaženoj pulti* 49, 50, 51 itd. Prijedlog može i izostati ako je uz isti padež već jednom izrečen: ... *moli za nas i vas pulk karstjanski* 39, a radi isticanja može se i ponoviti ispred svakog pojedinog člana padežne sintagme: [*v*] *prisvećeni v teli v tom devet miseci pribival* 44, gdje je na prvom mjestu očito pisarskom greškom izostao.

Unutar rečenica javlja se još jedna vrsta stilski uvjetovanog ponavljanja: polisindet, odnosno ponavljanje istovrsnih veznika. Kako bi se izbjegla monotonija iskaza strogo određene litanijske rečenične konstrukcije i istakla važnost spominjanih pojmova, u nabranjanju se ponavlja sastavni veznik ispred predzadnjeg i zadnjeg člana nabranjanja. Npr. 1) veznik *i* vezuje samo posljednja dva člana u nabranjanju: *ti si vsega dvora nebeskoga čast, slava i vse počtenje* 16, *ti si vse utočišće svih vernih, nevoľnih i žalostnih* 30, *ti si pomoćnica i kraljica svih vernih, slabih i nemoćnih* 33; 2) veznik *i* dolazi ispred posljednjeg i pretposljednjeg člana nabranjanja:

¹¹ Vidi o tome: Lj. Jonke, o. c., str. 170-171.

ti si blaženih mučenikov moć i vse pokripljenje i pomoženje 12, ti si veselje dreselih mužatic i udovic i divic 28, ti si otvorenje vrat rajnih vsih tvojih vernih i želećih i devotih 34.

Time je uglavnom iscrpljen sav materijal na osnovu kojega se može nešto reći o redu riječi, odnosno rasporedu dijelova rečenice unutar rečenice u tekstu *Šibenske molitve*, i on pokazuje potpuno uklapanje u poznati i priznati sustav građe hrvatskosrpske rečenice, bez stranih utjecaja, bez zastarjelosti. Većinu tih elemenata mogli bismo i danas upotrijebiti u tekstu slične namjene. To znači, prvo, da se konstrukcija rečenice formirala u jeziku vrlo rano i da se nije bitno mijenjala; drugo, da su mogućnosti rasporeda rečeničnih dijelova bile već u prvim našim literarnim spomenicama velike i da su se te mogućnosti iskorištavale; i treće, da je *Šibenska molitva* građom svoje rečenice i stilom čist hrvatski tekst.

3. Osobitosti upotrebe vrsta riječi

Nema smisla nabrajati koje sve funkcije u rečenici može vršiti svaka pojedina vrsta riječi i dokumentirati to primjerima, jer to ne bi dalo nikakve nove rezultate, a dovelo bi do nepotrebnog ponavljanja stalno istih primjera koji su već spomenuti kad se govorilo o dijelovima rečenice, a morat će biti uzeti u obzir i pri analizi sintakse padeža. Treba ukazati na ono što čini posebnosti ovoga teksta.

Tako, npr., za imenice nije posebno zanimljivo konstatirati da vrše službu subjekta, predikata, objekta i ostalih rečeničnih dijelova, nego treba spomenuti pojavu jedne kategorije imenica koja je naročito zastupljena u ovom tekstu, a nije karakteristična za naše narodne govore, već je knjiške provenijencije. To su glagolske imenice na *-je* (<-bje) od svršenih i nesvršenih glagola za oznaku apstraktnih pojmova. Sve se one javljaju u litanijskom dijelu molitve (najčešće u funkciji predikatnog imena imenskog predikata) i za većinu od njih u narodnom govoru mogu se naći adekvatne zamjene drugačije i uobičajenije tvorbe. Njihova brojna zastupljenost jedan je od onih faktora koji navode na pomisao da je tekst molitve prijevod s jednog od kulturno dominantnih jezika toga doba. Međutim, već je spomenuto da istraživačima nije uspjelo pronaći izvornik s kojeg bi molitva bila prevedena na hrvatski jezik. Prema tome, moramo dopustiti mogućnost njena autohtonog nastanka i u tim okvirima pretpostaviti utjecaje tadašnjih dominantnih kultura i pojavu nekih općih, zajedničkih kulturoloških elemenata toga doba. Sigurno je jedno: *Šibenska molitva* nije nastala u puku, i njezin stil, njezin tok misli i način oblikovanja tih misli nije pučki. Ona je djelo obrazovanog čovjeka, dobrog poznavaoca onovremene crkvene poezije i ujedno upornog tragača za što adekvatnijim jezičnim izrazom onog duhovnog sadržaja što ga je htio predočiti. Koliko se taj sadržaj podudara s ortodoksnom kršćanskom dogmom, a koliko od nje odstupa, mogli bi reći crkveni teoretičari i odatle možda nešto više zaključiti o podrijetlu i sredini iz koje je potekla *Šibenska molitva*. Bez znanja te vrste može se zaključivati samo na temelju jezičnih elemenata. Već je pokazano da fonologija i morfologija

teksta molitve pripadaju srednjodalmatinskom čakavskom području. Oblikovanjem rečenica i odnosom rečeničnih dijelova ona se uklapa u opći sustav hrvatske sintakse. Upotreba glagolskih imenica za apstraktne pojmove, koja u ovom tekstu ima više leksičko nego sintaktičko obilježje, jedan je od rijetkih elemenata kojima se tekst *Šibenske molitve* na prvi pogled udaljuje od uobičajenog hrvatskog jezičnog izraza. Ali pri tom treba imati na umu već spomenutu činjenicu da *Šibenska molitva* nije tekst običnog svakodnevnog govora i pučkog načina izražavanja. Ona je i crkveni i poetski tekst i kao takva ona nužno mora sadržavati i odražavati utjecaje opće kulturne klime vremena i sredine u kojoj je nastala. Ta klima, i vrijeme, jest evropsko duhovno srednjovjekovlje, s dominacijom crkvene dogmatske literature na latinskom i grčkom jeziku, a na slavenskom jugu i na crkvenoslavenskom, koji je kao literarni jezični izraz hibridni potomak tih dvaju glavnih evropskih literarnih, crkvenih i službenih jezika. Sredina u kojoj je nastala jest duhovni stalež srednje Dalmacije, u kojoj među hrvatskim čakavskim pukom djeluje katolička crkva pomoću dvaju jezičnih i kulturnih medija: jedan je latinski i latinaški, a drugi crkvenoslavenski i glagoljaški. U to doba njih zahvaća proces međusobnog približavanja i otada među njima ima sve više doirnih točaka. Hrvatski živalj u 13. i 14. st. konačno postaje dominantan i u stoljećima pretežno romanskim dalmatinskim gradovima, i latinaška crkva sve više osjeća nedovoljnost latinskog jezika u djelovanju među pukom posve drugog jezičnog izraza, te se u literaturi namijenjenoj puku počinje pojavljivati hrvatski narodni jezik. S druge strane, kraj 13. i 14. stoljeća doba je renesanse hrvatske glagoljaške crkve i kulture, ali i doba njena definitivnog zaokreta prema zapadu. Ponovo se prevode i prerađuju osnovne crkvene knjige, ali ovaj put isključivo prema latinskim izvorima, i ne više crkvenoslavenskim jezikom, nego njegovom hrvatskom redakcijom, u koju ulazi utoliko više hrvatskih pučkih jezičnih elemenata ukoliko se djelo više udaljuje od stroge liturgijske namjene. Tako narodni jezik u isto doba prodiere i u latinašku i u glagoljašku kulturnu sredinu, a djela napisana na njemu, iako pisana pomoću dvaju različitih pisama, počinju se izmjenjivati, kružiti i prepisivati u obje te sredine. Otuda čitav niz sastavaka istog podrijetla, prepisanih iz istih matica, i u latiničkim i u glagoljskim spomenicima. Očito je i u jednoj i u drugoj sredini bilo ljudi koji su znali oba jezika i oba pisma.

Već je spomenuto da je *Šibenska molitva* mogla nastati u glagoljaškoj sredini. Spomenute glagolske imenice, koje se u velikom broju javljaju u tom tekstu, mogle bi biti jedna od indicija u tom pravcu. Iako je *Šibenska molitva* tekst tipičan za latinsku srednjovjekovnu crkvenu poeziju, vjerojatno i nastao pod njenim utjecajem, i iako je upotreba glagolskih imenica i imenske rekcije općenito karakteristična ne samo za latinski i grčki jezik nego, pod njihovim utjecajem, i za ostale evropske književne jezike toga doba, sastavljač *Šibenske molitve* poslužio se za apstraktne pojmove onim tipom imenica za koje je imao gotov obrazac, a dobrim dijelom i gotove lekseme. Našao ih je u crkvenoslavenskom jeziku, koji je u glagoljaškoj sredini bio izraz visokog književnog stila i za čije je

termine mogao biti siguran da su jednakovrijedni s latinskima, tj. da su nosioci istog sadržaja, što nije mogao tvrditi za izraze iz svog domaćeg književno neizgrađenog pučkog govora. To poznavanje crkvenoslavenskog jezika i uočavanje jednakovrijednosti njegovih izraza s latinskima upućuje na glagoljaša, jednog od onih koji su znali latinski i poznavali latinsku crkvenu literaturu i koji su bili obnovitelji i preporoditelji glagoljaške književnosti 14. stoljeća i veza između hrvatske glagoljaške i latinaške kulture. Suradnja i dodiri među domaćim glagoljaškim i latinaškim svećenstvom morala je biti prisnija i dublja od samog posuđivanja latinskih crkvenih knjiga za prerađivanje glagoljaških obrednih obrazaca. Dokaz tome su isti tekstovi, osobito pjesnički, u glagoljskim i latiničkim knjigama. Na taj se način i *Šibenska molitva* mogla naći u kodeksu jednog latinaša.

Već je rečeno da se velika većina glagolskih imenica, iako su u ovaj tekst očito ušle kao gotovi leksemi iz crkvenoslavenskog, uz određene glasovne modifikacije, dade pravilno izvesti od pasivnog glagolskog participa i na našem jezičnom području. Treba vidjeti kako se one uklapaju u opći sistem tvorbe, značenja i upotrebe takvih imenica u našem jeziku. Taj je sistem razradio J. Vuković¹² analiziravši slučajeve kad se mogu te imenice graditi i upotrebljavati. Obično se ponavlja tvrdnja da se glagolske imenice na *-je* (*-nje* i *-će*) tvore od nesvršenih glagola i da označuju radnju, zbivanje ili stanje; od svršenih glagola ima malo takvih imenica i one moraju imati rezultativno značenje, tj. moraju označavati neki predmet ili čin koji je rezultat određene glagolske radnje. Vuković je pokazao da se glagolske imenice ne mogu graditi ni od svih nesvršenih glagola, a i među onima od kojih se tvore i upotrebljavaju postoji velika razlika u upotrebljivosti i uobičajenosti takvih imenica. Na to utječe u prvom redu glagolska osnova. Osim toga, daleko je veća upotrebljivost onih glagolskih imenica toga tipa koje pored značenja procesa glagolske radnje, odnosno vremenskog obuhvaćanja glagolskog stanja, dobivaju i punije imeničko, apstraktno ili predmetno, značenje. Za razliku od tih imenica, na tvorbu imenica od svršenih glagola utječe u prvom redu semantička vrijednost samog glagola, kao i niz drugih uvjeta i odnosa, među kojima su bitni značenjski odnosi svršenog i nesvršenog glagola, osnovnog i izvedenog i njihovih glagolskih imenica. Vuković ističe da se u suvremenom intelektualističkom načinu izražavanja javljaju imenice koje ne odgovaraju u potpunosti osnovnim uvjetima tvorbe glagolskih imenica od svršenih glagola, a toga je bilo i u starim tekstovima, u kojima je pod utjecajem stranih jezika bilo daleko više tih imenica nego što ih ima u kasnijim stoljećima i daleko više nego što se i za ono doba može pretpostaviti za živi narodni govor. To je postala u neku ruku manira, oznaka višeg stila, otmjenog i literarnog izražavanja. Treba konačno vidjeti koje to uvjete i odnose (prema Vukovićevim istraživanjima) mora zadovoljiti pravilna tvorba glagolske imenice i kako se u njih uklapaju glagolske imenice iz teksta *Šibenske molitve*.

¹² J. Vuković, *Glagolske imenice na -nje i -će*, »Pitanja savremenog književnog jezika«, god. II, knj. I, Sarajevo 1950.

Prvi i najvažniji od tih uvjeta već je spomenut: od svršenog glagola mora se dobiti imenica rezultativnog značenja, tj. s imeničkim značenjem punijim od značenja samog završetka glagolske radnje, odnosno, ona mora obilježavati kakav predmet ili čin kao rezultat svršene glagolske radnje, svojstvo subjekta ili objekta glagolske radnje ili situacije vezanu uz nju. Mnogi glagoli svojim osnovnim značenjem onemogućavaju označavanje rezultativnosti glagolske radnje, i od njih nije dobro graditi glagolske imenice.

U tekstu *Šibenske molitve* od tridesetak glagolskih imenica od nesvršenih glagola su samo: *uprošanje*, *počtenje*, *vladanje*, *tvorenje*, *ufanje*, *karšćenje*. Sve su, osim posljednje, izvedene od glagola s infinitivnom osnovom na -a- (prema Vukoviću najproduktivnija glagolska osnova za tvorbu glagolskih imenica) i nijedna od njih nije upotrijebljena u svom osnovnom značenju glagolske imenice što označava proces glagolske radnje ili trajanje nekog stanja, nego upravo u onom drugom, punijem imeničkom značenju. Spadaju, dakle, u onu grupu glagolskih imenica na -je koje su u živim narodnim govorima uobičajene.

Za prvu od njih, *uprošanje*, već je rečeno da je napravljena prema crkvenoslavenskom glagolu *vōprošati* = *pítati*, očito ne u značenju glagolske radnje pitanja, nego, u najmanju ruku, u značenju objekta kojemu se upravlja pitanje, tj. molba, kojemu se obraća s molbom, kojega se zaziva i moli, ako ne i u sasvim filozofskom, dogmatskom smislu što ga semantički pokriva i lat. riječ *interrogatio*: objekt razmišljanja i dokazivanja, odnosno argument, dokaz, tvrdnja od koje se polazi u nekim postavkama, ovdje u kršćanskoj dogmi: *Gospoje, ti si blaženih patrijarah uprošanje* 4.

U apstraktnom značenju upotrijebljena je i imenica *ufanje*. Ona označuje pouzdanje, nadu koja se personificira, konkretizira kao objekt nečijeg ufanja, pouzdanja, nadanja: *Gospoje, ti si ufanje svih nas vernih karstjan grišnih* 31.

Imenica *počtenje* (od impf. glagola *počtiti* = poštovati) gotovo da i ne ide u ovu skupinu. Postanjem jest od glagolskog pasivnog participa *počten*, ali on se u jeziku vrlo rano osamostalio kao pravi pridjev, s više srodnih i dodirnih značenja, a imenica od njega izvedena prava je apstraktna imenica, s osnovnim značenjem »svojstvo onoga koji je pošten« i s čitavim nizom podznačenja. U ovom je tekstu upotrijebljena u dva od tih podznačenja: 1. dika, slava; 2. pošta, tj. čast, počast, poštovanje: *Gospoje, ti si vsega dvora nebeskoga čast, slava i vse počtenje* 16, *Gospoje, ti si uznesena od sina tvoga a boga moga s velikim počtenjem i s veseljem* ... 17–18.

Imenice *vladanje*, *tvorenje*, *karšćenje* imaju konkretno značenje: *tvorenje* označuje ostvaraj, objekt radnje glagola *tvoriti* = stvoriti ni iz čega (o bogu), tj. sve ono što je na taj način stvoreno: *Gospoje, tebe posluša vse božje tvorenje. Gospoje, ti si vsega božja tvorenja obnovljenje* 19; *vladanje* znači »ono čime se vlada, zemlja i ljudi pod nečijim vladanjem«, u ovom slučaju »nebo i svi koji su na njemu«¹³: *Gospoje, ti si*

¹³ U tom značenju potvrđena je i imenica *država* (vidi: ARj).

uznesena od sina tvoga a boga moga . . . sa vsem oblastev va vse nebesko vladanje 17–18; karščenje znači »prvi sakrament, kojim se postaje kršćaninom«: [sin božji] prija svarhu sebe blaženo karščenje, nam je pusti i zapovidi 48.

Imenica od svršenih glagola ima u *Šibenskoj molitvi* neusporedivo više. To su: *ispuhnenje, pozdravljenje, obsijanje, okripljenje, osvećenje, saznanje, proslavljenje, udaržanje, potartanje, skušenje, napuhnenje, naučenje, skazanje, pokripljenje, pomoženje, domišljenje, nadahnutje, nasičenje, urešenje, obnovljenje, primiñenje, potvrjenje, prosvitljenje, prošćenje, utišenje, skupljenje, izbaavljenje, skrišenje, otvorenje.*

U jeziku postoji određena zakonitost u tvorbi i upotrebi imenica od svršenih glagola, postoje određeni uvjeti koji moraju biti zadovoljeni da bi se takva imenica mogla napraviti i upotrijebiti. Kako je to u našoj nauci o jeziku relativno slabo obrađeno područje, mnogi značajni momenti još nisu osvijetljeni. Jedna od situacija kad se u jeziku relativno lako grade imenice od svršenih glagola jest ona kad prema nesvršenom osnovnom glagolu već postoji glagolska imenica s punijim imeničkim značenjem, tj. koja označuje nešto više od samog procesa glagolske radnje. Takvih imenica ima i u tekstu *Šibenske molitve: saznanje 7* (prema: *znanje*), *osvećenje 7* (prema: *svećenje*, s više apstraktnih i konkretnih značenja – vidi ARj), *udaržanje 8* (prema: *držanje*, što znači i konkretan posjed i, u teološkom smislu, stanje u kojem blaženi uživaju u bogu – vidi ARj), *naučenje 11* (prema: *učenje* = nauk, doktrina), *domišljenje 13* (prema: *mišljenje* = stav, uvjerenje), *potvrjenje 21* (prema: *tvrđenje* = utvrda; dokaz).

Rado se grade imenice i od onih svršenih glagola koji su pored osnovnog razvili i koje drugo značenje. Takve bi u ovom tekstu bile imenice: *skazanje 11* (očito u značenju: objašnjenje, dokaz, tumačenje – *Gospoje, ti si blaženih apostolov čisto i jisto skazanje* – od glagola *skazati*, koji pored osnovnog značenja: reći, izreći, kazati znači još i: navijestiti, pripočiti, pripovjediti, spomenuti, pokazati, ukazati, objasniti i dr. – vidi ARj – prema osnovnom glagolu *kazati*), *pomoženje 12* (u značenju: pomoć, od glagola *pomoći* = pružiti pomoć, prema osnovnom glagolu *moći*), *nadahnutje 13* (u značenju: poticaj, inspiracija, od glagola *nadahnuti*, koji pored osnovnog značenja: dunuti na (u) koga, ima i preneseno: inspirirati, potaknuti, oduševiti i sl.), *primiñenje 21* (vjerojatno u značenju: usporedba¹⁴ – *Gospoje, ti si našeje matere nevoľnoje boliznivoga*

¹⁴ Imenica *primiñenje* jedna je od najteže razumljivih riječi u tekstu *Šibenske molitve*. Izvedena je od glagola *priminiti* (*primijeniti*), za koji se u ARj kaže da ima različita značenja, koja je teško dovesti u vezu s osnovnim glagolom *mijeniti*, a prvo je od njih: izjednačiti, usporediti. Glagol *mijeniti* znači: 1. mijenjati (se), zamjenjivati; 2. misliti, držati; govoriti, spominjati, namjenjivati. Kao latinski ekvivalent za ovo drugo osnovno značenje naveden je glagol *putare*, što znači: po unutrašnjoj vrijednosti cijeniti, cijeniti, držati do koga. On je lat. ekvivalent i za crsl. glagol *primēniti* (vidi: Miklosich, *Lexicon* . . .), koji još znači i *mutare*, tj. mijenjati, promijeniti. Od sviju tih značenja koja bi se eventualno i dala na neki način dovesti u vezu s navedenom rečenicom, značenje *usporedba*, u kojem je jedinom imenica *primiñenje* potvrđena u ARj, ipak je ovdje najprihvatljivije: mati božja uspoređuje se s tužnim, nevoljnim imenom sviju majki, tj. sa svim majkama patnicama i nevoljnicama – sve matere jednako su tužne i nevoljne kao što je to i mati božja.

ijmena priminjenje – od glagola *priminiti* (*primijeniti*) < *primêniti* u značenju: usporediti, izjednačiti – prema osnovnom glagolu *mijeniti* < *mêniti*). Od svršenih glagola lako se tvore imenice i u slučaju kada prema svršenom glagolu s prefiksom više nema osnovnog glagola sa značenjem koje bi odgovaralo značenju osnove u složenom svršenom glagolu, zatim kada se osnovni nesvršeni glagol izgubio ili kad svršeni glagol nije ni izveden od nesvršenog. Takve su u *Šibenskoj molitvi* imenice: *izbavljenje* 29 (od glagola *izbaviti* = spasti, osloboditi; glagol *baviti* nema odgovarajućeg značenja), *skrišenje* 32 (od glagola *skrisiti* < *všskrêsiti* = uskrsnuti od mrtvih, prema kojemu nema glagola *krisiti* (*krijesiti*) < *krêsiti* u značenju koje bi se dalo s njim dovesti u vezu; *krijesiti* znači: ispuštati iz sebe iskre – vidi ARj), *prošćenje* 23 (od glagola *prostiti*, izvedenog od pridjevske osnove).

Najmnogobrojniju grupu glagolskih imenica u tekstu *Šibenske molitve* čine imenice izvedene od onih svršenih glagola prema čijim osnovnim nesvršenim glagolima ne postoje glagolske imenice s punijim imeničkim značenjem, već one označuju samo proces glagolske radnje. U takvom slučaju imenica od svršenog glagola označava samo završetak glagolske radnje. Ali u određenom intelektualnom kontekstu i takva imenica može dobiti apstraktno rezultativno značenje, značenje stanja ili osobine subjekta ili objekta glagolske radnje, ili čina koji je do toga doveo. To je značenje usko vezano uz momenat izvršenja glagolske radnje i često ga je teško adekvatno izraziti kojom drugom apstraktnom imenicom. Takve su imenice knjiškog postanja. U tekstu molitve to su: *ispunjenje* 5, *napunjenje* 10, *nasćenje* 14, *obnovljenje* 19, *obsijanje* 6, 22, *okripljenje* 6, 7, 8, *otvorenje* 34, *pokripljenje* 12, *potartanje* 9, *pozdravljenje* 5, *proslavljenje* 7, *prosvitljenje* 22, *skupljenje* 29, *skušenje* 9, *urešenje* 15, *utišenje* 27. U kontekstu *Šibenske molitve* rezultat izvršene glagolske radnje (apstraktni pojam) pretvara se u simbol određene osobe, majke božje, u njezinu stalnu kvalitetu i u isto vrijeme predstavlja stalno stanje u kojem se nalaze subjekti, odnosno objekti izvršenih radnji. Npr. *Gospoje, ti si blaženih prorokov proročastva ispunjenje* 5, *Gospoje, ti si anjelsko pozdravljenje* 5, *Gospoje, ti si boga živoga obsijanje i okripljenje* 6, *Gospoje, ti si svetoga duha osvećenje* 7, *Gospoje, ti si k semu svitu saznanje i proslavljenje* 7 itd. Na taj način sve one udovoljavaju onim zahtjevima koji se postavljaju pred pravilno napravljenu i pravilno upotrijebljenu glagolsku imenicu u našem jeziku. Da je tako, dokaz je i to što je velika većina od njih bogato potvrđena iz naše starije književnosti, što znači da su bile neophodne u književnom i uopće intelektualnom izražavanju, da su se u njemu uobičajile i mnoge od njih razvile posebna apstraktna značenja i da nisu bile strane duhu jezika.

Tako se za autora *Šibenske molitve* ne bi moglo reći da nije poznao duh hrvatskoga jezika i njegovu pravilnost iako se obilno poslužio jednom kategorijom riječi koja u običnom govoru nije česta i za koju je mogao naći gotov uzor, čak i gotove lekseme, u svojoj kulturnoj baštini, u crkvenoslavenskom jeziku, i koju je vjerojatno smjelije upotrijebio na osnovi svoje opće kulture i znanja latinskog jezika. Iako je mnoge

od tih glagolskih imenica mogao preuzeti kao gotove lekseme iz crkvenoslavenskog, samo jedna od njih odaje direktan crkvenoslavenski utjecaj: *uprošanje* prema crsl. glagolu *včprošati*. Više je onih slučajeva gdje je iskoristio upravo ona značenja i oblike koji su bili poznati u njegovu lokalnom govoru. Tako je, npr., imenicu *primišenje*, koja postoji i u crsl. jeziku, upotrijebio u značenju u kojem je potvrđena i kod drugih dalmatinskih pisaca; imenica *potartanje* najvjerojatnije je nastala od glagola *potrptati* (potvrđenog i u *Žićima otaca*), koji u tom liku nije potvrđen u crsl.; imenica *urešenje* postala je od glagola *uresiti*, koji je tipičan kroatizam, u ARj potvrđen tek od 15. st., u prvo vrijeme samo kod dalmatinsko-dubrovačkih pisaca.

Pored velike zastupljenosti glagolskih imenica u tekstu *Šibenske molitve* još je jedan sintaktički elemenat koji je vezuje s ondašnjom općom kulturnom klimom, što je utjecala na izgrađivanje književnih jezika po uzorima i shemama latinskog i grčkog (kod nas i crkvenoslavenskog). Radi se o upotrebi participa prezenta u pridjevskoj funkciji, odnosno, čak u funkciji supstantiviziranih pridjeva: *ti si sidećih u tamnici prosvitljenje 22, ti si ležećih v golbini paklenoj zdi prošćenje 23, ti si otvorenje vrat rajnih svih tvojih vernih i želećih i devotih 34, ti si družbenice tebe želećih i počtovajućih svih vernih 36*. Međutim, kako je to česta crta još i kod čakavskih pisaca 15. i 16. st.,¹⁵ ne bi trebalo isključivati ni mogućnost da je pridjevska promjena i upotreba tih participa ostatak starine, koji je u jeziku *Šibenske molitve* još bio osobina živog narodnog govora.

Još se jedna crta u jeziku *Šibenske molitve* u prvi čas može tumačiti utjecajem latinskog jezika, a da ipak ne mora biti tako. Radi se o upotrebi posvojne zamjenice na mjestima gdje bismo očekivali povratno-posvojnu zamjenicu *svoj*, tj. u situacijama kad se odnosi na subjekt. Međutim, kad promotrimo primjere, možemo iz njih razabrati da upotreba posvojne zamjenice u njima ima stilističku vrijednost i da ne mora biti rezultat utjecaja stranog duhu jezika. Npr. u rečenici *Gospoje, ti si uznesena od sina tvoga a boga moga s velikim počtenjem i s veseljem . . . 17-18* naglašena je opozicija *sina tvoga - boga moga* (tj. *tvoga - moga*), koja je mnogo ekspresivnija nego da stoji *svoga - moga*, jer se naglašava veza između drugog lica (tj. majke božje, kojoj se molitelj obraća) i prvog (tj. molitelja). Isti je slučaj isticanja opozicije u primjeru: . . . moli za nas . . . sina božna, sina tvoga 39 (opozicija: *bog - majka božja* i isticanje pripadnosti sina i jednom i drugom).

Uopće, čitav je tekst molitve upravljen majci božjoj i njenu sinu, tj. drugom licu, pa je naglašeno pripadanje tom drugom licu, ali ne iz njegove vlastite perspektive (koja bi tražila povratno-posvojnu zamjenicu), nego iz perspektive molitelja (tj. prvog lica, koje u opoziciji prema sebi naglašavanje pripadnosti drugom licu može izraziti samo zamjenicom *tvoj*): *Gospoje, ti si život i skrišenje svih tvojih vernih 32, Gospoje, ti*

¹⁵ Vidi: Đ. M. Skarić, *Tvorba i poraba participa. . .*, »Nastavni vjesnik« 10, str. 20. i d.

si otvorenje vrat rajnih svih tvojih vernih 34, Veruju, sinu božji, da si hotil prisvećenu tvoju prodati pult, a vernih tvojih skupiti ... 52-53, Veruju ... da si hotil blaženu pult tvoju ožalostiti, a vernih tvojih ... utišiti 55-56, Veruju ... da si hotil sa vsom pultju tvojom za ljubav života našega umriti, a veličastvimi boštva tvoga paklena vrata razbiti i svetih otac ... svitlim darom milosti tvoje prosvitliti ... vernih tvojih kupno s blaženov pultju tvojev ... hoti skrisiti 57-63. U svim tim slučajevima upotreba povratno-posvojne zamjenice bila bi manje ekspresivna. A kad se uzme u obzir da je takva upotreba posvojnih zamjenica poznata i iz Vukovih narodnih pjesama,¹⁶ gdje očito nije bilo lat. utjecaja, i u živim govorima, i u pisaca svih naših dijalekata¹⁷ (pa i u drugim slavenskim jezicima), nije potrebno tvrditi da je do nje došlo pod stranim utjecajem.

Kad se govori o sintaktičkoj upotrebi pojedinih vrsta riječi u tekstu *Šibenske molitve*, treba spomenuti i supstantivizaciju pridjevskih riječi (pa čak i čitavih sintagmi), tj. upotrebu pridjeva i glagolskih participa te ponekih sintagmatskih skupova u funkciji imenice. Takvi su redom uzvici na samom početku molitve: *O blažena! O prislavna! O presvitla! Svarhu svih blaženih bogom živim uzvišena! S vsimi božjimi dari urešena! O prislavna prije vsega vika! Bogom živim zbrana!* 1-3. Supstantivizirani pridjev s atributom javlja se čak i unutar takvog supstantiviziranog skupa: *Svarhu svih blaženih bogom živim uzvišena!* 1-2. Ostali primjeri: ti si *sidećih u tamnici* prosvitljenje 22, ti si *ležćih v golbini paklenoj* zdi prošćenje 23, ti si skupljenje *dolžnih* 29, ti si izbavljenje *uznih i jatih* 29, ti si vse utočišće *svih vernih, nevoľnih i žalostnih* 30, ti si život i skrišenje *svih vernih tvojih i grišnih* 32, ti si pomoćnica i kralica *svih vernih, slabih i nemoćnih* 33, ti si otvorenje vrat rajnih *svih tvojih vernih i želećih i devotih* 34, ti si družbenica *tebe želećih i počtovajućih svih vernih* 36, Veruju ... da si hotil ... *vernih tvojih* skupiti 52-53, Veruju ... da si hotil ... *vernih tvojih* ... utišiti 55-56, Veruju ... da si hotil ... vrata rajna *ñim sa vsimi vernimi* otvoriti, *vernih tvojih* ... hoti skrisiti 57-63. Svi ti supstantivizirani pridjevi odnose se na ljude i svi dolaze u pluralnim padežima (osim jednog svi su genitivi), koji nam onemogućavaju da govorimo o upotrebi određenih i neodređenih pridjevskih oblika u toj funkciji.

I inače nema u tom tekstu mnogo slučajeva na osnovi kojih bismo o toj upotrebi mogli što određeno reći. Padeži u kojima se vidi razlika između određenih i neodređenih pridjevskih oblika u tekstu su dosta slabo zastupljeni. U atributivnoj službi, i to u slučajevima u kojima se razlikuje oblik, pridjevi dolaze i u određenom i u neodređenom obliku, s time da neodređeni oblik ima i pridjev *božji*, koji je u ono doba morao imati i neodređeni nominativni oblik **božij: božja tvorenja* 19, *sina božja* 25 pored *sina božna* 7, 39 (od **božan*), a neodređeni oblik ima i redni broj: na konci *deveta maseca* 45. Jedini siguran primjer za neodređeni oblik u srednjem rodu je [v] *prisvećeni* v teli v tom 44, budući

¹⁶ Vidi: T. Maretić, *Gramatika...*, III izdanje, str. 502.

¹⁷ Vidi: ARj s. v. *moj, tvoj*.

da je u nominativu singulara već tada bilo uobičajeno sažimanje *-oje*, *-eje* u *-o*, *-e*. U ovom tekstu takvo sažimanje nije provedeno samo u jednom primjeru u srednjem rodu: obsijanje **salčenoje* 22 i jednom u ženskom: *našeje* matere *nevoľnoje* 20. Ostali primjeri za atributski pridjev u određenom obliku: boga *živoga* 6, *svetoga* duha 6, 41–42, dvora *nebeskoga* 16, *boliznivoga* jimenaa 20–21, bog *vični, jisti*, človik *živi, pravi, vrimenni* 45. U upotrebi određenih i neodređenih oblika nema nikakve razlike. Radi se sve o samim stalnim, dobro poznatim svojstvima. Iako malobrojni, ti primjeri pokazuju da se nije vodilo računa o razlici između određenog i neodređenog pridjevskog oblika u atributivnoj službi, u čemu tekst *Šibenske molitve* nije osamljen. Ista ta crta nalazi se i u primorskim lekcionarima i u najstarijim hrvatskim duhovnim pjesmama,¹⁸ a vjerojatno bi se našla i u još pokojem onovremenom spomeniku. U predikatnoj službi dolazi redovito neodređeni oblik: V onoj blaženoj pulti bi *lačan* i *žajan* 49, V onoj blaženoj pulti bi *kupľen* i *prodan* 51.

O posebnostima sintaktičke upotrebe ostalih vrsta riječi na temelju teksta *Šibenske molitve* ne možemo govoriti jer za njih nema potvrda.

4. Sintaksa padeža

Padežni oblici što se javljaju u tekstu *Šibenske molitve* obuhvaćaju samo manji dio padežnih značenja hrvatskog jezika.

1. 4. Nominativ je nezavisan padež, padež subjekta. U nominativu se redovito pojavljuje subjekt sa svim svojim dodacima i u tekstu *Šibenske molitve*: tebe poslušaa *vse božje tvorenje* 19, ... moli za nas ... sina tvoga, *ki se prije vsega vika ... na nebesih brez matere rodil* 39–41, v teli v tom devet miseci pribival *bog vični, jisti, človik živi, pravi, vrimenni* 44–45, Na konci deveta miseca *bog se i človik se rodil* 45–46. Najčešći je subjekt lična zamjenica za 2. l. sg., koji se ponavlja gotovo u svakoj rečenici litanijskog dijela molitve i uz koji dolazi imenski predikat s predikatnim imenom redovito u nominativu. Npr. *ti si blaženih prorokov proročastva ispuľnenje* 5, *ti si anjelsko pozdravľenje* 5, *ti si boga živoga obsijanje i okriľjenje* 6, *ti si sina božna mati* 7, *ti si blaženih vanjelist pravo naučenje* 10–11, *ti si blaženih ispovidnikov spaseno domišľenje i vsako zbrano nadahnutje* 13, *ti si blaženih điv i mučenic kruna i vse urešenje* 15, *ti si mati nevoľnih sirot* 27, *ti si utišenje žalostnih udovic* 27, *ti si pomoćnica i kraľica vsih vernih, slabih i nemoćnih* 33 itd. I u ostalim slučajevima imenski predikat je u nominativu: V onoj blaženoj pulti bi *lačan* i *žajan* 49, V onoj blaženov pulti bi *kupľen* i *prodan* 51.

2. 4. Genitiv je među kosim padežima najširi, najobuhvatniji padež, zahvaćajući čitav niz odnosa koje obilježavaju i drugi padeži, ali uz određena ograničenja i preciziranja tih odnosa. S tog gledišta on je najneobilježeniija i ujedno najupotrebljivija padežna kategorija. Već je rečeno da je genitiv u tekstu molitve najzastupljeniji padež. Međutim, njegova izuzetno brojna zastupljenost u odnosu na ostale padeže, ali

¹⁸ Vidi: M. Rešetar, o. c., »Rad« 136, str. 189; D. Malić, o. c., str. 156, 182.

ujedno i funkcionalna jednoličnost uvjetovana je u ovom slučaju manje njegovim značenjem, a više određenom rečeničnom strukturom čitavog litanijskog dijela molitve, u kojoj se posesivni genitiv javlja (i ponavlja) u funkciji atributa predikatnog imena imenskog predikata. Kako je u velikom broju rečenica to predikatno ime glagolska imenica, ti su posesivni genitivi u odnosu na radnju te glagolske imenice subjektni ili objektni. Ali budući da je čitavo to izražavanje apstraktno i preneseno, oni osim gramatičkih odnosa s riječima koje određuju (atributski prema određenoj imenici, a subjektni ili objektni u odnosu na radnju koju ona označuje) ostvaruju niz semantičkih odnosa i konotativnih značenja u rečenici, postaju posrednici dubinskih odnosa i veza između pravog gramatičkog subjekta i predikata rečenice: Gospoje, ti si *blaženih patrijarah* uprošanje 4, Gospoje, ti si *blaženih prorokov proročastva* ispunjenje 5, Gospoje, ti si *boga živoga* obsijanje i okripljenje 6, Gospoje, ti si *svetoga duha* osvećenje i okripljenje 6–7, Gospoje, ti si *sina božna mati* 7, Gospoje, ti si *vse vere karstjanske* kripko udaržanje i okripljenje 8, Gospoje, ti si *nevere karstjanske* potartanje 9, Gospoje, ti si *vse moći Luciferove* skušenje 9, Gospoje, ti si *vsega upada anjelskoga* napuñenje 10, Gospoje, ti si *blaženih vanjelist* pravo naučenje 10–11, Gospoje, ti si *blaženih apostolov* čisto i jisto skazanje 11, Gospoje, ti si *blaženih mučenikov* moć i vse pomoženje 12, Gospoje, ti si *blaženih ispovidnikov* spaseno domišljenje i vsako zbrano nadahnutje 13, Gospoje, ti si *blaženih pustinnikov* pića i vsako slatko nasićenje 14, Gospoje, ti si *blaženih div i mučenic* kruna i vse urešenje 15, Gospoje, ti si *vsega dvora nebeskoga* čast, slava i vse počtenje 16, Gospoje, ti si *vsega božja tvorenja* obnovenje 19, Gospoje, ti si *našeje matere nevoľnoje boliznivoga jimen*a primienje 20–21, Gospoje, ti si *sih dari i milosti božjih* potvrjenje 21, Gospoje, ti si *sidećih u tamnici* prosvitljenje 22, Gospoje, ti si *ležćih v golbini paklenoj* zdi prošćenje 23, Gospoje, ti si *mati nevoľnih sirot* 27, Gospoje, ti si *utišenje žalostnih udovic* 27, Gospoje, ti si *veselje dreselih mužatic i udovic* i divic 28, Gospoje, ti si *skupljenje dolžnih* 29, Gospoje, ti si *izbavljenje uznih i jatih* 29, Gospoje, ti si *vse utočišće vsih vernih, nevoľnih i žalostnih* 30, Gospoje, ti si *vse ufanje vsih nas vernih karstjan grišnih* 31, Gospoje, ti si *život i skrišenje vsih vernih tvojih i grišnih* 32, Gospoje, ti si *pomoćnica i kraljica vsih vernih, slabih i nemoćnih* 33, Gospoje, ti si *otvorenje vrat rajnih vsih tvojih vernih i želećih i devotih* 34, Gospoje, ti si *obraz i zarcalo vsih redovnikov i redovnic vsih vernih* 35, Gospoje, ti si *druženica tebe želećih i počtovajućih vsih vernih* 36, Gospoje, ti si *strah i bojazan vsih duhov nećistih i vsih djaval upadnih* 37. Posesivni atributivni genitivi javljaju se i izvan litanijskog dijela molitve, iako mnogo rjeđe: ... v jedinstvi *svetoga duha* s bogom ocem vazda pribival 41–42, voľov *boga oca* ... v tvoje blaženo tilo se je vputil 42–43, Na konci *deveta miseca* bog se i ćlovik se rodil v onovje blaženov[y]je pultev *prićiste beate Marije* 45–46, V onoj blaženov karvi *pulti* prija ... blaženo karšćenje 47–48, Veruju ... da si hotil ... vernih tvojih slatkim darom *milosti tvoje* utišiti 55–56, Veruju ... da si hotil ... za ljubav *života našega* umriti, a veličastvimi *boštva tvoga* paklena vrata

razbiti i svetih otac ... svitlim darom *milosti tvoje* prosvitliti 57–60. Primjeri pokazuju da među tim mnoštvom posesivnih genitiva nema nijednog koji bi odudarao od našeg današnjeg jezičnog osjećaja i znanja o pravilnosti njegove upotrebe: napravljeni su redovno od imenica s atributima i atributskim dopunama, od supstantiviziranih pridjeva u pluralu što označuju ljude, odnosno od imenica od kojih je posvojni pridjev neuobičajen (*pult*). Svagdje tamo gdje postoji mogućnost upotrebe posesivnog pridjeva, on se i pojavljuje. Npr. Gospoje, ti si *anjelsko* pozdravljenje 5 (a ne: pozdravljenje anjelov), Gospoje *anjelska!* O zvezdo *morska!* O odvitnice *karstjanska!* 26. I unutar tih posesivnih genitivnih skupova kao atribut javlja se posesivni pridjev, a ne genitiv imenice, npr. vere *karstjanske* 8, nevere *karstjanske* 9, upada *anjelskoga* 10, dvora *nebeskoga* 16, sina *božja* 25 itd.

U tekstu molitve samo je jedan primjer za partitivni genitiv (uz broj): v teli v tom devet *miseći* pribival 44.

Za ostale funkcije genitiva bez prijedloga nema potvrda.

Za genitiv s prijedlozima u tekstu *Šibenske molitve* ima potvrda također samo za manji dio onih mnogobrojnih odnosa što ih taj padež može označavati: 1) vrijeme: O prislavna *prije vsega vika* 3, ... ki se *prije sega vika* od boga oca na nebesih ... brez matere rodil 40–41; 2) mjesto (u prenesenom smislu): *Svarhu vsih blaženih* bogom živim uzvišena 1, *prija svarhu sebe* blaženo karšćenje 48; 3) razdvajanje: ... ki se *prije sega vika* od boga oca na nebesih ... brez matere rodil 40–41; 4) potjecanje: ... ki se ... *od boga oca* na nebesih ... rodil 40–41; 5) odmicanje, odvajanje: *od nega* se ni nigdar razdilil 41, *od neprijateľa našega* hoti nas skupiti 54, vernih tvojih ... *od smarti* na život hoti skrisiti 61–63; 6) vršioća radnje (u pasivnoj rečenici): ti si uznesena *od sina tvoga a boga moga* s velikim počtenjem 17.

3. 4. D a t i v je potvrđen kao padež daljeg objekta, kojemu je namijenjena glagolska radnja. Ona biva u njegovu korist, vrši se zbog njega: *prija svarhu sebe* blaženo karšćenje, *nam* je pusti i zapovidi 48, Veruju ... da si hotil ... vrata rajna ... *nim* ... otvoriti 57–61.

Dativ s prijedlogom potvrđen je samo jednim primjerom, i to na mjestu gdje se inače, u ustaljenoj litanijskoj shemi, nalazi posvojni genitiv: Gospoje, ti si sina božna mati i *k semu svitu* saznanje i proslavljenje 7. U toj situaciji bio bi običniji dativ pripadanja bez prijedloga, ali se taj dativ s prijedlogom istovremeno može shvatiti i kao dopuna imenica *saznanje* i *proslavljenje*, i u tom slučaju je upotreba prijedloga opravdana. Taj dativ, u prenesenom smislu, označuje cilj glagolske radnje, označuje kome je namijenjena radnja glagolskih imenica kojima je dopuna, a takva upotreba dativa s prijedlogom, osobito u starijem jeziku, nije bila neobična, iako ne isključuje predodžbu o ostvarivanju »kontakta između radnje i datog objekta«¹⁹, što je obavezno za prijedložni dativ u suvremenom jeziku.

¹⁹ Vidi o tome: M. Ivić, *Sistem predložkih konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 22, Beograd 1957–1958, str. 154. i ARj s. v. 2. k, 7.

4. 4. Akuzativ je padež bližeg objekta i kao takav on je potvrđen i u tekstu molitve: *tebe* poslušna vse božje tvorenje 19, ti si družbenica *tebe* želećih 36, moli za nas ... *sina božna, sina tvoga* 39, Osmi dan *blaženu karv* hoti proliti 47, prija svarhu sebe *blaženo karšćenje*, nam je pusti i zapovidi 48, Veruju ... da si hotil *prisvećenu tvoju* prodati *pult* 52, od neprijatelja našega hoti *nas* skupiti 54, Veruju ... da si hotil *blaženu pult tvoju* ožalostiti 55, Veruju ... da si hotil ... *paklena vrata* razbiti 57–59, Veruju ... da si hotil ... *vrata rajna* nim ... otvoriti 57–61.

U pluralu postoji sinkretizam s genitivom. Ne može se reći radi li se o potpunom ili djelomičnom sinkretizmu jer su svi primjeri istovrsni, tj. svi se odnose na ljude, a izraženi su supstantiviziranim pridjevom, odnosno imenicom s atributom: Veruju ... da si hotil ... *vernih tvojih* skupiti 52–53, Veruju ... da si hotil ... *vernih tvojih* slatkim darom milosti tvoje utišiti 55–56, Veruju ... da si hotil ... *svetih otac* ... svitlim darom milosti tvoje prosvitliti 57–60, *vernih tvojih* ... na život hoti skrisiti 61–63. To je pojava poznata i iz drugih srednjodalmatinskih čakavskih spomenika, a i iz nekih živih govora.²⁰

Potvrđen je i akuzativ vremena (na pitanje *kada?*): *Osmi dan* blaženu karv hoti proliti 47, *vernih tvojih* ... *treći dan* od smarti na život hoti skrisiti 61–63.

Akuzativ s prijedlozima potvrđen je u funkciji cilja (uz glagole kretanja): ti si uznesena od sina tvoga a boga moga ... *va vse nebesko vladanje* 17–18, *v tvoje blaženo tilo* se je vputil 43; mjesta (u prenesenom značenju): *vernih tvojih* ... *treći dan* od smarti na život hoti skrisiti 61–63; svrhe: Veruju ... da si hotil ... *za ljubav* života našega umriti 57–58; prijedložnog objekta: moli za nas i vas *pulk karstjanski* 39.

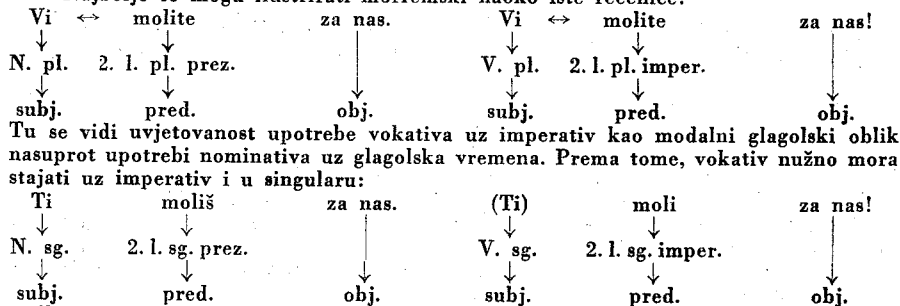
²⁰ Npr. U sva tri primorska lekcionara (*Bernardinovu, Zadarskom i Ranjininu*) upotrebljava se u pluralu genitivni oblik umjesto akuzativnog za oznaku ljudi, obično u zamjenica, pridjeva, brojeva i participa, a rjeđe u imenica, i to samo kad imaju uza se zamjenički ili pridjevski atribut i samo u *Zadarskom i Bernardinovu lekcionaru*. U ta dva lekcionara sasvim je izuzetna pojava upotreba genitivnog oblika umjesto akuzativnog za oznaku stvari. (M. Rešetar, o. c., »Rad« 136, str. 187) – U pjesmama iz *Pariškog kodeksa* upotrebljavaju se genitivni oblici umjesto akuzativnih (ali i pored akuzativnih) bez obzira na to označuje li imenica živo ili neživo, i to u singularu i u pluralu. (D. Malić, o. c., str. 181) – U jeziku P. Zoranića ima potvrda, iako rijetkih, i za akuzativ jednak genitivu u singularu imenica muškog roda za neživo. U pluralu genitivni oblik u funkciji akuzativa dolazi (pored akuzativnog oblika) za sva tri roda, za živo i neživo. Svi navedeni primjeri odnose se na pridjeve, zamjenice i brojeve, odnosno imenice s atributom. (G. Ružičić, *Jezik Petra Zoranića*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 10, str. 62, 65) – U novigradskoj madrikuli iz 17. st. situacija je slična kao u *Šibenskoj molitvi* i lekcionarima: genitivni oblik umjesto akuzativnog upotrebljava se u pluralu supstantiviziranih pridjeva za oznaku ljudi. (B. Finka, *Novigradska madrikula škole blažene divice Marije od svetoga Lazarja iz 17. stoljeća*, »Starine«, knj. 48, JAZU, Zagreb 1958, str. 182) – U božavskom dijalektu zbirne imenice koje označuju mnoštvo ljudi (npr. narod, puk) imaju kadšto akuzativ singulara jednak genitivu. (A. Cronia, *Grada o božavskom narječju*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 7, Beograd 1927–1928, str. 91) – U susačkom govoru u imenica muškog roda za živa bića, a analogijom i za neživa, akuzativ plurala ima genitivni oblik. (*Otok Susak. Govor*, »Djela« JAZU, knj. 49, Zagreb 1957, str. 287) – Vjerojatno bi se potvrdila za tu pojavu moglo naći i u drugim čakavskim spomenicima i govorima.

5. 4. V o k a t i v je, osobito vokativ ženskog roda, pored genitiva najpotvrđenija padežna kategorija. Služi za dozivanje u invokativnim dijelovima molitve: *O blažena! O prislavna! O presvitla! Svarhu vsih blaženih bogom živim uzvišena! S vsimi božjimi dari urešena! O prislavna prije vsega vika! Bogom živim zbrana! O umižena divo Marije! 1-4, O blažena! O prisvećena! O umižena! O pričista divo Marije, mati sina božja! O cesarice nebeska! O kraļice višna! Gospoje anjelska! O zvezdo morska! O odvritnice karstjanska! 24-26, O blažena! O prisvećena! O umižena! 38. Služi i za direktno obraćanje, na početku rečenice i unutar nje: *Gospoje*, ti si blaženih prorokov proročastva ispułnenje 5, *Gospoje*, ti si anjelsko pozdravljenje 5, *Gospoje*, ti si sina božna mati 6-7, *Gospoje*, ti si vse vere karstjanske kripko udaržanje i okripljenje 8 itd., itd. (sve do 37 retka); *Veruju, sinu božji*, da si hotil ... 52, 55, 57 (jedinu primjeri za vokativ muškog roda).*

Već je spomenuta jedna izuzetna funkcija vokativa, izuzetna utoliko što je gramatike ne spominju, iako se u govoru javlja u situacijama koje su vrlo obične i čak dosta česte. Suvremeni su je naši lingvisti počeli zapažati i osjećati potrebu da o njoj progovore, ali se zasad ne slažu, a neslaganja proistječu iz stava prema vokativu kao padežu.²¹ Radi se o vokativu u funkciji subjekta uz glagol u 2. licu imperativa: *O pričista divo Marije moli za nas* i vas pulk karstjanski sina božna, sina tvoga 38-39. Obično se u takvim situacijama uzima da vokativ stoji izvan rečenice, a subjekt je lična zamjenica 2. lica u nominativu, što se razabire iz glagolskog oblika. Međutim, imperativ je oblik direktnog obraćanja kao i vokativ, i on nužno traži vokativ uza se. Ako uzmemo da je imperativni oblik u datoj rečenici predikat, a imperativom se uvijek nekome obraćamo da uradi ono što glagol znači, onda je jasno da je taj netko tko vrši (izvršuje) glagolsku radnju subjekt te rečenice, a kako se ne možemo obraćati nominativu, logično je da je taj subjekt u vokativu.²² Drugačija bi situacija bila kad bismo uzeli da u rečenicama toga tipa ni glagol nije predikat, dakle da se radi o bespredikatnim i besubjestnim rečenicama, ali tako vjerojatno ipak nije.

²¹ Vidi, npr., M. Sklarov, *O vokativu*, »Rad« JAZU, knj. 327, Zagreb 1962, str. 381-410; Z. Junković, *Jezič Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta*, »Rad« JAZU, knj. 363, Zagreb 1972, str. 129-130.

²² Najbolje to mogu ilustrirati morfološki naoko iste rečenice:

²³ M. Ivić, *O problemu padežne sisteme u vezi sa savremenim shvatanjima u lingvističkoj nauci*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 20, Beograd 1953-1954, str. 191-209.

Prema definiciji po kojoj je padež oblik samostalne riječi u naročitoj funkciji, bilo u rečenici, bilo izvan nje, M. Ivić²³ definitivno uključuje vokativ u padežni sistem (on ovamo ulazi i po tome što ima padežni nastavak i što dolazi u određenoj, specifičnoj upotrebi), nasuprot nekim strukturalistima koji ga isključuju iz tog sistema. S obzirom na zavisnost, odnosno nezavisnost u rečenici M. Ivić stavlja vokativ na istu razinu s nominativom: »Posmatran iz perspektive zavisnosti i nezavisnosti prema kakvoj upravnoj reči, vokativ stoji u istom planu s nominativom, diferenciran kao nezavisan padež. Otuda pojava sinkretizma u mnogim jezicima, tj. upotreba oblika nominativa mesto vokativa. Otuda i mogućnost da se u našim narodnim pesmama upotrebi vokativ mesto nominativa.«²⁴ Kako je nominativ padež subjekta, a postoji mogućnost da ga u toj funkciji zamijeni vokativ, to znači da vokativ u svojoj semantičkoj osnovi mora sadržavati nešto od subjekatske funkcionalnosti. Prema tome, ako se on može javiti u funkciji subjekta u normalnoj rečeničnoj situaciji (bez obzira na to što imamo potvrde samo iz pjesničkog konteksta), ne smijemo isključiti mogućnost postojanja određenih izuzetnih situacija u kojima je vokativ nužno subjekt, a takva je upravo spomenuta situacija: direktno obraćanje drugom licu glagolskim načinom za obraćanje (prvom licu se ne možemo obraćati; obraćanje trećem licu je indirektno: Neka on moli!).

6. 4. L o k a t i v je padež s prijedlozima, potvrđen najviše u mjesnom značenju, pravom i prenesenom: ... *sidećih u tamnici* 22, *ležećih v golbini paklenoj* 23, ... *ki se ... na nebesih ... rodil* 40–41, [*v*] *prisvećeni v telj v tom devet miseci pribival* 44, *v jedinstvi svetoga duha s bogom ocem vazda pribival* 41–42, *V onoj blaženov karvi pulti prija ... blaženo karšćenje* 47–48, *V onoj blaženoj pulti bi lačan i žajan* 49, *V onoj blaženoj pulti bil i jil, v onoj blaženov pulti ...* 50, *V onoj blaženov pulti bi kupjen i prodan* 51. Jednom je potvrđen lokativ vremena: *Na konci deveta miseca bog se i človik se rodil* 45–46 i jednom lokativ posredništva, uz koji je očito pisarskom greškom izostavljen prijedlog²⁵: *voľov boga oca [po] svetom dusi v tvoje blaženo tilo se je vputil* 42–43.

7. 4. I n s t r u m e n t a l bez prijedloga najbolje je potvrđen u funkciji sredstva u prenesenom značenju: *Veruju ... da si hotil ... vernih tvojih skupiti blaženov karvev, mukov i voľov* 52–53, *Smartju od neprijatelja našega hoti nas skupiti* 54, *Veruju ... da si hotil ... veličastvimi boštva tvoga paklena vrata razbiti i svetih otac ... svitlim darom milosti tvoje prosvitliti* 57–60. Jedan je primjer za instrumental načina: *voľov*

²⁴ M. Ivić, o. c., str. 195.

²⁵ M. Ivić, *O predlogu po u srpskohrvatskom jeziku*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 19, Beograd 1951–1952, str. 173–212, ističe da lokativ u funkciji posrednika, u kojoj se obično javljaju imenice što označuju živa bića, dolazi samo uz prijedlog *po*.

J. Bauer, *Bezpjedložkový lokál ve staroslověnskýh evangeliich*, »Slavia« XX, Praha 1950, str. 40–56, spominje rijetke primjere bezprijedložnog lokativa u najstarijim spomenicima raznih slavenskih jezika, ali to su odreda mjesni i vremenski lokativi (kojih su ostaci današnji prilozi), a nikad se bez prijedloga ne javlja lokativ posredništva. Naš primjer ne može, prema tome, biti ni ostatak starine, ni posljedica crkvenoslavenskog utjecaja, već samo pisarska greška.

boga oca ... v tvoje blaženo tilo se je vputil 42–43, a u dva slučaja instrumental označuje vršioća glagolske radnje u pasivnoj konstrukciji: Svarhu vsih blaženih *bogom živim* uzvišena! 1–2, *Bogom živim* zbrana! 3. Od prijedloga s instrumentalom potvrđen je samo prijedlog *s* (*sa*). Najčešće instrumental s prijedlogom *s* znači zajednicu, u pravom i prenesenom značenju: v jedinstvi svetoga duha *s bogom ocem* vazda pribival 41–42, Veruju ... da si hotil ... vrata rajna ním *sa vsimi vernimi* otvoriti 57–61; *S onov blaženov pultev* [v] prisvećeni v teli v tom devet miseci pribival 43–44, Veruju ... da si hotil ... *sa vsom pultju tvojem* za ljubav života našega umriti 57–58. Teško je sigurno tvrditi označuje li zajednicu u prenesenom smislu ili način u primjerima: Na konci deveta miseca bog se i člović se rodil *s onovje blaženo[v]je pultev* pričiste beate Marije 45–46, vernih tvojih kupno *s blaženov pultju tvojev* ... od smarti na život hoti skrisiti 61–63. Način se izriče u primjeru: ti si uznesena od sina tvoga a boga moga *s velikim počtenjem i s veseljem, sa vsem oblastev* va vse nebesko vladanje 17–18, a prije sredstvo nego način, iako s prijedlogom *s*: *S vsimi božjimi dari* urešena 2.

5. Sintaksa glagolskih oblika

Već je spomenuto da su glagolski oblici u tekstu molitve malobrojni. S jedne strane je i to uvjetovano litanjskom shemom većeg dijela molitve, u kojoj se u gotovo dvije trećine teksta ponavljaju isti, odnosno istovrsni oblici, a s druge strane općim srednjovjekovnim uzusom literarnog izražavanja, u kojem preteže imenska rekcija nad glagolskom.

Prezentom se izriče prava i nepravda sadašnjost. Za pravu imamo tri istovrsna primjera: *Veruju*, sinu božji, da si hotil prisvećenu tvoju prodati pult 52, *Veruju* ... da si hotil blaženu pult tvoju ožalostiti 55, *Veruju* ... da si hotil za ljubav života našega umriti 57–58.

Nepravda je sadašnjost u primjeru: tebe *posluša* vse božje tvorenje 19 (glag. *poslušati* upotrijebljen je u svom imperfektivnom značenju) i u čitavom nizu litanjskih rečenica s imenskim predikatom i kopulom od nesvršenog prezenta pomoćnog glagola *biti*: Gospoje, ti *si* vse vere karstjanske *kripko udaržanje i okripljenje* 8, Gospoje, ti *si* nevere karstjanske potartanje 9, Gospoje, ti *si* vse moći Luciferove *skušenje* 9, Gospoje, ti *si* vsega upada anjelskoga *napuljenje* 10 itd., itd.

Od prošlih vremena potvrđeni su pripovjedački aorist i perfekt, bez razlike u značenju: za pripovijedanje prošlih događaja bez obzira na svršenost ili nesvršenost prošle glagolske radnje.²⁶ Aorist: Osmi dan

²⁶ E. Hercigonja, *Iz radova na istraživanju sintakse i stila nekih glagoljskih ne-liturgijskih kodeksa XV stoljeća*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, knj. 7, Zagreb 1965, str. 135, spominje čestu upotrebu imperfektivnog aorista u glagoljskim tekstovima, ističući funkcionalnost te upotrebe: aorist imperfektivnog glagola označava ograničeno trajanje u prošlosti (ograničeno trajanjem drugih aktivnosti u kontekstu). Jedini naš primjer s aoristom nesvršenog glagola (*biti*) pokazuje određeno trajanje, ponavljanje u prošlosti, a vremensku ograničenost predstavlja bivanje Kristovo u čovječjoj puti, tj. zbivanje u toku njegova života.

blaženu karv *hoti* proliti 47, V onoj blaženov karvi pulti *prija* svarhu sebe blaženo karšćenje, nam je *pusti* i *zapovidi* 48, V onoj blaženoj pulti *bi* laćan i žajan (nesvrš.) 49, V onoj blaženoj pulti *bi* kupljen i prodan 51, od neprijateļa našega *hoti* nas skupiti 54, vernih tvojih ... treći dan od smarti na život *hoti* skrisiti 61–63. Perfekt: ... ki se prije sega vika od boga oca ... na nebesih brez matere *rodil*, od ņega se *ni* nigdar *razdilil*, v jedinstvi svetoga duha s bogom ocem vazda *pribival*, voļov boga oca [po] svetom dusi v tvoje blaženo tilo *se je vputil* 40–43, [v] prisvećeni v teli v tom devet miseci *pribival* 44, Na konci deveta miseca bog se i ćlovik *se rodil* 45–46, V onoj blaženoj pulti *bil* i *jil* 50, Veruju, sinu božji, da *si hotil* prisvećenu tvoju prodati pult 52, Veruju ... da *si hotil* blaženu pult tvoju ožalostiti 55, Veruju ... da *si hotil* ... za ljubav života našega umriti 57–58.

Imperativ je potvrđen samo jednom, u direktnom obraćanju i molbi: O pričista divo Marije *moli* za nas i vas pulk karstjanski sina božna, sina tvoga 38–39.

Infinitiv je potvrđen samo kao dopuna glagolu nepotpuna znaćenja *hotiti*: Osmi dan blaženu karv *hoti* proliti 47, Veruju ... da *si hotil* prisvećenu tvoju *prodati* pult 52, od neprijateļa našega *hoti* nas *skupiti* 54, Veruju ... da *si hotil* blaženu pult tvoju *ožalostiti* 55, Veruju ... da *si hotil* ... za ljubav života našega *umriti*, a veličastvimi boštva tvoga paklena vrata *razbiti* i svetih otac ... svitlim darom milosti tvoje *prosvitliti*, vrata rajna ņim sa vsimi vernimi *otvoriti*, vernih tvojih kupno ... treći dan od smarti na život *hoti* skrisiti 57–63.

Participi. Od zastupljenih participa particip prezenta potvrđen je samo kao supstantivizirani pridjev, koji kao takav može dobiti i svoje attribute, a zapravo zamjenjuje ćitavu relativnu rećenicu: ti si *sidećih* u tamnici prosvitćenje 22, ti si *ležećih* v golbini paklenoj zdi prošćenje 23, ti si otvorenje vrat rajnih vsih tvojih vernih i *želećih* i devotih 34, ti si družbenica tebe *želećih* i *poćtovajućih* vsih vernih 36. Aktivni particip preterita II potvrđen je samo kao sastavni dio perfekta (primjere vidi tamo).

Pasivni particip preterita upotrebljava se: 1) kao pravi pridjev u atributskoj funkciji: O *umiļena* divo Marije! 4, ti si blaženih ispovidnikov *spaseno* domišljenje i vsako *zbrano* nadahnutje 13, [v] *prisvećeni* v teli v tom 44, Veruju ... da *si hotil prisvećenu* tvoju prodati pult 52; 2) kao supstantivizirani pridjev: O prisvećena! O umiļena! 24, 38, ti si izbavljenje *uznih* i *jatih* 29; 3) za tvorbu glagolskih imenica na *-nje* i *-tje* (primjere vidi u poglavlju o morfologiji, str. 147); 4) u pasivnim konstrukcijama: Svarhu vsih blaženih bogom živim *uzvišena!* S vsimi božjimi dari *urešena!* 1–2, Bogom živim *zbrana!* 3, ti si *uznesena* od sina tvoga a boga moga s velikim poćenjem 17, V onoj blaženov pulti *bi* kupljen i *prodan* 51.

Time bi bile spomenute uglavnom sve sintaktićeke pojave iz teksta *Šibenske molitve*, i što se tiće strukture rećenice, i što se tiće sintaktićeke upotrebe pojedinih vrsta rijeći i zastupljenosti morfoloških kategorija.

IV. LEKSIK

Leksik čini zbir svih leksema što se javljaju u tekstu molitve. Natuknice su date u suponiranom fonološkom i osnovnom morfološkom obliku. Primjeri su također u fonološkom obliku, a ako postoji neka nesigurnost u čitanju, u zagradi je grafijski oblik riječi. Uz natuknicu dolazi gramatička oznaka, a značenja, sinonimi i objašnjenja daju se samo za one lekseme koji mogu imati više značenja, koji su manje poznati ili su značenjski bilo na koji način nejasni (tako nema oznake značenja uz opće-poznate riječi, kao npr. bog, mati, otac, sin, slava, smrt . . . ; blažen, grišan, svital . . . ; ja, ti, on . . . ; biti, ležati, moliti, otvoriti . . . itd.). Uz primjer označen je redak u kojem je upotrijebljen u tekstu (u slučaju kad se citira rečenica, oznaka se odnosi na redak u kojem je dotična riječ), što omogućuje provjeravanje u kontekstu; nakon oznake retka u zagradi je morfološka oznaka citiranog primjera. Primjeri s rečeničnim kontekstom dolaze u manje poznatim i nedovoljno jasnim slučajevima, zatim ako dotična riječ ima više značenja i ako je u ARj slabo potvrđena ili je potvrđena iz kasnijeg vremena. Leksemi su provjereni u ARj, i ako postoji bilo kakva razlika u značenjskim ili vremenskim relacijama, ona je istaknuta. Pridjevske natuknice dolaze u neodređenom obliku muškog roda (ako pridjev ima neodređeni oblik). Prilozi pridjevskog podrijetla, zbog malobrojnosti, dolaze pod posebnim natuknicama. Glagolski participi u pridjevskoj funkciji navode se uz glagole, osim onih koji su po značenju postali pravi pridjevi (pa se kao takvi navode i u ARj), ali se uz njih ističe njihovo podrijetlo. Nepotvrđeni osnovni oblici riječi, ili oni koji su nesigurni iz bilo kojeg razloga, označavaju se zvjezdicom. Uz riječi stranog podrijetla navodi se crkvenoslavenski, latinski, nekad i grčki oblik, odnosno oblik iz jezika iz kojeg je riječ potekla.

a, conj. - 17, 53, 56, 58.

**anjelski*, adj. (crsl. angelbskъ, grč. ἀγγελικός, lat. angelicus; graf. g = j). - *anjelsko* 5 (N. sg. n.), *anjelskoga* 10 (G. sg. m.), *anjelska* 25 (V. = N. sg. f.).

**beata*, f., supst. lat. pridjev ž. r. (lat. beatus = blažen). U ARj nepotvrđeno. - *Bog se i človik se rodil s onovje blaženo[v]je pultev pričiste beate Marije virginis* 46 (G. sg.).

**biti*, pf. i impf. - *V onoj blaženoj pulti bi lačan i žajan* 49 (2. l. sg. aor. - impf.), *V onoj blaženoj pulti bi kuplen i prodan* 51 (2. l. sg. aor. - pf.); *V onoj blaženoj pulti bil i jil* 50 (3. l. sg. perf. - impf. značenje: postojati). Vidi: *jesam*.

**blažen*, adj. - *blaženo* 43, 48 (A. = N. sg. n.), *blaženu* 47, 55 (A. sg. f.), *O blažena!* 1, 24, 38 (V. = N. sg. f. - supst.), *v... blaženoj* 49, 50 (pogr. blaneo!) (L. sg. f.), *v... blaženov* 47, 50, 51 (L. = I. sg. f.), *s... blaženov* 43, 53, 62, *s... blaženo[v]je* 46 (I. sg. f.), *blaženih* 1 (G. pl. - supst.), 4, 5, 10, 11, 12, 13, 14, 15 (G. pl.).

bog, m. - 44, 46 (N. sg.), *boga* 6, 17, 40, 42 (G. sg.), *bogom* 2, 3, 42 (I. sg.).

bojazan, f. - 37 (N. sg.).

**bolizni v*, adj., tužan, žalostan. U ARj potvrđeno od 16. do 18. st. - *ti si našeje matere nevoľnoje boliznivoga jĳmena primuĳenje* 20 (G. sg. n.).

**boštvo*, n. - boštva 58 (G. sg.).

**božan*, adj., isto što *božji*, divinus. U ARj samo iz rječnika Vrančićeva i Belostenčeva (iz Stuličeva adv. *božno*). - *sine božna* 7 (G. sg.), 39 (A. = G. sg.).

- **božij*, adj. – *božje* 19 (N. sg. n.), *božja* 19, 25 (G. sg. n., m.), *božji* 52, 55, 57 (V. sg. m.), *božjih* 21 (G. pl.), *božjimi* 2 (I. pl.).
- brez*, praep., s gen., bez. U ARj potvrđeno od 14. st. Nastalo kontaminacijom prijedloga *bez* i *prez* (koji je prvotno značio *preko* i slagao se s akuzativom). – 40.
- **cesarica*, f. (od lat. Caesar, crsl. cēsarica). – *O cesarice nebeska!* 25 (V. sg.).
- **čast*, f. – 16 (N. sg.).
- **čisti*, adj., u prenes. smislu: prav, nepogrešan. – *ti si blaženih apostolov čisto i jisto skazanje* 11 (N. sg. n.).
- človik*, m. – 45, 46 (N. sg.).
- da*, conj. – 52, 55, 57.
- dan*, m. – 47, 62 (A. = N. sg.).
- **dar*, m. – *darom* 56, 60 (I. sg.), *dari* 21 (G. pl.), 2 (I. pl.).
- **dati*, pf. – *dan* 50 (ptc. pas. – u nečitljivom dijelu teksta).
1. *devet*, num. card. – 44.
2. **devet*, num. ord. U ARj nepotvrđeno u neodređenom obliku. – *deveta miseca* 45 (G. sg. m.).
- **devot*, adj. (tal. devoto), pobožan, bogoljubljan. U ARj potvrđen od 16. st. – *svih tvojih vernih i želećih i devotih* 34 (G. pl. – supst.).
- **dīva*, f. Potvrde u ARj tek od 16. st. iako se kaže da je riječ praslavenska. – *dīvo Marije* 4, 24, 38 (V. sg.), *blaženih div i mučenic* 15 (G. pl.).
- **divica*, f., djeva. Najstarija potvrda u ARj iz Bernardina (1495), iako se kaže da je riječ praslavenska. – *ti si veselje dreselih mužatic i udovic i divic* 28 (G. pl.).
- **djaval*, m. (crsl. dijavolъ, dsjavolъ, grč. διάβολος, lat. diabolus). U ARj se kaže da pouzdano dolazi (u tom obliku) od 15. st. Nalazi se već i u pjesmama iz *Pariškog kodeksa* (1380). – *djaval* 37 (G. pl.).
- **dolžan*, adj., dužan. Nepotvrđeno u tom fonetskom obliku (iako ARj navodi primjere *dužan* i *dležan*). – *dolžnih* 29 (G. pl. – supst.).
- domišljenje*, n., nom. verb., djelo kojim se što domisli, mišljenjem dokući, rezultat domišljanja, domišljaj. U ARj od 17. st. – *ti si blaženih ispovidnikov spaseno domišljenje i vsako zbrano nadahnutje* 13 (N. sg.).
- **dresel*, adj., tužan, žalostan, neveseo. U ARj se kaže da je riječ stara (potvrđena u crsl.; isti korijen nalazi se u rus. i lit.). Primjeri su od 15. do 18. st. – *ti si veselje dreselih mužatic* 28 (G. pl.).
- družbenica*, f., druga, drugarica. U ARj od 15. st. – *ti si družbenica tebe želećih i počtovajućih svih vernih* 36 (N. sg.).
- **duh*, m. – *duha* 6, 42 (G. sg.), [*po svetom dusi* 43 (L. sg.), *duhov* 37 (G. pl.).
- **dvor*, m., prenes. s atributom *nebeski*: nebo, raj. – *ti si svega dvora nebeskoga čast, slava i vse počtenje* 16 (G. sg.).
- **golbina*, f., dubina. U ARj nepotvrđeno u tom fonetskom obliku (ali ima *glubina*, *glubok* i izvedenice, s potvrđama iz čakavskih pisaca, i neki toponimi od tog korijena). – *v golbini paklenoj* 23 (L. sg.).
- **gospoja*, f., bogorodica, gospa. – *Gospoje* 4, 5 (2x), 6(2x), 7, 8, 9(2x), 10(2x), 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19(2x), 20, 21, 22, 23, 26, 27(2x), 28, 29(2x), 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37 (V. sg.).
- **grišan*, adj. – *grišnih* 31 (G. pl.), 32 (G. pl. – supst.).
- **hotiti*, impf. – *hoti* 47, 54, 63 (2. l. sg. aor.), *hotil* 52, 55, 57 (ptc. pret. akt. II, sg. m. – u perf.).
- i*, conj. – 6, 7(2x), 8, 11, 12, 13, 14, 15(2x), 16, 18, 21, 22, 28(2x), 29, 30, 32(2x), 33 (2x), 34(2x), 35(2x), 36, 37(2x), 39, 46, 48, 49, 50, 51, 53, 59.
- **ispovidnik*, m., svetac koji je u vrijeme progonstva kršćanstva ispovijedao kršćansku vjeru, ali nije bio mučen. – *blaženih ispovidnikov* 13 (G. pl.).
- ispuljenje*, n., nom. verb., djelo kojim se nešto ispunilo, u prenes. smislu. – *ti si blaženih prorokov proročastva ispućenje* 5 (N. sg.).
- izbavljenje*, n., nom. verb., djelo kojim se netko izbavio, spas, oslobođenje. U ARj najstarije potvrde s kraja 15. st. – *ti si izbavljenje uznih i jatih* 29 (N. sg.).
- **jati*, pf., zarobiti. – *ti si izbavljenje uznih i jatih* 29 (ptc. pas., G. pl. m. – supst.).

- **jedinstvo*, n., združenost, sjedinjenost. – [Sin božji] v jedinstvi svetoga duha s bogom ocem vazda pribival 41 (L. sg.).
- **jesam*, impf. praes. – si 4, 5(2x), 6(2x), 7, 8, 9(2x), 10(2x), 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 27(2x), 28, 29(2x), 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 52, 55, 57 (2. l. sg. – enkl.), je 43 (3. l. sg. – enkl.), ni 41 (3. l. sg. – enkl. zani-
jekano, kontrahirano). Vidi: *biti*.
- **jime*, n., u prenes. smislu oznaka svih pripadnika jedne vrste, njihov simbol. – *Gospoje, ti si našeje matere nevojnoje boliznivoga jimenja primiñenje* 21 (G. sg.).
1. *jisti*, adj., prav. istinit. – bog vični, *jisti* 45 (N. sg. m.), *čisto i jisto skazanje* 11 (N. sg. n.).
2. **jisti*, impf. – *jil* 50 (ptc. pret. akt. II, m. sg. – u perf.).
- k*, praep., s dat., označuje cilj kojemu je namijenjena glagolska radnja. – *ti si ... k semu svitu saznanje [i] proslavljenje* 7.
- ki*, pron. relat., koji. – 40 (N. sg. m.).
- **kralica*, f. – *O kralice višna!* 25 (V. sg.).
- **kripak*, adj., čvrst, stalan. – *kripko udaržanje* 8 (N. sg. n.).
- **karstjanin*, m. – *karstjan* 31 (G. pl.).
- **karstjanski*, adj. – 39 (A. = N. sg. m.), *karstjanske* 8, 9 (G. sg. f.), *karstjan-
ska* 26 (V. = N. sg. f.).
- karšćenje*, n., nom. verb., prvi sakrament, kojim se postaje kršćaninom. – 48 (A. = N. sg.).
- karv*, f. – 47 (A. = N. sg.), v... *karvi* 47 (L. sg.), *karvev* 53 (I. sg.).
- kruna*, f. (lat. *corona*). U ARj se kaže da je stariji oblik *koruna* nastao vjerojatno još u praslavensko doba. Oblik *kruna* potvrđen je već u crsl. Za naš jezik nema potvrda prije 15. st. – *ti si blaženih div i mučenic kruna i vse urešenje* 15 (N. sg.).
- kupno*, adv., zajedno, sve skupa. – *vernih tvojih kupno s blaženov pultju tvojev ... od smarti na život hoti skrisiti* 61.
- **kupiti*, pf., dobiti što plativši. – *bi kuplen i prodan* 51 (ptc. pas., N. sg. m.).
- lačan*, adj., gladan. Iako je korijen praslavenski, u ARj su najstarije potvrde tek iz II pol. 15. st. Nalazi se i u pjesmama iz *Pariškog kodeksa* (1380). – *bi lačan i žajan* 49 (N. sg. m.).
- **ležati*, impf. – *ležćih* (ptc. prez. akt., G. pl. m. – supst.).
- **Luciferov*, adj. poses. (prema lat. *Lucifer*). U ARj potvrde tek od 15. st. – *ti si vse moći Luciferove skušenje* 9 (G. sg. f.).
- ľubav*, f. – 58 (A. = N. sg.).
- **Marija*, f. – *Marije* 46 (G. sg.), 4, 24, 38 (V. sg.).
- mati*, f. – 7, 27 (N. sg.), 25 (V. = N. sg.), *matere* 20, 40 (G. sg.).
- **mi*, pron. pers. za 1. l. pl. – *nam* 48 (D.), *nas* 39, 54 (A.).
- **milost*, f. – *milosti* 56, 60 (G. sg.), 21 (G. pl.).
- **misec*, m. – *miseca* 45 (G. sg.), *miseci* 44 (G. pl.).
- moć*, f., snaga. U tom značenju potvrde u ARj tek od 15. st. – 12 (N. sg.), *moći* 9 (G. sg.).
- **moj*, pron. poses. – *moga* 17 (G. sg. m.).
- **moliti*, impf. – *moli* 39 (2. l. sg. imper.).
- **morski*, adj. – *O zvezdo morska!* 26 (V. sg. f.).
- **mučenica*, f., u kršćanskom smislu: žensko čeljade mučeno i ubijeno zbog vjere. U ARj potvrde tek od 16. st. – *blaženih div i mučenic* 15 (G. pl.).
- **mučenič*, m., u kršćanskom smislu: muško čeljade mučeno i ubijeno zbog vjere. U ARj iz hrv. spomenika tek od 16. st. – *blaženih mučenicov* 12 (G. pl.).
- **mučka*, f., tjelesna bol. U ARj primjeri (osim jednog Daničićeva) tek iz 15. st. – *mukov* 53 (I. sg.).
- **mužatica*, f., udata žena. U ARj prva potvrda iz Marulića. – *ti si veselje dreselih mužatic* 12 (G. pl.).
- na*, praep., s ak. i lok. – 40, 45, 62.
- nadahnutje*, n., nom. verb., poticaj, inspiracija. U ARj potvrđeno tek od Marulića. – *ti si blaženih ispovidnikov spaseno domišljenje i vsako zbrano nadahnutje* 13 (N. sg.).

- napulnjenje*, n., nom. verb., izvršenje. Najstarije potvrde u ARj iz Bernardina (1495). – *ti si vsega upada anjelskoga napulnjenje* 10 (N. sg.).
- nasićenje*, n., nom. verb. – 14 (N. sg.).
- **naš*, pron. poses. – *našega* 54, 58 (G. sg. m.), *našeje* 20 (G. sg. f.).
- naučenje*, n., nom. verb., nauk, doktrina. – *ti si blaženih vanjelist pravo naučenje* 11 (N. sg.).
- **nebeski*, adj. – *nebeskoga* 16 (G. sg. m.), *nebesko* 18 (A. = N. sg. n.), *nebeska* 25 (V. = N. sg. f.).
- **nebo*, n. – *na nebesih* 40 (L. pl.).
- **nečist*, adj., prljav, pogan – u prenesenom (moralnom) smislu. – *vsih duhov nečistih* 37 (G. pl.).
- **nemoćan*, adj., slab. – *slabih i nemoćnih* 33 (G. pl. – supst.).
- neprijatelj*, m., prenes. vrag. Iako je riječ općeslavenska, potvrde u ARj su tek od 16. st. – *Smartju od neprijatelja našega hoti nas skupiti* 54 (G. sg.).
- **nevera*, f. Potvrde u ARj tek od 15. st. – *nevere karstjanske* 9 (G. sg.).
- **nevoľan*, adj., bijedan, jadan, kukavan; nesretan, tužan, žalostan. Potvrde u ARj od 15. st. – *našeje matere nevoľnoje* 20 (G. sg. f.), *mati nevoľnih sirot* 27 (G. pl.), *vsih vernih, nevoľnih i žalostnih* 30 (G. pl. – supst.).
- nigdar*, adv., nikad. – 41.
- o*, interj., uz vok. – 1(3x), 3, 4, 24(4x), 25(2x), 26(2x), 38(4x).
- **oblast*, f., dostojanstvo (moglo bi biti i: moć, vlast). U ARj potvrde od 15. st. – *Gospoje, ti si uznescena od sina tvoga a boga moga s velikim poćenjem i s veseljem, sa vsem oblastev va vse nebesko vladanje* 18 (I. sg.).
- obnovljenje*, n., nom. verb., obnova. U ARj nekoliko potvrda iz novijeg vremena. – *ti si vsega božja tvorenja obnovenje* 19 (N. sg.).
- obraz*, m., primjer, uzor. – *ti si obraz i zarcalo vsih redovnikov i redovnic vsih vernih* 35 (N. sg.).
- obsijanje*, n., nom. verb., obasjanie, sjaj. U ARj nepotvrđeno. – *ti si boga živoga obsijanje i okriplenje* 6, *ti si sidećih u tamnici prosvitljenje i obsijanje salćenoje* 22 (N. sg.).
- od*, praep., s gen. – 17, 40, 41, 54, 62.
- **odvitnica*, f., zaštitnica, zagovornica. U ARj od 15. st. – *O odvitnice karstjanske!* 26 (V. sg.).
- okriplenje*, n., nom. verb., okrepa, ojaćanje, osnaženje. U ARj potvrđeno samo iz rječnika. – *ti si boga živoga obsijanje i okriplenje* 6, *ti si svetoga duha osvećenje i okriplenje* 7, *ti si vse vere karstjanske kričko udarćanje i okriplenje* 8 (N. sg.).
- **on*, pron. pers. za 3. l. – *od ņega* 41 (G. sg. m.), *je* 48 (A. sg. n. – enkl.), *ņim* 60 (D. pl.).
 - **on*, pron. dem., onaj. – *V onoj* 47, 49, 50(2x), 51 (L. sg. f.), *s onov* 43, *s onovje* 46 (I. sg. f.).
- **osmi*, num. ord. – 47 (A. = N. sg. m.).
- osvećenje*, n., nom. verb., posveta, posvećivanje. U tom znaćenju u ARj samo iz Stullija i Milićevića. – *ti si svetoga duha osvećenje i okriplenje* 7 (N. sg.).
- **otac*, m. – *oca* 40, 42 (G. sg.), *ocem* 42 (I. sg.), *svetih otac* 59 (G. pl.).
- otvorenje*, n., nom. verb., otvaranje. U ARj od 16. st. – *ti si otvorenje vrat rajnih* 34 (N. sg.).
- otvoriti*, pf. – 61.
- ožalostiti*, pf., pozlijediti. – *Veruju, sinu božji, da si hotil blaženju pult tvoju ožalostiti* 55.
- **paklen*, adj., koji pripada paklu, koji se nalazi u paklu. U ARj najstarija potvrda iz 15. st. – *v goľbini paklenoj* 23 (L. sg. f.), *paklena vrata* 59 (A. pl. n.).
- **patrijarha*, m. (lat. patriarcha), praotac, praroditelj – u crkvenom smislu, tj. crkveni otac. Nema elemenata po kojima bismo mogli sigurno reći radi li se o neizmijenjenom latinskom obliku s *-h-* ili o ponarodenom s *-k-*. Kako se radi o literarnom tekstu duhovne tematike i namjene, uz to vrlo starom, možemo ipak pretpostaviti neizmijenjen latinski lik. U ARj potvrđeni su oblici: *patrijarh*, *patrijarah*, *patrijarha*, *patrijarak*, *patrjark*, od kojih su oni s *k* iz kasnijeg vremena (od 16. st.). – *blaženih patrijarah* 4 (G. pl. – graf. blašenich pat(ri)arach).

- pića*, f., hrana – prenes.: duhovna hrana. – 14 (N. sg.).
- počtenje*, n., dika, slava; pošta, čast, počast, poštovanje. Imenica načinjena prema pridjevu *pošten*, koji je u jeziku izgubio značenje participa i postao pravi pridjev. – *ti si uvega dvora nebeskoga čast, slava i vse počtenje* 16 (N. sg.); *ti si uznesena od sinu tvoga a boga moga s velikim počtenjem i s veseljem va vse nebesko vladanje* 17 (I. sg.).
- **počtovati*, impf. – *počtovajućih* 36 (ptc. prez. akt., G. pl. – supst.).
- pokripljenje*, n., nom. verb., okrepa, utjeha, ohrabrenje. U ARj potvrđeno od 16. st. – *ti si blaženih mučenikov moć i vse pokrripljenje i pomoženje* 12 (N. sg.).
- pomočnica*, f. – 33 (N. sg.).
- pomoženje*, n., nom. verb., pomoć. U ARj spominju se dvije crsl. potvrde iz Daničićeva rječnika. Inače dolazi tek od 16. st. – *ti si blaženih mučenikov moć i vse pokrripljenje i pomoženje* 12 (N. sg.).
- **poslušati*, impf., slušati. U ARj potvrde u tom značenju tek iz 16. st. Dolazi i u pjesmama iz *Pariskog kodeksa* (1380). – *tebe posluša vse božje tvorenje* 19 (3. l. sg. prez.).
- potartanje*, nom. verb. prema glag. *potrptati* u značenju: pogaziti, zgaziti, zgnječiti. U ARj potvrđen u srednjodalmatinskog pisca A. Dalmatina. Imenica u ARj nije potvrđena. – *ti si nevere karstjanske potartanje* 9 (N. sg.).
- potvrjenje*, n., nom. verb., potvrda, potvrda, utvrđenje (prenes.). U ARj obilno potvrđeno, od 13. st. dalje. – 21 (N. sg.).
- pozdravljenje*, n., nom. verb., pozdrav. – 5 (N. sg.).
- **prav*, adj., istinski. – *bog vični, jisti, človik živi, pravi, vrimenni* 45 (N. sg. m. – odr.), *ti si blaženih vanjelist pravo naučenje* 11 (N. sg. n.).
- **presvital*, adj. – *O presvitta!* (V. = N. sg. f. – supst.).
- **pribivati*, impf., boraviti. – *pribival* 42, 44 (ptc. pret. akt. II, sg. m. – u perf.).
- **pričist*, adj. – *O pričista!* 24, 38 (V. = N. sg. f. – supst.), *pričiste* 46 (G. sg. f.).
- **prĳjati*, pf., primiti. – *prija* 48 (3. l. sg. aor.).
- prije*, praep., s gen. – 3, 40.
- primiñenje*, n., nom. verb., usporedba; prema glag. *priminiti* (primijeniti < primĳniti) u značenju *usporediti*, potvrđenom u ARj od 15. st. u dalmatinskih i bosanskih pisaca. Imenica je potvrđena samo u dva bosanska pisca 17. i 18. st. (Radnić i Lastrić). – *Gospoje, ti si našeje matere nevoľnoje boliznivo-ga ĳimena priminjenje* 21 (N. sg.).
- **prisvetiti*, pf., biti svet u najvećoj mjeri. U ARj u tom značenju nepotvrđeno. – *[v] prisvećeni v teli v tom devet miseci pribival bog vični, jisti* 44 (ptc. pas., L. sg. n.), *O prisvećena!* (ptc. pas., V. = N. sg. f. – supst.), *Veruju, sinu božji, da si hotil prisvećenu tvoju prodati pult* 52 (ptc. pas., A. sg. f.).
- prodati*, pf. – 52, *prodan* 51 (pt. pas., N. sg. m.).
- proliti*, pf. U ARj najstarije potvrde tek iz 15. st. – 47.
- **proročastvo*, n. U tom obliku potvrde u ARj od 15. st. – *ti si blaženih prorokov proročastva ispuľnenje* 5 (G. sg.).
- **prorok*, m. – *prorokov* 5 (G. pl.).
- proslavljenje*, n., nom. verb., slava, dika. – 7 (N. sg.).
- prosvitliti*, pf., učiniti da što bude svijetlo, obasjano, osvijetljeno (u prenes. smislu). – *Veruju... da si hotil ... svetih otac ... svitlim darom milosti tvoje prosvitliti* 60.
- prosvitljenje*, n., nom. verb. U ARj potvrđeno tek od 17. st. – *ti si sidećih u tamnici prosvitljenje i obsijanje salćenoje* 22 (N. sg.).
- proščjenje*, n., nom. verb., opraštanje krivnje. – 23 (N. sg.).
- pulk*, m., mnoštvo ljudi. – 39 (A. = N. sg.).
- pult*, f., čovječje tijelo, tjelesna materija. – 52, 55 (A. = N. sg.), *pulti* 48 (G. sg.), v. ... *pulti* 49, 50 (2x), 51 (L. sg.), *pultev* 43, 46, *pultju* 57, 62 (I. sg.).
- **pustinnik*, m., pustinjač. – *pustinnikov* 14 (G. pl.).
- **pustiti*, pf., ostaviti u nasljeđe. – *[Sin božji] prija svarhu sebe blaženo karšćenje, nam je pusti i zapovidi* 48 (3. l. sg. aor.).
- **rajan*, adj., rajski, koji pripada raju. Potvrđeno u Miklošičevu *Lexiconu*. U ARj potvrde tek od 16. st. – *otvorenje vrat rajnih* 34 (G. pl.), *vrata rajna... otvoriti* 60 (A. = N. pl. n.).

- razbiti*, pf. U ARJ potvrđeno tek od 16. st. – 59.
- **razdiliti se*, pf., rastaviti se, odijeliti se. – *od nje se ni nigdar razdilil* 41 (ptc. pret. akt. II, sg. m. – u perf.).
- **redovnica*, f. Najstarija potvrda u ARJ iz poč. 16. st. – *redovnic* 35 (G. pl.).
- **redovnik*, m. U ARJ najstarija potvrda iz poč. 15. st. – *redovnikov* 35 (G. pl.).
- **roditi se*, pf. – *se... rodil* 40–41, 46 (ptc. pret. akt. II, sg. m. – u perf.).
- s, praep., s instr. – 2, 17, 18, 42, 43, 46, 62. Usp. 1. sa.
1. *sa*, praep., s instr., isto što s. – *sa vsem oblastev* 18, *sa vsom pultju* 57, *sa vsimi vernimi* 61.
2. **sa*, pron. dem., ovaj. – *sega* 40 (G. sg. m.), *semu* 7 (D. sg. m.), *sih* 21 (G. pl.).
- **salčen*, adj., sunčan. Lik *salčen* nastao je glasovnim promjenama od *slončōnō*. U ARJ oblik *sunčen* bogato je potvrđen, u zapadnih pisaca, od 15. st. – *obsljanje salčenoje* 22 (N. sg. m. – graf. *salcenoue!*).
- saznanje*, n., nom. verb., spoznaja. U ARJ potvrde od 16. st. – *ti si... k semu svitu saznanje* 7 (N. sg.).
- sebe*, pron. refl. – *sebe* 48 (G.); *se* (uz refleksivne glagole).
- **siditi*, impf. – *sidećih* 22 (ptc. prez. akt., G. pl. – supst.).
- **sin*, m. – *sina* 7, 17, 25 (G. sg.), 39 (A. = G. sg.), *sinu* 52, 55, 57 (V. sg.).
- **sirota*, f. i m. – *sivot* 27 (G. pl.).
- skazanje*, n., nom. verb., objašnjenje, dokaz, tumačenje. – *ti si blaženih apostolov čisto i jsto skazanje* 11 (N. sg.).
- skrisiti*, pf., uskrsnuti (prijel.). U ARJ samo u dva čakavska pisca (Marulić i Mrnavić). – *vernih tvojih kupno s blaženov pultju tvojev... treti dan od smarti na život hoti skrisiti* 62.
- skrišenje*, n., nom. verb., uskrsnuće, uskrsavanje. U ARJ potvrde samo iz dviju protestantskih knjiga 16. st. (*Postila* i A. Dalmatin). – *ti si život i skrišenje vsih vernih tvojih i grišnih* 32 (N. sg.).
- skupiti*, pf., iskupiti, otkupiti. – 53, 54.
- skupljenje*, n., nom. verb., iskupljenje, oslobođenje. – 29 (N. sg.).
- skušenje*, n., nom. verb., iskušanje, kušnja. U ARJ samo u dvije kasnije potvrde – *ti si vse moći Luciferove skušenje* 9 (N. sg.).
- **slab*, adj. – *slabih i nemoćnih* 33 (G. pl. – supst.).
- **sladak*, adj. – *slatko* 14 (N. sg. n.), *slatkim* 56 (I. sg. m.).
- slava*, f. – 16 (N. sg.).
- **smart*, f. – *od smarti* 62 (G. sg.), *smartju* 54 (I. sg.).
- **spasen*, adj., spasonosan. Postanjem ptc. pas. glagola *spasti*, koji je izgubio značenje participa i postao pravi pridjev. U ARJ tumači se postanje od *spas-ēnō*, što neće biti točno. – *ti si blaženih ispovidnikov spaseno domišenje* 11 (N. sg. n.).
- strah*, m. – 37 (N. sg.).
- svarhu*, praep., s gen. – 1, 48.
- **svet*, adj. – *svetoga* 6, 41 (G. sg. m.), [*po*] *svetom* 42 (L. sg. m.), *svetih* 59 (A. = G. pl.).
- **svit*, m., svijet. – *svitu* 7 (D. sg.).
- **svital*, adj. – *svitlim* 60 (I. sg. m.).
- **ta*, pron. dem., taj. – *v tom* 44 (L. sg. n.).
- **tamnica*, f. – *u tamnici* 22 (L. sg.).
- ti*, pron. pers. za 2. l. sg. – 4, 5(2x), 6(2x), 7, 8, 9(2x), 10(2x), 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 27(2x), 28, 29(2x), 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37 (N.), *tebe* 19, 36 (A. = G.).
- **tilo*, n. – 43 (A. = N. sg.), *v telu* 44 (L. sg.).
- **tret*, num. ord. – *treti* 62 (A. = N. sg. odr.).
- **tvoj*, pron. poses. – *tvoga* 17, 58 (G. sg. m., n.), 39 (A. = G. sg. m.), *tvoje* 43 (A. = N. sg. n.), 56, 60 (G. sg. f.), *tvoju* 52, 55 (A. sg. f.), *tvojem* 57, *tvojev* 62 (I. sg. f.), *tvojih* 32, 34, 53, 56, 61 (A. = G. pl.).
- tvorenje*, n., nom. verb., rezultat božjeg stvaranja. U ARJ prva potvrda u tom značenju iz Bernardina (1495). – *tebe posluša vse božje tvorenje* 19 (N. sg.) *ti si vsega božja tvorenja obnovljenje* 19 (G. sg.).

- **u*, praep., s (ak. i) lok. (<vъ). Fonetski se oblik *u* ne može sa sigurnošću konstatirati. Pretpostavlja se njegovo miješanje sa starijim likom *v*. – *u tamnici* 22 (graf. utamnichi). Usp. ; *va*.
- u daržanje*, n., nom. verb., održanje, očuvanje. U ARj nepotvrđeno u tom značenju. – *ti si vse vere karstjanske kripko udaržanje i okripljenje* 8 (N. sg.).
- **udovica*, f. – *udovic* 27, 28 (G. pl.).
- ujanje*, n., nom. verb., nada, pouzdanje. – 31 (N. sg.).
- **umičen*, adj., mio, čedan, krotak, ponizan; postanjem ptc. pas. glagola *umiliti* Bogato potvrđen, iz nekih spomenika u liku *humichen*, u kojem je *h* najvjerojatnije samo ortografska crta, nastala pod utjecajem latinske ortografije, odnosno ortografskom kontaminacijom s latinskim pridjevom *humilis* ista značenja. – *O umičena divo Marije!* 4, *O umičena!* 24, 38 (V. sg. f. – graf. humilena).
- umriti*, pf. – 58.
- **upad*, m., pad, upadanje. U ARj potvrđeno samo iz rječnikā i jednoga pisca 18. st. – *ti si vsega upada anjelskoga napulhenje* 10 (G. sg.).
- **upadan*, adj., koji upada, pada u što. U ARj nepotvrđeno u tom značenju. – *ti si strah i bojazan svih djavala upadnih* 37 (G. pl.).
- **uprošanje*, n., nom. verb. (crsl. vъprošati), pitanje, traženje, molba; prenes.: onaj kome se obraća s molbom, kome se ona upravlja. U ARj nije potvrđena ni ta glagolska imenica ni njen osnovni glagol *uprošati*, ali je bogato zastupljen svršeni glagol *uprositi* i njegova glagolska imenica *uprošenje* (prema kojem je nesvršeni glagol *uprašati* i glag. imenica *uprašanje*), a s istim značenjem (pitanje, molba) potvrđena je i osnovna imenica *upros*. – *Gospoje, ti si blaženih patrijarah uprošanje* 4 (N. sg. – graf. ubrosa(n)ye!).
- **uresiti*, pf. U ARj potvrđeno od 15. st. – *urešena* 2 (ptc. pas., V. = N. sg. f.)
- urešenje*, n., nom. verb., ares. U ARj dobro zastupljeno, ali tek od 15. st. – *ti si blaženih div i mučenic kruna i vse urešenje* 15 (N. sg.).
- utišenje*, n., nom. verb., utjeha. – 27 (N. sg.).
- utišiti*, pf., utješiti. – 56.
- utočišće*, n., prenes.: zaštita. U ARj bogato potvrđeno, ali tek od 16. st. – *ti si vse utočišće svih vernih, nevoľnih i žalostnih* 30 (N. sg.).
- **uzan*, adj., onaj koji je u uzama, u zatvoru. U ARj slabo potvrđeno, tek od 17. st. – *ti si izbačenje uznih i jatih* 29 (G. pl. – supst.).
- **uznesti*, pf., uzvisiti, uzdignuti. – *uznesena* 17 (ptc. pas., V. = N. sg. f. – graf. vsne[se]na).
- **uzvisiti*, pf., uzdići, prodići. – *uzvišena* 2 (ptc. pas., V. = N. sg. f. – graf. vsuisena).
- v*, praep., s ak. i lok. (<vъ). Ne može se sa sigurnošću tvrditi da li se u svakom pojedinom slučaju radi o fonetskom liku *v*, ili možda već o novijem *u*. – *v golbini* 23 (graf. vgolbini), *v jedinstvi* 41 (graf. Wgedin(st)ffiti!), *v tvoje* 43 (graf. vtuoge), *v onoj* 47, 49, 50(2x), 51 (graf. Wonoy). Usp. *u*, *va*.
- va*, praep., s ak. (i lok.) (<vъ), isto što *u*, *v*. – *va vse* 18. Usp. *u*, *va*.
- **vanjelist*, m. (lat. evangelista). U ARj bolje su zastupljeni oblici na *-a*, osobito u dalmatinskih i dubrovačkih pisaca. – *blaženih vanjelist* 10 (G. pl.).
- vaš*, pron. – 39 (A. = N. sg. m.), *vse* 12, 15, 16, 19, 30, 31 (N. sg. n.), *vsega* 3, 10, 16, 19 (G. sg. m., n.), *vse* 8, 9 (G. sg. f.), *sa vsem* 18, *sa vsom* 57 (I. sg. f.), *vsih* 1, 30, 31, 32, 33, 34, 35(2x), 36, 37(2x) (G. pl.), *s vsimi* 2, *sa vsimi* 61 (I. pl.).
- vazda*, adv. – 42.
- **veličastvo*, n., dostojanstvo, svetost, ugled, znamenitost, uzvišenost (o bogu). – *Veruju, sinu božji, da si hovľ ... veličastivimi boštva tvoga paklena vrata razbiti* 58 (I. pl. – graf. velicastium!).
- **velik*, adj. – *velikim* 17 (I. sg. n.).
- **vera*, f. – *vere* 8 (G. sg.).
- **veran*, adj. – *vernih* 30, 31, 32, 33, 34, 35 (G. pl. – većinom supst.), 53, 56, 61 (A. = G. pl. – supst.), *sa vsimi vernimi* 61 (I. pl. – supst.).
- **verovati*, impf. – *Veruju* 52, 55, 57 (I. I. sg. prez.).

- **veselje*, n. – 28 (N. sg.), s *veseljem* 18 (I. sg.).
- **vičan*, adj. – *bog vični* 44 (N. sg. m. – odr.).
- **vik*, m., doba, epoha, era, razdoblje. – *prije vsega vika* 3, *prije sega vika* 40 (G. sg.).
- **višni*, adj., nebeski. – *O kraljice višna!* 25 (V. = N. sg. f.).
- **vladanje*, n., nom. verb., ono čime se vlada i upravlja, država; u ovom slučaju: neho i svi na njemu. – *Gospoje, tš si uznesena od sina tvoga a boga mogu s velikim poštenjem i s veseljem sa vsem oblastev va vse nebesko vladanje* 18 (A. = N. sg.).
- **voļa*, f. – *voļov* 42, 53 (I. sg.).
- **vputiti se*, pf., zaputiti se, otputiti se. U ARj potvrde su mnogobrojne, ali ne starije od 16. st. – *voļov boga oca [po] svetom dusi v tvoje blaženo tilo se je vputil* 43 (ptc. pret. akt. II, sg. m. – u perf.).
- vrata*, n. pl. – *pačlena vrata* 59, *vrata rajna* 60 (A. = N.), *vrat rajnih* 34 (G.).
- **vrīmen*, adj., vremenski, vremenom ograničen. – *v teli v tom devet miseci pri bival bog vični, jisti, človik živi, pravi, vrimenni* 45 (N. sg. m. – odr.).
- vsaki*, pron. indef. – *vsako* 13, 14 (N. sg. n.).
- za*, praep., s ak. – 39, 58.
- **zapoviditi*, pf. – *zapovidi* 48 (3. I. sg. aor.).
- **zbrati*, pf., izabrati, odabrati. – *zbrana* 3 (ptc. pas., V. = N. sg. f.), *zbrano* 13 (ptc. pas., N. sg. n.).
- zdi*, adv., ovdje. – 23.
- **zarcalo*, n., prenes. uzor, primjer, slika. – *Gospoje, ti si obraz i zarcalo vsih redovnikov i redovnic vsih vernih* 35 (N. sg.).
- **zvezda*, f. – *O zvezdo morska!* 26 (V. sg.).
- žajan*, adj., žedan. – 49 (N. sg. m.).
- **žalostan*, adj. – *žalostnih* 27 (G. pl.), 30 (G. pl. – supst.).
- **želiti*, impf. – *želćih* 34, 36 (ptc. prez. akt., G. pl. – supst.).
- **živi*, adj. – *živi* 45 (N. sg. m. – odr.), *živim* 2, 3 (I. sg. m.).
- život*, m. – 32 (N. sg.), *života* 58 (G. sg.), *na život* 63 (A. = N. sg.).

ZAKLJUČAK

Sva važnija pitanja što prate ovaj značajni spomenik hrvatske pismenosti, tj. pitanja u vezi s njegovim datiranjem, lociranjem i autorstvom, naznačena su već u uvodnom poglavlju. Paleografska i jezična analiza imala nas je približiti odgovorima na postavljena pitanja, jer sigurne odgovore na njih teško da ćemo naći. Sve što zasad, bez konkretnih podataka o autoru, vremenu i mjestu nastanka ovog spomenika, zaključujemo o njemu – zaključujemo na temelju samog teksta. U ovom, završnom poglavlju trebalo bi istaći one elemente koji nam sugeriraju određene pretpostavke i zaključke.

Posredni nam podaci (o kojima je bilo riječi u Uvodu) govore o datiranju ovog spomenika u 14. stoljeće, vjerojatno negdje na sam početak njegove treće četvrtine. Paleografske osobine rukopisa, tj. i osnovni duktus i većina različitosti u oblikovanju pojedinih slova, u potpunosti odgovaraju tom vremenu, a ne protivurječi mu ni jezična analiza.

Na osnovi grafije i ortografije možemo utvrditi dvoje: prvo, da je zapisivač teksta bio obrazovani latinaš i, drugo, da taj zapisivač nije autor molitve. Više nas činjenica navodi na te zaključke. Tekst je zapisan čitkim, ali ispisanim rukopisom, kakvim ne pišu početnici. Duktus slova pripada tipičnom knjižnom gotičkom kurzivu 14. st., kojim su se služili

ljudi od pera – pisci, teolozi, znanstvenici, dakle ljudi čija je djelatnost pripadala duhovnim sferama tadašnjeg svijeta. Osim toga, tekst odaje dobra znanja i latinskog jezika i latiničkih grafijskih i ortografskih zahvata i finesa. Latinskim umecima on djelomično tumači, djelomično dopunjuje hrvatski tekst, možda zbog onih koji ne znaju dobro hrvatski jezik, a djeluju među hrvatskim pukom, možda zato da provjeri ortodoksnu ispravnost određenih izričaja.

Grafijski inventar, iskorištavanje različitih grafijskih mogućnosti, sistem kratica i interpunkcija, način pisanja velikih i malih slova, sastavljenog i rastavljenog pisanja riječi, neke tipične latinske ortografske crte (npr. zamjena suglasnika *p* i *b*, pisanje *h* ispred vokala) ukazuju na čovjeka koji je dobro ovladao svim osebnostima latinske grafije i ortografije i znao ih spretno primijeniti u zapisivanju hrvatskog teksta. Ali nedostajala mu je sustavnost primjene onog grafijskog inventara kojim je raspolagao u zapisivanju glasovnih vrijednosti hrvatskog jezika. Odatle nesigurnost, neustaljenost i nedovoljna funkcionalnost grafijskog sustava, koje su, pored nekih nejasnih mjesta i dosta brojnih grešaka u zapisivanju, indicija da zapisivač molitve nije i njen autor. Sam bi autor vjerojatno unio više reda i sistema u zapisivanje svoga djela. Na osnovi te ortografske neujednačenosti teksta *Šibenske molitve* i usporedbe sa zadarskim *Redom i zakonom* iz 1345, koji pokazuje manju kolebljivost u primjeni grafijskog sustava, Fancev¹ je svojevremeno pretpostavio da je u vrijeme njena nastanka među šibenskim franjevcima vjerojatno još bila u upotrebi glagoljica. Takvu pretpostavku zasad nije moguće ničim dokazati, ali u samoj *Šibenskoj molitvi* postoje neki elementi koji ukazuju na određene veze toga teksta s glagoljaškom sredinom, pa čak sugeriraju i pomisao o njegovu nastanku u toj sredini.

Ortografski utjecaj glagoljice mogao bi se ogledati u bezizuzetnoj upotrebi grafema *l* i *n* za foneme *l* i *ñ*. Čitav niz pisarskih pogrešaka u tekstu moguće je objasniti tek nerazumijevanjem predložka, koji je mogao biti glagoljski. Ipak, ovdje se mora računati i s drugom, manje vjerojatnom mogućnošću: da je taj predložak mogao biti auditivan, tj. da je zapisivač, u ovom slučaju stranac koji nije dobro razumio hrvatski tekst, zapisivao po sluhu. I u tom slučaju ostaje jedan bitan elemenat koji upućuje na glagoljaša kao autora molitve. To je znalačka upotreba glagolskih imenica za apstraktne pojmove, koja pokazuje znanje i crkvenoslavenškog i latinskog jezika i uočavanje leksičke jednakovrijednosti određenih pojmova.

S druge strane, tekst molitve tipičan je predstavnik srednjovjekovne latinske crkvene poezije, nastao očito ugledanjem na nju. Latinski original s kojeg je eventualno mogla biti prevedena do danas nije pronađen, pa moramo dopustiti mogućnost njena autohtonog nastanka pod utjecajem srodnih latinskih molitava. To znači da je njen autor morao biti i poznavalac onovremene latinske poezije. Upotreba imenske rek-

¹ F. Fancev, *Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslavenškoj književnosti hrvatske glagolske crkve*, »Djela« JAZU, knj. 31, Zagreb 1934, str. V.

cije u litanijском dijelu molitve ne mora biti samo oponašateljski zahvat, potaknut latinskim predlošcima, već način literarnog izražavanja, karakterističan za sve evropske književne jezike toga doba, i rezultat traženja adekvatnog jezičnog izraza određenog duhovnog sadržaja.

Analiza sintakse, osobito reda riječi, pokazala je da je izbor sintaktičkih mogućnosti, s jedne strane, plod stilističkih nastojanja i strogog odabira u okvirima vlastitog jezika, a s druge da se potpuno uklapa u one okvire koji determiniraju pravilnost sintaktičke upotrebe u hrvatskom književnom jeziku i dan-danas, tj. da u tome postoji neprekinuti višestoljetni povijesni kontinuitet.

Sve to govori o višestrukoj obrazovanosti autora molitve, koji je dobro znao mogućnosti vlastitog jezika, umio spretno iskoristiti elemente crkvenoslavenske baštine, poznao latinski jezik i crkvenu literaturu i uspio stvoriti djelo i domaće i takvo koje se uklapa u opće duhovne tokove svoga doba. To je mogao biti jedan od obnovitelja i preporoditelja hrvatske glagoljaške crkve, pismenosti i kulture, jedan od onih koji su surađivali s latinaškim klerom u svojim nastojanjima oko obnove i revizije glagoljaške kanonske i liturgijske literature. *Šibenska molitva* došla je do nas posredstvom drugog obrazovanog čovjeka – latinaša. Da li je to bio opat Paulus de Sibinico ili netko drugi, ne može se reći, ali splet svih tih činjenica navodi na razmišljanje o većoj obrazovnoj razini predstavnika tadašnjeg našeg duhovnog života i o manjoj izoliranosti naše glagoljaške i latinaške duhovne sredine nego što se obično misli.

U osnovnim svojim crtama jezik molitve je srednjodalmatinski čakavski. Njihovom analizom morali bismo moći približe odrediti mjesto nastanka toga spomenika, odnosno utvrditi može li se on locirati u grad u kojem je nađen. Većina je tih jezičnih osobina zajednička širem južnočakavskom području (promatranom iz perspektive najopćenitije podjele na sjevernočakavsko područje, koje obuhvaća govore Istre, Hrvatskog primorja i sjeverne Dalmacije, i južnočakavsko, koje obuhvaća govore srednje i južne Dalmacije), neke od njih karakteristične su za srednjodalmatinsko područje, ali ima i takvih po kojima se ovaj spomenik vezuje upravo za grad Šibenik, odnosno njegovu najbližu okolicu. Na prvome mjestu to je refleks jata, koji pokazuje izrazitu prevagu ikavizama, čak i u mješovitim osnovama, u kojima više ne djeluje pravilo Jakubinskog, a ekavski je refleks vrlo ograničen. Redovit je samo u osnovi *vêr-*, mješovit u osnovi *têl-*, a jednom je potvrđen u *zvêzd-* i prefiksu *prê-* (u *brez* i *cesarice* ne mora se raditi o refleksu jata). U svim ostalim slučajevima ikavski je refleks. Ako *Šibensku molitvu* usporedimo s obzirom na refleks jata, s jedne strane, sa zadarskim spomenicima 15–16. st. (s time da iz komparacije izdvojimo gotovo potpuno ikavski *Red i zakon* iz 1345. kao netipičan za zadarski kraj), a s druge s posve ikavskim pjesmama iz *Pariškog kodeksa*, za koje je konstatirano da potječu iz splitskog područja, tada *Šibensku molitvu* moramo locirati južnije od Zadra, a sjevernije od Splita. Kad pri tom uzmemo u obzir da *Šibenska molitva* u refleksu jata pokazuje gotovo potpunu podudarnost sa šibenskim spomenicima 15–16. st., tada njezin postanak možemo vezivati uz grad Ši-

benik. Iduća osobina po kojoj se *Šibenska molitva* locira sjevernije od splitskog područja jest refleks nazala ϵ iza palatala, za koji zbog malobrojnosti primjera nismo sigurni da redovno daje a kao u nekim sjevernijim govorima, ali vidimo da je pretežniji nego u južnočakavskima. *Šibensku molitvu* uz grad Šibenik vezuje još jedna zanimljiva crta: to je popratni vokal u uz sonantno l , koji se u istim osnovama kao u *Šibenskoj molitvi*, pored novijeg refleksa u , nalazi još dva stoljeća kasnije kod šibenskog pisca Vrančića.

U nešto šire srednjodalmatinsko područje ovaj spomenik uvrštavaju neke druge tipične jezične crte, npr. pojava protetskog j ispred inicijalnog i , sporadično i poziciono neuvjetovano gubljenje početnog vokala i u prefiksu $iz-$ ($> z-$), zatim neodređeni oblik rednog broja, pa mjestimično nesažeti nastavci $-oje$, $-eje$ u genitivu singulara pridjevsko-zamjeničke promjene, nastavci $-ov$, $-ev$ u instrumentalu singulara imenske deklinacije, sintaktička upotreba supstantiviziranih pridjeva za oznaku skupa ljudi, izjednačavanje akuzativa plurala s genitivom u imenica s atributom i pridjeva što označuju čeljad i dr.

Već je istaknuto da se jezična analiza ne protivi posrednom datiranju ovog spomenika na početak druge polovine 14. st. U njemu nalazimo potpuno formiran čakavski fonološki sustav, u kojem su zastupljeni svi karakteristični fonemi, koji još ne doživljavaju nikakve mlađe fonetske promjene. Nema kolebanja u refleksu poluglasa – vokal a nalazi se uvijek na mjestu poluglasa u jakom položaju, odnosno na mjestu sekundarnog poluglasa, što znači da je taj proces već potpuno završen. Uz sonantno r i l razvili su se popratni vokali kao rezultat njihove dekompozicije u $V + K$, što bi, gledano iz šireg slavenskog aspekta, mogla biti prirodna i autohtona pojava koja je živjela u jeziku u jednom razvojnom periodu. U toku je poznata čakavska crta prelaženja prijedloga i prefiksa $v\bar{o}$, $v\bar{o}/v\bar{b}$ - u u . Sačuvane su još neke stare konsonantske grupe ($\bar{c}l-$, $\bar{c}t-$, pa čak i udvojeni suglasnici $-nn-$ $< -nbn-$) uz čitav niz već izvršenih konsonantskih promjena izazvanih fonetskim razlozima. Morfologija, iako ni izdaleka nije kompletna, pokazuje osobito u deklinaciji dosta starijih crta, koje se već krajem 14. st. gube. Npr. vokativ $sinu$ (koji se u klišeiziranom izrazu $sinu božji$ sačuvao i mnogo duže od 14. st.), zatim stari lokativ singulara i plurala imenica muškog i srednjeg roda, stari instrumental plurala imenica muškog i srednjeg roda (s jednim jedinim nesigurnim novijim oblikom *veličastvimi* – graf. uelicastiuim! – u kojem bi se, ako ga uzmemo kao takvog, ogledao utjecaj pronominalne deklinacije na nominalnu), razlikovanje palatalnih i nepalatalnih osnova u vokativu imenica ženskog roda na $-a$, već spomenuti stari nastavak u instrumentalu singulara nominalne deklinacije $-ov$, $-ev$, sporadično nesažeti nastavak $-oje$, $-eje$ u genitivu singulara zamjeničko-pridjevske promjene, te $-oje$ u nominativu singulara pridjeva srednjeg roda (*salčenoje* – graf. salcenoue!).

Općenito se o jeziku *Šibenske molitve* može reći da u njemu nema stranih utjecaja, ni u fonologiji i morfologiji, ni u sintaksi i leksiku. Upotreba posvojne zamjenice umjesto povratno-posvojne ima stilističku vri-

jednost. Glagolske imenice, obilno upotrijebljene, odgovaraju onim zahtjevima koji se postavljaju pred pravilno napravljenu i upotrijebljenu glagolsku imenicu u našem jeziku i nisu strane duhu jezika. Upotreba glagolskih participa u pridjevskoj funkciji može biti i ostatak starine. Za imensku rekciju općenito ne bi se moglo reći da odražava neki određeni utjecaj, već je rezultat evropskog literarnog izražavanja onoga doba. Građom svoje rečenice i stilističkim izborom rasporeda i upotrebe njenih dijelova *Šibenska molitva* uklapa se u opći sustav hrvatske sintakse koji vrijedi i danas.

Da sumiramo: Šibenska je molitva vjerojatno nastala u gradu Šibeniku ili njegovoj bližoj okolici, gradu u kojem je nađena i po kojemu ime nosi, negdje oko polovine ili u trećoj četvrtini 14. st. Premda zapisana latinicom (goticom), autor joj je mogao biti glagoljaš, obrazovan i okrenut Zapadu i evropskoj kulturi. U latinaškom kodeksu mogla se naći kao posljedica suradnje tih dviju naših crkvenih i kulturnih sredina. Njene poetske vrijednosti rezultat su izrazitih stilističkih nastojanja i pažljivog odabira jezičnih mogućnosti. Svim svojim jezičnim elementima ona je čist hrvatski tekst, bez stranih natruha i stranih utjecaja.

CITIRANA LITERATURA

1. Bauer, J.: *Bezpředložkový lokál ve staroslověnských evangelích*, »Slavia« XX, Praha 1950, str. 40–56.
2. Brozović, D.: *Standardni jezik*, Matica hrvatska, Zagreb 1970.
3. Brozović, D.: *Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora*, »Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru«, sv. 8, Razdio lingvističko-filološki (5), Zadar 1970, str. 5–32.
4. Cronia, A.: *Grada o božavskom narječju*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 7, Beograd 1927–1928, str. 69–110.
5. Daničić, Đ.: *Istorija oblika srpskoga ili hrvatskoga jezika*, U Biogradu 1874.
6. Fancev, F.: *Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame*, »Nastavni vjesnik«, knj. 33, Zagreb 1925, str. 109–124. i 181–194.
7. Fancev, F.: *Grada za povijest hrvatske crkvene drame*, »Grada za povijest književnosti hrvatske«, knj. 11, JAZU, Zagreb 1932, str. 11–38.
8. Fancev, F.: *Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti hrvatske glagolske crkve*. Predgovor uz *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psalbir*, »Djela« JAZU, knj. 31, Zagreb 1934, str. I–XXXIV.
9. Fancev, F.: *Plač blažene dive Marije*, »Grada za povijest književnosti hrvatske«, knj. 13, JAZU, Zagreb 1938, str. 193–212.
10. Finka, B.: *Novigradska madrikula škole blažene divice Marije od svetoga luzarja iz 17. stoljeća*, »Starine«, knj. 48, JAZU, Zagreb 1958, str. 169–187.
11. Hamm, J.: *Staroslavenska gramatika*, Zagreb 1958.
12. Hamm, J.: *Marulić i »Judita«*, »Slovo«, br. 11–12, Zagreb 1962, str. 148–166.
13. Hercigonja, E.: *Iz radova na istraživanju sintakse i stila nekih glagoljskih neli-turgijskih kodeksa XV stoljeća*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, knj. 7, Zagreb 1965, str. 119–139.
14. Hraste, M.: *Crčice o Marulićevoj čakavštini*, Zbornik Marka Marulića, »Djela« JAZU, knj. 40, Zagreb 1955, str. 245–277.
15. Ivić, M.: *O predlogu po u srpskohrvatskom jeziku*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 19, Beograd 1951–1952, str. 173–212.

16. Ivić, M.: *O problemu padežne sisteme u vezi sa savremenim shvatanjima u lingvističkoj nauci*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 20, Beograd 1953–1954, str. 191–211.
17. Ivić, M.: *Sistem predložkih konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 22, Beograd 1957–1958, str. 141–166.
18. Ivić, P.: *O deklinacionim oblicima u srpskohrvatskim dijalektima*, »Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu«, knj. 4, Novi Sad 1959, str. 189–215.
19. Ivić, P.: *Razvoj principa distribucije fonema*, »Književnost i jezik«, god. XV, br. 2, Beograd 1968, str. 13–32.
20. Ivšić, J.: *Б u senjskom govoru*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 10, Beograd 1931, str. 171–178.
21. Ivšić, S.: *Nekoliko napomena uz starohrvatski tekst »Žića sv. otaca«*, »Starine«, knj. 40, JAZU, Zagreb 1939, str. 221–251.
22. Ivšić, S.: *Prijevod »Lucidara« Honorija Augustodunensisa u prijepisu Guverina Tihica iz godine 1533.*, »Starine«, knj. 42, JAZU, Zagreb 1949, str. 105–124.
23. Ivšić, S.: *Poredbena slavenska gramatika*. Priredili Josip Vrana i Radoslav Katičić, Zagreb 1970.
24. Jakić-Cestarić, V.: *Refleks jata na sjevernodalmatinskim otocima*, »Radovi Instituta JAZU u Zadru«, sv. 3, JAZU, Zagreb 1957, str. 407–420.
25. Jonke, Lj.: *O redu riječi sa sintaktičkog i stilističkog gledišta u hrvatskosrpskom jeziku*, u knjizi: *Književni jezik u teoriji i praksi*, »Znanje«, Zagreb 1965, str. 165–175.
26. Junković, Z.: *Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta*, »Rad« JAZU, knj. 363, Zagreb 1972. (str. 129–130).
27. Malić, D.: *Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*, »Biblioteka Hrvatskog filološkog društva«, knj. 1, »Liber«, Zagreb 1972.
28. Marčić, L.: *Zadarska i šibenska ostrva*, »Srpski etnografski zbornik«, knj. 64 – Naselja i poreklo stanovništva, Beograd 1930, str. 511–585.
29. Maretić, T.: *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskim slovima*, »Djela« JAZU, knj. 9, Zagreb 1889.
30. Maretić, T.: *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Treće nepromijenjeno izdanje, Matica hrvatska, Zagreb 1963.
31. Mikaglia, J.: *Blago jezika slovinskoga. De ortographia pro lingua Illyrica*, U Loretu MDCXLIX.
32. Miklosich, F.: *Monumenta serbica*, Winnae 1858.
33. Miklosich, F.: *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1865.
34. Milčetić, I.: *Čakavština Kvarnerskih otoka*, »Rad« JAZU, knj. 121, Zagreb 1895, str. 92–131.
35. Milčetić, I.: *Hrvatska glagoljska bibliografija*, »Starine«, knj. 33, JAZU, Zagreb 1911.
36. Milčetić, I. – Milošević, J.: *Šibenska molitva (14. vijek)*, »Starine«, knj. 33, JAZU, Zagreb 1911, str. 572–592.
37. Mladenović, A.: *Grafija i jezik dalmatinskih čakavskih rukopisa u Arhivu Jugoslavenske akademije*, »Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu«, knj. 4, Novi Sad 1959, str. 117–149.
38. Mladenović, A.: *Osobine jezika »Života sv. Katarine«*, »Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu«, knj. 9, Novi Sad 1966, str. 127–155.
39. Mladenović, A.: *O grafiji i jeziku »Šibenske molitve«*, »Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu«, knj. 12/1, Novi Sad 1969, str. 161–182.
40. Moguš, M.: *Današnji senjski govor*, »Senjski zbornik« II, Senj 1966, str. 5–150.
41. Moguš, M.: *O navodnim štokavizmima u sjevernih čakavaca*, »Filologija«, br. 5, JAZU, Zagreb 1967, str. 75–81.
42. Moguš, M. i Vončina, J.: *Latinica u Hrvata*, »Radovi Zavoda za slavensku filologiju«, knj. 11, Zagreb 1969, str. 61–81.
43. Moguš, M.: *Fonološki razvoj hrvatskog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb 1971.
44. Nazor, A.: *Jezični kriteriji pri određivanju donje granice crkvenoslavenskog jezika u hrvatskoglagoljskim tekstovima*, »Slovo«, br. 13, Zagreb 1963, str. 68–85.
45. Nedeljković, O.: *O ispravi kneza Brečka kao spomeniku jezične prošlosti na Braču*, »Poljički zbornik«, sv. 2, Zagreb 1971, str. 199–212.

46. Novak, V.: *Latinska paleografija*, Beograd 1952.
47. Ostojić, I.: *Benediktinci u Hrvatskoj*, sv. III, Split 1965.
48. Otok Susak, JAZU, Zagreb 1957.
49. Pavešić, S. i Vince, Z.: *Gramatika*, u knjizi: *Jezični savjetnik s gramatikom*, Matice hrvatska, Zagreb 1971.
50. Pavletić, V.: *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva od početaka do danas*, II izdanje, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1970. (str. 8-9).
51. Peco, A.: *Izgovor zvučnih suglasnika na kraju riječi u srpskohrvatskom jeziku*, »Zbornik za filologiju i lingvistiku« IV-V, Novi Sad 1961-1962, str. 235-244.
52. Premuda, V.: *Najstariji datovani spomenik hrvatske gotice*, »Nastavni vjesnik«, knj. 36, Zagreb 1928, str. 81-97.
53. Putanec, V.: *Apostile uz »Dictionarium quinque nobilissimarum europae linguarum« (1595) Fausta Vrančića*, »Čakavska rič«, br. 2, Split 1971, str. 5-18.
54. Rešetar, M.: *Primorski lekcionari XV. vijeka*, »Rad« JAZU, knj. 134, Zagreb 1898, str. 80-160. i knj. 136, Zagreb 1898, str. 97-199.
55. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb 1880- (kratica ARJ).
56. Ružičić, G.: *Jezik Petra Zoranića*, »Južnoslovenski filolog«, knj. 9, Beograd 1930, str. 1-92. i knj. 10, Beograd 1931, str. 1-90.
57. Skljarov, M.: *O vokativu*, »Rad« JAZU, knj. 327, Zagreb 1962, str. 381-410.
58. Slamnig, I.: *Antologija hrvatske poezije od najstarijih zapisa do kraja XIX stoljeća*, LYKOS, Zagreb 1960. (str. 1-31).
59. Škarić, Đ. M.: *Tvorba i poraba participa (gerundija) prezenta aktiva i preterita aktiva I. u čakavskoj književnosti XV. i XVI. vijeka*, »Nastavni vjesnik«, knj. 10, Zagreb 1902, str. 1-32.
60. Sojat, A.: *Pravopis stare kajkavske književnosti*, »Filologija«, br. 6, JAZU, Zagreb 1970, str. 265-276.
61. Štefanić, V.: *Glagoljski Transit svetog Jeronima u starijem prijevodu*, »Radovi Staroslavenskog instituta«, knj. 5, Zagreb 1964, str. 99-135.
62. Štefanić, V. i suradnici: *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, »Pet stoljeća hrvatske književnosti«, knj. 1, Zora-Matica hrvatska, Zagreb 1969. (str. 374-376).
63. Šupuk, A.: *Šibenski glagoljski spomenici*, JAZU, Zagreb 1957.
64. Verdiani, C.: *Il codice dalmatico-laurentiano*, »Ricerche slavistiche«, vol. V, Roma 1957, str. 29-141.
65. Vončina, J.: *Jedna od mogućih analiza Lucičeve »Vile«*, »Umjetnost riječi«, god. XI, br. 4, Zagreb 1967, str. 297-309.
66. Vrana, J.: *Hrvatskoglagoljski blagdanar*, »Rad« JAZU, knj. 285, Zagreb 1951, str. 95-179.
67. Vuković, J.: *Glagolske imenice na -nje i -će*, »Pitanja savremenog književnog jezika«, god. II, knj. I, Sarajevo 1950, str. 149-171.